

АМАЛИПЕ
Център за междуетнически
диалог и толерантност

**РАННИТЕ БРАКОВЕ В
РОМСКИТЕ ОБЩНОСТИ
В БЪЛГАРИЯ:
ТЕНДЕНЦИИ, ФАКТОРИ
И ПЪТИЩА ЗА ПРОМЯНА**

2025

Ранните бракове в ромските общности в България: тенденции, фактори и пътища за промяна

Доц.д-р Алексей Пампоров, Д-р Анна Великова, Теодора Крумова, Деян Колев

Този доклад представя задълбочен анализ на ранните бракове в ромските общности в България, като комбинира кабинетно проучване, събиране и анализ на качествени и количествени данни, фокус групи и теренни наблюдения, представяне на богатия теренен опит и добри практики на Център Амалипе през годините за превенция и реакция на случаите на ранни бракове. Той изследва как традициите, бедността, ниското образование, социалната изолация и недоверието към институциите поддържат практиката, както и какви последици тя има за здравето, образованието и социалната интеграция на ромските момичета. Докладът формулира конкретни препоръки към държавните институции, образователната система и местните общности за превенция, подкрепа и овластяване на момичетата в риск.

Този доклад е създаден от Център за междуетнически диалог и толерантност „Амалипе“ в рамките на проект ”Бракът може да изчака, образованието - не”, съфинансиран от Европейския съюз и фондация „Работилница за граждански инициативи“ (ФРГИ). Изразените възгледи и мнения са единствено на авторите и не отразяват непременно тези на Европейския съюз и ФРГИ. Нито Европейският съюз, нито ФРГИ могат да бъдат държани отговорни за тях.

Велико Търново, 2025

Съфинансирано от
Европейския съюз

©ЦМЕДТ „Амалипе“ – Велико Търново, 2025 г., office@amalipe.com, <https://amalipe.bg>

©Алексей Пампоров, Анна Великова, Теодора Крумова, Деян Колев – автори, Велико Търново, 2025 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД.....	4
ЧАСТ ПЪРВА. Проучване на съществуващите данни и проучвания.....	5
ОСНОВНА КОНЦЕПЦИЯ	5
Анализ на наличните документи и нормативно-правната рамка	6
Анализ на наличните данни	6
Теоретична и правна рамка.....	10
Теоретична рамка	10
Правна рамка	13
Социално-културен контекст в ромските общности.....	15
Последици от ранните бракове	18
ЧАСТ ВТОРА. Проучване на ранните бракове в ромските общности в България	20
Резюме на теренното проучване	21
Контекст на изследването.....	23
Теоретичен модел на изследването	29
Методология на изследването	31
Извадки	31
Инструментариум.....	32
Резултати.....	35
Запознатост със сегрегираните квартали, в обхвата на изследването.....	39
Преидентификация на риска от отпадане и необхват	41
Ранни бракове: наблюдения и стереотипи	48
Ранни раждания: наблюдения и стереотипи	54
Заключение.....	62
Препоръки: Образование и санкции.....	65
Мерки, свързани със санкциониращи публични политики	65
Мерки за проактивна превенция	68
Мерки за овластяване на момичетата	71
Мерки за намаляване на отпадането от училище	72
Обвързване на социалното подпомагане с образованието и възрастта на родителите.....	74
Информационно осигуряване и достъп до услуги по семейно планиране	74
Използвана литература.....	76
ЧАСТ ТРЕТА. ДЕЙНОСТИ ЗА ПРЕВЕНЦИЯ НА РАННИТЕ БРАКОВЕ	79
ЧАСТ ЧЕТВЪРТА. ПОЛИТИЧЕСКИ ПРЕПОРЪКИ.....	87
Заключение	92
Абревиатури и съкращения	93

УВОД

Проектът *"Бракът може да изчака, образованието – не"* има за цел да противодейства на практиките на ранни съжителства и бракове сред ромската общност в България, като насърчава образованието, равенството между половете и закрилата на правата на децата, в частност момичетата. Проектът съчетава изследователска дейност, разработване на иновативни образователни и дигитални инструменти, работа с общности и институции, както и застъпничество на политическо ниво. Подходът му е интерсекторен и интегриран – включва както институционални механизми, така и активна работа „отвътре“ с младите хора, родителите и неформалните лидери.

Настоящият доклад представя изводите от цялостно изследване и теренна работа, проведени в рамките на проекта *"Бракът може да изчака, образованието – не"*. Изследването има за цел да даде обективна и задълбочена картина на проблема с ранните бракове сред ромските общности в България – неговите социални, културни и икономически измерения, както и факторите, които го поддържат.

Анализът обединява количествени и качествени данни, събрани от национално проучване, целенасочени „дълбочинни“ изследвания в затворени общности, интервюта и фокус групи с млади момичета, родители, педагози и медиатори. В него са включени и оценки на съществуващата правна и институционална рамка, както и анализ на успешни практики на общностна и междуинституционална работа.

Основните теми, разгледани в доклада, включват:

- факторите, водещи до ранни бракове (бедност, социални норми, липса на перспектива и образование);
- регионални и групови различия в разпространението на практиката;
- промяната в мотивацията за ранни бракове – от родителско налагане към избор от страна на младежите;
- предизвикателства пред институционалната реакция и междуинституционалното сътрудничество;
- добри практики за превенция и овластяване на момичетата.

Докладът поставя основата за създаване на нови политики и механизми за превенция и реакция, основани на доказателства и активното участие на ромската общност. Той е отправна точка за бъдещи застъпнически усилия, насочени към устойчиво намаляване на ранните бракове и насърчаване на образованието като средство за промяна.

ЧАСТ ПЪРВА. Проучване на съществуващите данни и проучвания

ОСНОВНА КОНЦЕПЦИЯ

Ранните бракове не са ромска традиция, а патриархална практика, която е съществувала при всички други етноси в България. Ромската общност днес преминава своя преход от патриархалност към модерност, което е свързано с повишаване на образователното ниво и с преодоляване на консервативни практики, вкл. ранните бракове. Този преход не е равномерен: национално представително проучване на Център Амалипе сочи, че в Северозападна България ранните бракове са значително по-малък проблем в сравнение с Югоизточна България, съществуват различия между ромските групи и т.н. Няколко основни характеристики:

- Ранните бракове са сериозен проблем преди всичко в:
 - някои от най-консервативните групи (бургуджии, калдараши, калайджии) – там те са в резултат от консервативните патриархални практики и водеща роля имат родителите
 - в най-маргинализираните семейства в големите ромски квартали и селските райони. В тези случаи причина за ранните бракове не са традициите (в гетата те почти не съществуват), а бедността и маргинализацията, липсата на образование и здравна култура.
- Географски ранните бракове са концентрирани в Централна Южна България (Пловдив, Пазаяджик), Югоизточна България (Сливен, Ямбол), Североизточна България
- Налице е постепенен преход в мотивацията на основните действащи лица. Преди ранните бракове са били инициатива най-вече на родителите. Днес все по-често те се случват в резултат от желание и по инициатива на младежите, а родителското съгласие идва поради запазеното изискване за непорочност на булката. Родителите са движещ фактор при някои от най-консервативните групи и при най-маргинализираните семейства.
- Понастоящем съществува относително добра законова и нормативна уредба за реакция в случай на ранен брак. **Сериозен проблем съществува с нейното прилагане:** често институции предпочитат да не действат превантивно и да не реагират в случай на ранен брак с „оправданието“, че това е ромска традиция и не е възможно да се постигне въздействие. Нарушаването на правата на децата и жените обаче е недопустимо; то не може да бъде оправдано под никаква форма и трябва да бъде санкционирано с цялата строгост на закона

- Сред институциите, имащи отношение към проблема с ранните бракове, все още битуват много жество стереотипи и предразсъдъци.

При всички положения промяната е възможна и вече се случва, макар и с различен темп и по различен начин. ***Въздействието за преодоляване на ранните бракове е изключително необходимо и има всички предпоставки да постигне устойчив ефект. Необходима е работа както с родителите, така и с младите хора.***

От друга страна, често институциите не си партнират помежду си: училищата (в голяма част от случаите те първи се „докосват“ със случаите на ранен брак) обикновено не подават сигнал към отделите „Закрила на детето“ и/или не получават необходимото съдействие от тях. Рядко получават съдействие и от органите на МВР, както и от прокуратурата. Сериозно предизвикателство е и партньорството с представители на ромската общност: неформални лидери, медиатори, НПО и др. В много от случаите институциите не търсят такова съдействие, не знаят към кого да се обърнат или не получават подкрепа. ***Необходимо е паралелно и координирано въздействие „отвън и отвътре“, т.е. от институциите и от факторите в общността. Необходимо е те да си взаимодействат, като това следва да става постоянно и при всеки случай.*** Дейността на междуинституционалните екипи за обхват в образователната система е добър пример за работеща рамка за въздействие на национално и местно ниво.

Анализ на наличните документи и нормативно-правната рамка

Анализ на наличните данни

Настоящото проучване има за цел да допринесе за по-доброто разбиране на ранните бракове в България като социално явление, което засяга предимно млади момичета от уязвими групи. Въпреки че законът забранява бракове на лица под 18-годишна възраст, практиката на ранното съжителство продължава да бъде широко разпространена в някои ромски общности, като често се възприема като традиция или социална норма.

Докладът има за цел не само да представи наличните данни и проучвания по темата, но и да очертае съществуващата правна рамка. Чрез анализ на съществуващите политики, правната рамка и дейността на неправителствените организации, проучването търси възможности за ефективни подходи за превенция и овластяване на момичетата от ромски произход.

В контекста на България интересът към темата се дължи както на наличието на регистрирани случаи (официални бракове, отчетени в официалната статистика), така и на

наблюдения от теренни проучвания и оценки на проекти, които сочат наличието на неформални бракове и съжителства в някои уязвими общности. Тази двойственост – официална статистика и практики извън регистрите – определя необходимостта от комбиниран аналитичен подход, който съчетава количествени данни и качествени интерпретации.

През първата половина на 2025 г. темата за ранните бракове и раждания придоби нова значимост в дневния ред на българските институции. През юли Министерството на труда и социалната политика (МТСП) и Държавната агенция за закрила на детето (ДАЗД) стартираха национална инициатива, с която официално обявиха ранните бракове и ранното майчинство за един от основните приоритети в държавната политика за детето. Повод за това бяха тревожни статистически данни: според МТСП за последното десетилетие над 33 000 деца са били родени от непълнолетни майки, а само за 2024 година броят на живородените от малолетни е достигнал 2 837. В серия от публични изказвания, включително от страна на министър Борислав Гуцанов, институциите признаха мащаба на проблема, наричайки го „социална бомба“ и призоваха към незабавни действия. Организиран бяха поредица от национални срещи.

В този контекст ДАЗД и МТСП се ангажираха с изработването и прилагането на специален План за действие, насочен към общините с най-висока концентрация на случаи – като Сливен, Пазарджик, Пловдив, Стара Загора и други. В рамките на този план се предвижда междуинституционално сътрудничество между социални служби, здравни институции, училища и неправителствени организации. Подготвят се образователни, информационни и превантивни инициативи, които да достигнат до млади момичета и техните семейства, но и до широка общественост. Важно е да се отбележи, че представителите на държавата подчертават, че ранните бракове и раждания не трябва да се възприемат като културна традиция или етническа характеристика, а като сериозно нарушение на правата на децата и на момичетата в частност.

Институционалният подход залага на интердисциплинарна превенция, като основен акцент се поставя върху подкрепата за задържане на момичетата в образователната система, осигуряване на достъп до услуги и овластяване чрез информираност и мрежи за подкрепа. Планира се също провеждане на кампании за промяна на обществените нагласи, които да извадят темата от сферата на табулата и да я превърнат в обект на обществена и политическа отговорност.

Наред с кампаниите, институциите подготвят и механизми за проследяване на ефекта от мерките, включително предложения за мониторингови инструменти и индикатори. Предстои и създаването на мрежа от професионалисти, експерти и представители на уязвими общности, които да участват в реализацията на политиките. Всички тези действия свидетелстват за безпрецедентен институционален фокус върху темата, който – ако бъде последван от реални и устойчиви практики – може да доведе до съществено намаляване на случаите на ранни бракове и майчинство.

В този контекст проектът „Бракът може да изчака, образованието – не“ идва в ключов момент и се вписва пряко в приоритетите на националната политика, като предлага решения, базирани на доказателства, общностно участие и иновативни инструменти за превенция. Чрез прилагането на доказаните практики по места, той има възможност да направи планираните политики и дейности още по-адекватни и ориентирани спрямо нуждите и потребностите на местните общности, училища и младежи.

Официалните данни на Националния статистически институт показват, че броят на регистрираните бракове в най-младите възрастови категории е относително нисък като абсолютни стойности, но също така разкриват различия по области и по вид населено място. Тези данни обхващат формално регистрираните бракове и не улавят неформалните съжителства. Това насочва към важността на теренните изследвания и проектните доклади, които често свидетелстват за практики извън официалните регистри в определени общности¹.

Проучвания на международни и национални институции предоставят основа за връзката между социалните норми в ромските общности и ранните бракове. Проведено от УНИЦЕФ България проучване² посочва, че в общностите, в които се срещат ранни бракове, момичетата са значително по-слабо информирани по въпроси, свързани с репродуктивното здраве. В същото време са налице социални очаквания за „защита на честта“, чрез които се осъществява натиск върху избора им на живот и образование. В изследването на УНИЦЕФ България се посочва, че образователният статус на ромските момичета се е подобрил през последните години, но в някои ромски общности продължават да съществуват практиките на ранните бракове.

¹ Национален статистически институт, <https://www.nsi.bg/statistical-data/211/673>, посл. посетен на 17.10.2025 г.; Център „Амалипе“, (2011) Доклад „Превенция на ранните бракове“, Велико Търново: Астарта, 2011, <https://amalipe.bg/wp-content/uploads/2022/08/Doklad-prevencia-ranni-brakove-bg.pdf>, посл. посетен на 17.07.25

² UNICEF (2016) Изследване на социалните норми, които възпрепятстват достъпа на ромските момичета до образование, https://www.unicef.org/bulgaria/sites/unicef.org/bulgaria/files/2018-10/Report_on_Social_Norms_Bul.pdf, посл. посетен на 16.07.2025 г.

Тази картина се потвърждава и от проучванията, проведени от български неправителствени организации - доклади и проектни материали, разработени в рамките на инициативи, насочени към предотвратяване на ранните бракове сред ромите (напр. публикации на фондация С.Е.Г.А и Център за междуетнически диалог и толерантност „Амалипе“), документират събрани на място данни и наблюдения, че въпреки тенденцията към постепенно премахване на практиката за детски бракове в някои региони, в изолирани или силно маргинализирани общности тя остава устойчива. Тези източници описват и успешни елементи на интервенции – комбинация от работа в местната общност, участие на лидери и образователни мерки.

Национално представително проучване на Център Амалипе от 2011 г.,³ което прави и детайлен разрез на няколко специфични групи в ромската общност, показва много категоричната връзка между образование и възраст, на която започва съжителството.

Докладът констатира, че към момента на изготвянето му средната възраст за ромската общност в страната е 18,4 – 18,8 месеца, а по-високото образование е свързано с по-късно създаване на семейство: момичета и млади жени с по-висока образователна степен по-често отлагат брака или съвместното съжителство. В изследваните ромски общности, именно сред по-младите и образовани от общността се наблюдава по-ниска подкрепа за ранни бракове и по-високи очаквания за образование, професионално развитие и независимост. Там, където момичетата продължават образованието — средно или висше — практиката за ранно съжителство се смята за „неприложима“ и нежелана. Разбира се, това има ясно изразени географски измерения и ако за Северозападна България средната възраст за започване на съжителство е около 24 години, то за Югоизточна България (и особено областите Ямбол и Сливен), тя е с десет години по-малко. Значим фактор, според доклада, за възрастта за започване на семейно съжителство са и бедността и степента на маргинализация. В по-маргинализирани, по-изолирани или по-консервативни ромски квартали и махали — особено в селски райони — ранните бракове и съжителства остават по-разпространени, особено когато образователните възможности са ограничени или липсват алтернативи за развитие. В по-урбанизирани и по-интегрирани общности, с добър достъп до училища, инициативи и влияние на модерни ценности, практиката е значително по-рядка.

Докладът ясно подчертава, че проблемът не е еднозначен — ранните бракове са част от сложен социален, икономически и културен контекст, който включва бедност, липса на

³ Център „Амалипе“, (2011) Доклад „Превенция на ранните бракове“, Велико Търново: Астарта, 2011, <https://amalipe.bg/wp-content/uploads/2022/08/Doklad-prevencia-ranni-brakove-bg.pdf>, посл. посетен на 17.07.25

образование, ограничени възможности за работа, социална изолация, семейни нагласи, както и натиск от страна на традиционни социални норми. За да се намали практиката, е необходимо интегриран подход: образование, социални услуги, ангажиране на общностите, роли на ролеви модели, работа с родители, здравни и образователни медиатори, а не само законови мерки.⁴

На международно ниво⁵ детските бракове продължават да се практикуват и официалните данни често подценяват истинския мащаб поради липса на отчетност за практиките на неформални бракове. Това потвърждава, че проблемът не е уникален за България, а е част от по-широк регионален контекст, където маргинализираните етнически групи са по-уязвими. В този смисъл, българските данни и теренни наблюдения трябва да се тълкуват в контекста на тези международни констатации.

Теоретична и правна рамка

Теоретична рамка

Ранните бракове представляват сложен социален и културен феномен. Международно признатата дефиниция за „ранен брак“ се основава на установения от Конвенцията на ООН за правата на детето от 1989 г. възрастов критерий, според който всяко лице под 18-годишна възраст е дете. В тази връзка всеки брак или съжителство с лице под тази възраст се счита за „ранен брак“ без значение от това дали е официално регистриран или не (неформални съжителства). Тази дефиниция на „ранен брак“ е застъпена и в т. 4 от Резолюция 1468 (2005) за принудителен и детски брак на Парламентарната асамблея на Съвета на Европа.⁶

В международната литература термините „детски брак“ и „ранен брак“ се използват като синоними въпреки отликите, посочени от някои автори:

- „детски брак“ акцентира върху правния аспект – брак с дете под законната възраст;

⁴ Център „Амалипе“, (2011) Доклад „Превенция на ранните бракове“, Велико Търново: Астарта, 2011, <https://amalipe.bg/wp-content/uploads/2022/08/Doklad-prevencia-ranni-brakove-bg.pdf>, посл. посетен на 17.07.25

⁵ UNFRA in Eastern Europe and Central Asia, Child marriage in Eastern Europe and Central Asia: regional overview, <https://eeca.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Child%20Marriage%20EECA%20Regional%20Overview.pdf>, посл. посетен на 17.07.2025 г.

⁶ Съвет на Европа (2005), Резолюция 1468, <https://pace.coe.int/en/files/17380/html>, посл. посетен на 16.07.2025

- „ранен брак“ обхваща и социалното съжителство, което не е формално, но по отношение на функциите си изпълнява ролята на брак.

Както показват редица теренни проучвания, в контекста на ромските общности в България, именно тези неформални съюзи са по-често срещани. Чести техни последици са ранното отпадане от училище, социалната изолация и проблеми, свързани с репродуктивното здраве.⁷

От гледна точка на правната теория, ранният брак противоречи на принципа за свободно и пълно съгласие на съпрузите, залегнат в член 16 от Всеобщата декларация за правата на човека (1948 г.), както и член 23 от Международния пакт за граждански и политически права (1966 г.). Тези документи определят брака като акт, който може да бъде сключен само със свободното и пълно съгласие на двете страни, които са способни да вземат информирано решение. Следователно, ранните бракове се считат за форма на нарушение на правата на човека.

Международните институции подчертават, че ранните бракове имат дългосрочни отрицателни последици върху социалната интеграция, икономическите възможности и равенството между половете. Ранните бракове продължават да съществуват в някои страни, особено сред маргинализираните етнически групи, включително ромските общности. В доклада на INFRA „*Child marriage in Eastern Europe and Central Asia: regional overview*“⁸ се подчертава, че въпреки общия спад на регистрираните детски бракове, неформалното съжителство често остава извън статистиката.

Както показват данните на УНИЦЕФ⁹ нормите, които са свързани с честта, социалния статус и женствеността в някои ромски общности, имат ключова роля за ранните бракове. Подобни поведения се поддържат не защото всички участници ги одобряват, а защото съществува страх от социални санкции за нарушаването им.

Важно е да се подчертае, че ранният брак не е само културна традиция, но и резултат от сложно взаимодействие между бедността, липсата на образование, социалната изолация

⁷ UNICEF (2016) Изследване на социалните норми, които възпрепятстват достъпа на ромските момичета до образование, https://www.unicef.org/bulgaria/sites/unicef.org.bulgaria/files/2018-10/Report_on_Social_Norms_Bul.pdf, посл. посетен на 16.07.2025 г.

⁸ UNFRA in Eastern Europe and Central Asia, Child marriage in Eastern Europe and Central Asia: regional overview, <https://eeca.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Child%20Marriage%20EECA%20Regional%20Overview.pdf>, посл. посетен на 17.07.2025 г.

⁹ UNICEF (2016) Изследване на социалните норми, които възпрепятстват достъпа на ромските момичета до образование, https://www.unicef.org/bulgaria/sites/unicef.org.bulgaria/files/2018-10/Report_on_Social_Norms_Bul.pdf, посл. посетен на 16.07.2025 г.

и неравенството между половете. Това е и позицията на UN Women¹⁰ и UNICEF¹¹, като те посочват, че често в основата стоят бедността, липса на достъп до услуги, образование, както и институционалната дискриминация. Въпреки формалните законови ограничения и усилията на държавата и неправителствения сектор, в България ранните бракове продължават да бъдат актуален проблем. Това се вижда най-ясно в някои ромски общности, в които патриархалните модели и традиционните социални норми определят мястото на ромските момичета както в семейството, така и в обществото.¹² Бедността и социалната изолация спомагат проблемът с ранните бракове да се задълбочи, а предприеманите мерки за превенция – да дават ниски резултати.

На фона на демографските и социални промени в България през последните десетилетия, практиката на ранни бракове е социално концентрирана – тя не се разпространява равномерно в обществото, и не е толкова продиктувана от традициите, колкото се проявява предимно в определени маргинализирани общности, където бедността, безработицата и ниското образователно равнище създават условия за нейното възпроизводство¹³. В този смисъл ранните бракове могат да бъдат разглеждани не само като индивидуален избор, а като структурно следствие на социално-икономическа неравнопоставеност. Доц.д-р Алексей Пампоров също предупреждава, че „културата на бедността“, а не „ромската култура“ е често причината за запазването на ранни бракове, ранните раждания и загуба на образование — тоест бедността и лишенията, не етническата принадлежност, са основният двигател на риск.¹⁴

Според официалните данни на Национален статистически институт (НСИ) броят на българските граждани, самоопределили се като роми, е 266 720, или 4.4% от отговорилите

¹⁰ UN Women (2019) Regional report on discrimination of Roma women in the area of healthcare, child marriages and support and protection in cases of domestic violence, <https://eca.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20ECA/Attachments/Publications/2019/10/Regional%20Report%20on%20discrimination%20of%20Roma%20women%20English.pdf>, посл. посетен на 17.07.2025 г.

¹¹ UNICEF (2022) Education pathways in Roma settlements: Understanding inequality in education and learning, <https://www.unicef.org/eca/reports/education-pathways-roma-settlements-understanding-inequality-education-and-learning>, посл. посетен на 17.07.2025 г.

¹² Фондация С.Е.Г.А. (2024) Детските бракове – предизвикателство и бариера за реализацията на младите роми в България, <https://cega.bg/wp-content/uploads/2024/03/Summary-Report-DreamUp-Field-Survey-BG.pdf>, посл. посетен на 16.07.2025 г.

¹³ UN Women (2024) National Report of the Republic of Bulgaria on the implementation of the Beijing Declaration and platform for action, prepared in the global review process Beijing +30 to commemorate in 2025 The Thirtieth anniversary of Fourth World Conference on women and adoption of the Beijing Declaration and platform for action (1995), https://www.unwomen.org/sites/default/files/2024-11/b30_report_bulgaria_en_0.pdf, посл. посетен на 16.07.2025 г.

¹⁴ Маргиналия (2021). Как България сасипа ромите, а сетне ги обвини за разпада на държавата. https://www.marginalia.bg/kak-balgariya-sasipa-romite-a-setne-gi-obvini-za-razpada-na-darzhavata/?utm_source=chatgpt.com, посл. посетен на 14.07.2025

лица.¹⁵ Според експертни оценки, базирани на наблюдения върху общности, броят на ромското население е около 800 000 души.¹⁶

Проучванията на CEGA (2023) и Световната банка (World Bank, 2014)¹⁷ показват, че момичетата от ромски произход са в пъти по-заstrasени да встъпят в брак преди навършване на 18 години, в сравнение с останалата част от населението. За мнозина от тях това означава ранно напускане на училище, ограничени възможности за развитие и дългосрочна зависимост от партньора и семейството му. Практиката се предава между поколенията и се утвърждава като социална норма, която регулира женското поведение и репродуктивната роля в общността.

По традиция изборът на булка е задължение на майката или бабата на момчето, което обикновено не взема участие в него, а често и не познава бъдещата си съпруга. Днес ситуацията е доста по-различна. Във връзка с вземането на решение за брак изследвания¹⁸ посочват, че решението за встъпване в брак се взема от младите. Съществува ясна тенденция за засилване на индивидуалната инициатива при решения за бъдещ съпруг и съпруга сред повечето ромски групи в страната, без да изчезва напълно зачитането на мнението на родителите. Тенденцията се наблюдава и в изследваните райони на областите Сливен, Шумен и Монтана. Но на места и сред определени общности, като например кв. „Шести“ в Нова Загора, наблюдаваните практики при сключване на брак почти напълно се покриват с описания традиционен модел – изборът на брачен партньор е изцяло в ръцете на родителите.

Правна рамка

В рамките на българското законодателство въпросът за ранните бракове се регулира предимно от разпоредбите на Семейния кодекс¹⁹, Закона за закрила на детето и Наказателния кодекс. Семейният кодекс изрично определя минималната възраст за сключване на брак на 18 години. Това отразява и международно приетата възрастова граница. Тази разпоредба обаче обхваща само официално регистрирани бракове и не засяга

¹⁵ НСИ (2021) Етнокултурни характеристики на населението към 7 септември 2021 година. Окончателни данни, https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Census2021_ethnos.pdf, посл. посетен на 16.07.2025 г.

¹⁶ Център Амалипе (2025) Въпроси и отговори, <https://amalipe.bg/more/qa/>, посл. посетен на 16.07.2025 г.

¹⁷ World Bank Group (2014) Равенството между половете и приобщаването на ромите: Гледната точка на четири ромски общности в България, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/837701468235758067/pdf/846930REVISED00RIAN0Roma0GenderOENG.pdf>, посл. посетен на 16.07.2025 г.

¹⁸ Център за междуетнически диалог и толерантност „Амалипе“ (2011) Превенция на ранните бракове. Пловдив: Астарта, с. 103-104; Иванова, Е., Кръстев, В. 2013. Циганите/ромите в България – джендър отношение. Стара Загора: Литера-Принт

¹⁹ Семейен кодекс, чл. 6, <https://lex.bg/laws/ldoc/2135637484>, посл. посетен на 17.07.2025 г.

пряко неформалното съжителство, което в действителност често остава извън системата за регистрация.

Законът за закрила на детето²⁰ допълва мерките в семейното право, като налага задължения на държавните органи да предотвратяват и защитават децата от форми на насилие, експлоатация и други практики, които застрашават техните права, развитие и достойнство. Законът урежда механизмите за намеса, взаимодействието между институциите и правомощията на дирекциите „Социално подпомагане“ и Държавната агенция за закрила на детето с оглед навременното откриване и реагиране на рисковете за децата.

По отношение на наказателното право българското законодателство предвижда отговорност за деяния, свързани със сексуално насилие и въвличане на деца в сексуални контакти, както и специални разпоредби, които могат да се прилагат към лица, които принуждават или улесняват такава зависимост. Въпреки че правната рамка криминализира престъпления срещу непълнолетни, тя не разглежда изрично и отделно „ранния брак“ като самостоятелно престъпление.

България е страна по ключови договори и документи, които определят международните стандарти относно правата на децата и жените:

- България е страна по Конвенцията за правата на детето²¹, която счита всяко лице под 18-годишна възраст за дете и изисква специална защита на неговите права, включително защита от вредни практики;
- България е и страна по Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация срещу жените²², която установява регулаторна рамка за предотвратяване на практики, дискриминиращи момичетата, включително ранните бракове;
- По отношение на Истанбулската конвенция (Конвенция за предотвратяване и борба с насилието срещу жени и домашното насилие), България остава страна по нея, но не е сред групата държави, които са я ратифицирали. Това е от значение за националната политика за защита срещу насилие, основано на пола, и достъпните механизми за защита на жертвите.

²⁰ Закон за закрила на детето, <https://lex.bg/laws/ldoc/2134925825>, посл. посетен на 17.07.2025 г.

²¹ Общо събрание на ООН (1989) Конвенция за правата на детето, <https://legislation.apis.bg/doc/4005/0>, посл. посетен на 17.07.2025 г.

²² Общо събрание на ООН (1979) Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация спрямо жените, <https://legislation.apis.bg/doc/3967/0>, посл. посетен на 17.07.2025 г.

Прилагането на практика на горепосочените норми е изправено пред редица предизвикателства. На първо място, официалната статистика (НСИ) отчита главно официално регистрираните бракове, докато неформалното съжителство и нерегистрираните бракове остават трудни за проследяване, което води до подценяване на мащаба на явлениято. Второ, провежданите теренни проучвания²³, документират, че практиките на ранни бракове и неформално съжителство продължават да съществуват в определени ромски общности, където биват улеснени от фактори като бедността, сегрегацията и социалната изолация. В тези доклади се отбелязва също, че често липсата на достъп до правна информация и недоверието към институциите възпрепятстват ранното откриване и намеса. Трето, съществуват институционални трудности, свързани с координацията между социалните служби, съдебните органи и правоприлагащите органи. Доклади на омбудсмана²⁴ и независими проверки показват, че в редица случаи дирекциите за социално подпомагане докладват за случаите на прокуратурата, но наказателните производства не винаги водят до ефективни санкции или превантивни мерки.

Някои неправителствени организации посочват, че успешните интервенции съчетават правна осведоменост с образователни мерки и социална подкрепа. Те включват обучение на лидери на общността, работа с родители, предоставяне на алтернативи за икономическа подкрепа и мерки за задържане на децата в училище – елементи, които са ключови за превръщането на правните норми в реалност в ежедневието на уязвимите семейства. В този смисъл, ограничаването на ранните бракове изисква подход, при който от едната страна е законодателството, а другата страна е практическата способност на държавата и гражданското общество да осигурят условия, в които младите и техните семейства виждат реална алтернатива на ранните бракове.

Социално-културен контекст в ромските общности

Въпреки наличната законодателна забрана за браковете под 18-годишна възраст, социално-културните фактори продължават да оказват значително влияние върху разпространението на ранните бракове в някои ромски общности в България. Законът съществува като регулаторна рамка, но реалността често се формира от патриархални

²³ Национална мрежа на децата (2023) Анализ на националното законодателство, отнасящо се до системите за събиране на данни за деца, жертви на насилие в България, https://nmd.bg/wp-content/uploads/2024/04/legal_analysis_vac_tendencies_report_good_practices_report.pdf, посл. посетен на 17.07.2025 г.

²⁴ Омбудсман на Република България (2021) Резюме на Годишния доклад за дейността на омбудсмана на Република България през 2021 г., стр. 118, [https://www.ombudsman.bg/pictures/Rezume-Annual%20Report-2021-BG\(1\).pdf](https://www.ombudsman.bg/pictures/Rezume-Annual%20Report-2021-BG(1).pdf), посл. посетен на 17.07.2025 г.

норми, които отменят законовите ограничения.²⁵ Статуквото в това отношение се затвърждава от бездействието или открито дискриминационното и стереотипизиращо отношение на редица институции, които оптривдават подобно поведение с „принадлежност към ромските традиции“.

В ромските общности явлението на ранните бракове се характеризира с висока степен на вътрешна сплотеност, силна роля на семейството и ясно изразена ценностна ориентация към чест, репутация и запазване на традициите. В този смисъл ранният брак често не се възприема като форма на насилие, а като социално очаквана стъпка, която утвърждава зрелостта на момичето и укрепва връзките между семействата.²⁶ Според изследвания на Център „Амалипе“, практиката е свързана не само с традицията, но и с икономическата рационалност – ранният брак може да се разглежда като средство за сигурност и социална стабилност в условия на бедност и ограничени възможности за образование.

Докладът на УНИЦЕФ от 2016 г.²⁷ отбелязва, че в ромските общности остават дълбоко вкоренени социалните норми, които са свързани с честта и девствеността. Родителите често възприемат ранния брак като механизъм за защита на „доброто име“ на момичето и семейството, особено в случаите, при които съжителството без брак или отлагането на брака се считат за неприемливи. Това допълнително се подсилва от социалния натиск в общността, където отклонението от установените норми може да доведе до изолация или стигматизация. В ромските общности ранният брак често се разглежда не просто като брачен акт, а като социална институция, която регулира отношенията между фамилиите и осигурява социален статус. В същото време, младите момичета обикновено нямат реална възможност да изразят съгласие или да продължат образованието си след брака. В някои райони делът на момичетата, които напускат училище между 13 и 15 години, остава висок, а липсата на достъп до образование е пряко свързана с по-висока вероятност за ранен брак. Образователната сегрегация, липсата на транспорт и социалните бариери често засилват това явление, като ограничават възможностите за алтернативни житейски перспективи.

²⁵ UNICEF (2016) Изследване на социалните норми, които възпрепятстват достъпа на ромските момичета до образование, https://www.unicef.org/bulgaria/sites/unicef.org/bulgaria/files/2018-10/Report_on_Social_Norms_Bul.pdf, посл. посетен на 16.07.2025 г.

²⁶ Център за междуетнически диалог и толерантност „Амалипе“, <https://amalipe.bg/programi/roma-women/>, посл. посетен на 17.07.2025 г.

²⁷ UNICEF (2016) Изследване на социалните норми, които възпрепятстват достъпа на ромските момичета до образование, https://www.unicef.org/bulgaria/sites/unicef.org/bulgaria/files/2018-10/Report_on_Social_Norms_Bul.pdf посл. посетен на 16.07.2025 г.

Възприятията за ролята на жената в ромските общности също е важен фактор - в много ромски семейства се очаква момичетата да поемат домакински и семейни отговорности от ранна възраст, докато момчетата се социализират в роли, свързани с осигуряването на доходи и защитата на семейството.²⁸ Това засилва модел, в който ранният брак се разглежда като естествен преход от детството към зрялата възраст.

Социалният натиск и колективната идентичност са друг важен фактор. В някои общности семействата се чувстват задължени да следват установения модел, за да поддържат добри отношения с другите членове на групата. При някои ромски групи „желаната възраст за женитба на момичетата е след 16 години, но след 18 вече се счита за „стара мома“.²⁹ Това създава цикъл, при който традицията се поддържа не само от родителите, но и от по-младите поколения, които я възприемат като неразделна част от своята идентичност.

Друг фактор, допринасящ за ранните бракове, е липсата на доверие в институциите. Много семейства не търсят помощ или съдействие от социалните служби, защото ги възприемат като външни и неспособни да разберат специфичния характер на общността. Това отчуждение често води до ситуации, в които нарушенията на закона (напр. съжителство с непълнолетен) остават незабелязани от властите. От друга страна, когато се осъществи интервенция, тя често се възприема като заплаха, което засилва недоверието и поддържа дистанцията между институциите и общностите.

Модернизацията на ромската общност е необратима тенденция, при която много от традиционните консервативни и патриархални практики постепенно отмират. Такава е и практиката на ранните бракове. Катализатор за тази промяна е емиграцията на българските роми в чужбина. Въпреки започналите промени обаче, преходът все още не е завършен. Много от родителите осъзнават необходимостта от по-високо образование, но все още не достатъчно силно, за да се противопоставят на инерцията на общностните механизми, целящи да запазят общността като такава, дори с цената на репресия спрямо някои нейни членове. В този смисъл, те пасивно подкрепят образованието на децата си, но разбирането за девствеността на момичето като знак за честността и достойнството на момичето и нейното семейство все още е достатъчно силно. Затова и когато едно ромско момиче реши, че е влюбено, за нея няма вариант, в който тя просто се вижда с момчето, което харесва,

²⁸ Център за междуетнически диалог и толерантност „Амалипе“, <https://amalipe.bg/programi/roma-women/> посл. посетен на 17.07.2025 г.

²⁹ UNICEF (2016) Изследване на социалните норми, които възпрепятстват достъпа на ромските момичета до образование, стр. 34, https://www.unicef.org/bulgaria/sites/unicef.org/bulgaria/files/2018-10/Report_on_Social_Norms_Bul.pdf посл. посетен на 16.07.2025 г.

излизат безобидно на кафе или на разходка. Това в очите на общността би дало много по-категорични послания. И единственият вариант за нея остава да „избяга“ с момчето и да започнат съвместно съжителство. Разбира се, на тази ранна възраст, характеристиките им все още не са оформени и много скоро разбират, че това, което са смятали за „любов“ е просто увлечение, но оттук нататък връщането назад е много трудно. Нещо повече, мечтата за розово бъдеще, принцеси и щастлив живот бързо се оказват балон, който ще се спука още на следващия ден след сватбата, след което следва ежедневието, за което много ромски момичета не са подготвени. Това налага необходимостта от още по-интензивна работа със самите младежи, без да отпада ангажимента от работа с родителите и институциите, които трябва да създадат подкрепяща среда.

Положителна тенденция през последното десетилетие е засилването на инициативи, свързани с активизирането на представители на ромската общност. Център „Амалипе“ организира редица обучения с ромски младежки групи, за да обсъждат теми като равенство между половете, образованието и право на избор в брака.³⁰ Тези програми са успешни, защото не отричат ромската култура, а я използват като инструмент за промяна – те подчертават възможността традициите да се развиват, без да се нарушават правата на децата.

Последици от ранните бракове

Ранните бракове имат редица отрицателни последици за здравето, образованието, социалната интеграция и икономическото развитие, както за отделните хора, така и за обществото като цяло:³¹

- Здравни - Медицинските и здравни рискове за момичетата, които се женят преди 18-годишна възраст, са значителни. Световната здравна организация отбелязва, че ранната бременност е свързана с по-висок риск от усложнения по време на бременност и раждане, както и с повишена детска смъртност.³²
- Психологически – чрез ранните бракове често се оказва психологически натиск върху младите момичета. Момичетата, които се женят като тийнейджъри, са изложени на по-голям риск от домашно насилие, изолация и депресия,³³ а социалната роля, която трябва да изпълняват (като майки и

³⁰ Виж повече на <https://amalipe.bg/>

³¹ UNICEF (2016) Изследване на социалните норми, които възпрепятстват достъпа на ромските момичета до образование, https://www.unicef.org/bulgaria/sites/unicef.org/bulgaria/files/2018-10/Report_on_Social_Norms_Bul.pdf, посл. посетен на 16.07.2025 г.

³² World Health Organization, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-pregnancy>

³³ United Nations Population Fund, <https://www.unfpa.org/child-marriage>

съпруги), може да доведе до чувство за загуба на идентичност и липса на контрол върху собствения им живот;

- Образователни - Прекъсването на образованието е една от най-честите последици от ранния брак. Повечето момичета, които се женят преди 18-годишна възраст, напускат училище малко преди или веднага след брака, което трайно ограничава достъпа им до пазара на труда и шансовете им за финансова независимост.³⁴ В ромските общности този процес е още по-изразен, тъй като общността дава приоритет на семейството и грижите за децата пред образованието.³⁵
- Икономически – Отпадането от училище вследствие на ранен брак води до ограничени финансови възможности на младите. Те изпадат във финансова зависимост от партньора си, а липсата на степен на образование води до невъзможност за личностно развитие.

³⁴ UNICEF (2016) Изследване на социалните норми, които възпрепятстват достъпа на ромските момичета до образование, https://www.unicef.org/bulgaria/sites/unicef.org/bulgaria/files/2018-10/Report_on_Social_Norms_Bul.pdf, посл. посетен на 16.07.2025 г.

³⁵ Виж повече на <https://amalipe.bg/>

ЧАСТ ВТОРА. Проучване на ранните бракове в ромските общности в България

Изказаните в доклада мнения и формулираните препоръки са на автора и в никакъв случай не отразяват задължително позицията на Амалипе, ФРГИ, ЕС или ИФС на БАН.

От етични съображения и с цел защита на личните данни на респондентите, цитираните мнения на изследваните лица са със скрита идентичност, за да не настъпят за тях преки негативни последици в резултат на изследването.

Авторът изказва своята благодарност на Анна Великова (ЦМЕДТ „Амалипе“) за организирането на теренната работа и на Радостина Ангелова и Марина Димитрова (Глобал Метрикс ЕООД) за техническата обработка на количественото изследване.

Резюме на теренното проучване

Настоящото изследване разчита на процедура за бърза оценка на състоянието с ранните бракове и ранните раждания в ромските общности в България. Проведени са четири фокусирани групови дискусии с момичета, младежи, жени и образователни медиатори; както и е организирано онлайн попълване на анкетна карта за количествено изследване сред образователни медиатори, училищни директори и учители.

Резултатите от изследването показват, че разликите между отделните ромски общности в страната се задълбочават. В някои общини ромите са вече по-скоро приобщени в социалния живот на съответните населени места и момичетата завършват средно образование, ранните бракове са по-скоро изключение и т.н. В други общности обаче, след отминаването на пандемията от Ковид 19 се наблюдава повторен ръст на ранните бракове и ранните раждания. Респондентите във фокус групите обаче съобщават за промяна в социалната практика. Ранните бракове вече не са уговаряни от родителите и невинаги са свързвани с „купуване на булката“, а по-скоро са резултат от инициатива и избори, направени от младите момичета.

Над 1/3 от образователните медиатори имат проблем с идентификацията на ранните бракове и ранните раждания и съответно се превръщат в ненадежден източник на информация в това отношение. Доколкото този проблем изглежда най-характерен за образователните медиатори жени, на възраст под 42 години, живеещи/работещи в селски махали, може да се допусне, че става дума за комплекс от фактори: хабитуализация, срам, социална желателност. Иначе образователните медиатори показват много добро познаване на местните общности и субгрупи и имат ясно изразени умения за разпознаване на деца в риск от отпадане на училище.

Както е известно от предходни изследвания в ромските общности, детето е най-голямата ценности за ромите. Това е причината абортите и отказът от родителски права (и съответно даване на детето за осиновяване) бъдат отхвърлени при тестване на такива хипотези и с количествените, и с качествените инструменти. По тази причина ранните бременности поставят момичетата в риск от ранни бракове или от ранно самотно майчинство.

Изследването генерира и обобщава спектър от предложения за възможни публични политики по отношение на ранните бракове и ранните раждания, които могат да бъдат синтезирани във фразата „Образование и санкции“. Те включват различни

видове санкции към родителите на момичетата и към техните партньори, ако са навършили пълнолетие; мерки за проактивна превенция, чрез нископрагови услуги в общността; и мерки за общностно овластяване на момичетата, в т.ч. мерки за намаляване на отпадането от училище. Обсъдени са подходи, свързани с информационното осигуряване на превантивните кампании, както и с обвързване на социалните плащания с образование и възраст.

От методологическа гледна точка, резултатите показват, че е необходимо провеждането по-мощно национално рандомизирано изследване – микро преброяване или социално картографиране – във връзка със събиране на фактическа информация за преживения опит с ранните бракове и ранните раждания, а не само бърза оценка на нагласите и стереотипите към тях.

Контекст на изследването

Националното законодателство на Република България не е непосредствено насочено към предотвратяване на детските бракове, но фактически създава условия за превенция на ранните бракове и осигуряване на закрила, съгласно най-добрия интерес на детето. България е страна по Конвенцията на ООН относно съгласието за брак, минимална възраст за встъпване в брак и регистрация на браковете (United Nations, 1962), влязла в сила през 1964 г. Съгласно чл. 2 от тази конвенция, държавите следва да *„предприемат законодателни действия за определяне на минималната възраст за сключване на брак. Никой не трябва да встъпва законно в брак преди тази възраст, освен когато компетентно длъжностно лице е разрешило освобождаване от изискването за възраст по сериозни причини и в полза на бъдещите съпрузи“*. България изпълнява това изискване с приемането на Семейния кодекс от 1968 г., където в чл. 8 е записано: *„Може да сключи брак лице, навършило 18 години. По изключение, ако важни причини налагат това, брак може да сключи и лице, навършило 16 години, с разрешение на председателя на окръжния съд по местожителството си. Ако и двамата встъпващи в брак са непълнолетни и са от различни райони, разрешението се дава от председателя на окръжния съд по местожителството на единия от встъпващите в брак по техен избор...“*. Тази законова разпоредба се запазва и в чл. 12 от варианта на Семейния кодекс от 1985 г., като е разделена в две алинеи: (1) *„Брак може да сключи лице, навършило осемнадесет години.“* (2) *По изключение, ако важни причини налагат това, брак може да сключи и лице, навършило шестнадесет години, с разрешение на председателя на районния съд по местожителството на лицето...“*. Важна промяна през 1985 г. обаче е фактически въведения принцип на еманципация, който произтича от акта на брака, посредством алинея 3 на чл. 12: (3) *„Непълнолетният с встъпването в брак става дееспособен, но той може да се разпорежда с недвижим имот само с разрешение на районния съд по местоживеенето му.“* Същите разпоредби, но вече структурирани в четири алинеи стават част от чл. 6 във версията на Семейния кодекс от 2009 г. Едва с параграф 1 на Закона за изменение и допълнение на семейния кодекс от 2023 г. (в сила от 22.12.2023 г.) алинеи 2-4, описващи процедурната възможност за брак преди навършване на пълнолетие са отменени и така единствената законово установена възможност за сключване на законен брак в България остава 18 г. възраст. Макар и със забавяне от над 5 години, тази законова поправка е следствие от Резолюция на Европейския парламент от 4 октомври 2017 г. относно прекратяване на сключването на брак в детска възраст, която стъпва на разбирането, *„че сключването на брак в детска възраст е форма на принудителен брак, тъй като децата – като се има предвид тяхната възраст – сами по себе си не са в състояние да дадат своето*

пълно, свободно и обосновано съгласие за сключването на брака или за момента на сключването му“ (2017/2663 [RSP]: F).

Тази законова промяна е напълно уместна, защото в противен случай се наблюдава липса на кохерентен подход и пренебрегване на останалата част от националното законодателство и международните документи, по които България е страна. Една от причините за правна легитимация на ранните бракове, а съответно и на ранните раждания, в България са съществуващите празноти в законодателството, които позволяват нарушаване на фундаменталните права на децата от уязвими групи. В Наказателния кодекс е класифицирано като престъпление съжителството на съпругески начала, без да е сключен брак, между пълнолетно лице и лице от женски пол на 14-15 годишна възраст; както е престъпление и склоняването или улесняването на съжителството на съпругески начала без сключен брак между непълнолетно лице от мъжки пол и лице от женски пол, което не е навършило 16-годишна възраст (чл. 191., ал. 1 и ал.2 от НК). Същевременно обаче до 2019 г. все още е в сила възможност пълнолетният – съжителстващ с 14-15 годишно момиче – да не се наказва, а наложеното наказание не се изпълнява, ако до привеждане на присъдата в изпълнение последва брак между мъжа и жената (чл. 191., ал. 4 от НК). Тоест, философията на престъпния състав е, че е извършено престъпление срещу институцията на брака, а не срещу личността на детето. От друга страна, „вратичка“ е оставена и за непълнолетните посредством чл.61, ал.1. от НК, в който се казва, че *„По отношение на непълнолетен, извършил поради увлечение или лекомислие престъпление, което не представлява голяма обществена опасност, прокурорът може да реши да не се образува или да прекрати образуваното досъдебно производство, а съдът да реши да не бъде предаван за съдене или да не бъде осъден,...“*. Стереотипът, че ранните бракове са традиционни за ромите (Колев, Крумова, Пампоров и др. 2013), както и фактът, че това не е престъпление, което пряко застрашава живота или собствеността на трети лица, вероятно е причината прокуратурата и съдът да подхождат към случаите на съжителство между непълнолетни и ранна раждаемост като към престъпление „поради увлечение или лекомислие“ и следователно да не оказват предвидената от закона наказателна репресия, което от своя страна формира представата за ненаказуемост на този тип престъпление сред уязвимите общности.

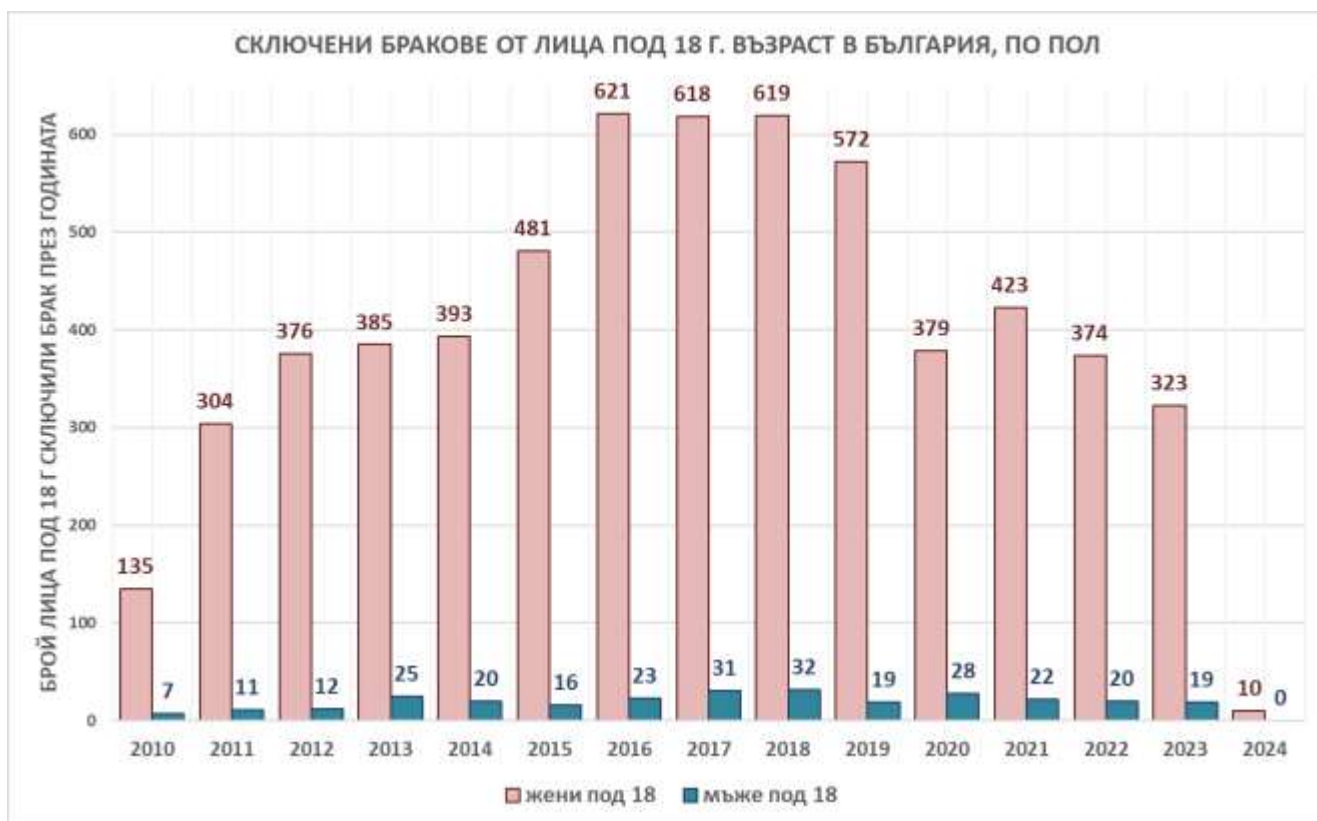
Анализът на международното и националното законодателство, обаче показва, че няма основание наблюдаваните в социални изследвания практики на „купуване на булката“ и „отвлечане на булката“ да бъдат толерирани и извинявани с културни традиции и права на малцинствата, понеже нарушават фундаменталните права на индивидите. Доколкото основополагащ в международното право е принципът, че индивидуалните права стоят по-

високо от правата на колектива, чл.24, ал.3 от КООНПД предвижда възможността да се *„вземат всички подходящи и ефикасни мерки за премахване на традиционните практики, които нанасят вреда на здравето на децата“*. Казано иначе, съдебната практика в България не би следвало да показва търпимост към ранните бракове и ранната раждаемост, доколкото те крият не само социални, но и здравни рискове за децата. В това отношение, ранните бракове и ранната раждаемост в някои случаи могат да бъдат разглеждани като специфични форми на сексуална експлоатация и сексуално насилие над деца, които отнемат човешкото право на достойнство, равенство, автономия на детето. В тези случаи трябва да се имат предвид чл.34 и чл. 35 от КООНПД, които задължават държавата да защитава децата от *„всички форми на сексуална експлоатация и от сексуално насилие“* и препоръчват предприемането на *„всички подходящи мерки на национално, двустранно и многостранно равнище за предотвратяване отвлечането, продажбата или търговията с деца в каквато и да е форма и с каквато и да е цел“*. Нещо повече, ранните уговорени бракове – особено тези, при които е платена цена за булката (т.н. баба хак) – могат да бъдат класифицирани като *„сексуална злоупотреба“* по отношение както на малолетните лица съгласно чл. 18, ал. 1.т. „а“ от КСЕЗДССЕ, така и спрямо непълнолетните лица съгласно чл. 18, ал.1, т. „б“, защото *„е използвана принуда, сила или заплаха; или е извършена злоупотреба с установени отношения на доверие, власт или влияние върху детето, включително в рамките на семейството“*.

Разгледаните по-горе конвенции всъщност са естествено продължение на Конвенцията на ООН за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените и залегналият в чл. 16, ал.2 от КООНПФДЖ принцип, че *„сгодяването и бракът на дете нямат юридическа сила“*. Макар, че България е страна по тази конвенция повече от 35 години, правната практика показва, че у нас органите по защита, често третират случаите с ромски момичета като *„традиционни практики“* и не възразяват, което всъщност позволява на съдебните инстанции да издават разрешения, въпреки малолетието на момичетата³⁶. Такъв подход е напълно неуместен, защото още през 1958 г. страната ни ратифицира *„Допълнителна конвенция за премахване на робството, търговията с роби и институтите и обичаите, сходни с робството“*, според която *„всяка институция и практика, според която жена, без правото си да откаже, е обещана и встъпила в платен брак, разбиран като пари или натурална размяна, които са предоставени на нейните родители, настойник или семейство“* е приравнена на робство (Чл.1.ал.3, т. 1).

³⁶ Напр.: Малолетна с бебе се омъжи в съда, сп. Правен свят, 11.08.2014, URL: <http://legalworld.bg/38296.maloletna-s-bebe-se-omyji-v-syda.html>

Добрата новина е, че ефектът от последната поправка на Семейния кодекс изглежда мигновен. Съгласно публикуваните от НСИ данни на годишна основа, след като в един много дълъг период от време се наблюдават изключително високи нива на официално сключени детски бракове (основно сред момичетата на 16 и 17 г), през 2024 г. вече има само десет случая на жени под 18 г., които са сключили законен граждански брак.

Този бърз ефект и тази поправка са ясен сигнал, че държавата най-сетне е намерила политическа воля да прекрати и да престане да извинява детските бракове. Същевременно е важно да се подчертае, че „детските“ бракове в България в никакъв случай не могат да бъдат сведени единствено до легално регистрираните ранни бракове, съгласно допустимото изключение в Семейния кодекс, налично като възможност в периода 1968-2023 г. Напротив, предходно изследване на ранните бракове в ромските общности в България показва, че към 2010 г. приблизително 20% от ромите към 16 годишна възраст вече живеят с партньор като семейство. Към 18 г. възраст този дял е 50%, а на 21 г. възраст приблизително 80% от ромите, живеещи в обособените квартали се намират в партньорско съжителство, независимо от неговата юридическа форма (Kolev et al. 2011). Огромният риск при отмяната на разпоредбите, свързани с възможността за ранна регистрация на брака е обстоятелството, че подобни детски бракове в България съществуват. Независимо от това че не са юридически признати, те съответстват на традиционните норми в ромските и в някои

мюсюлмански общности (Макавеева, 1991; Минчева, 2001; Пампоров, 2003; Пампоров, 2006).

Като се вземе предвид, че подобни традиционни бракове са свързани и фактически се легитимират с първия полов акт между партньорската двойка, то косвен индикатор за наличието на подобни бракове може да бъдат данните за юношеската раждаемост в страната. Ако се погледне статистиката за живородените деца от майки, които са на 18 или по-малко години (т.е. такива които са забременели на 17г. или в по-ранна възраст) може да се допусне, че към момента в България годишно всъщност има над 3000 ранни брака, които

остават нерегистрирани от юридическа гледна точка. Най-тревожният факт е, че към 2023 г. в България има родени 114 бебета от майки, които са на възраст 10-14 г. Да, броят им е намалял наполовина спрямо пика през 2008 г., но това все още е изключително висока абсолютна стойност.

В това отношение е важно да се подчертае, че наблюдаваният спад в тийнеджърската раждаемост е свързан с общия спад на раждаемостта и съответно свиване на родилните контингенти след 1997 г. Ако се погледнат повъзрастовите коефициенти на плодовитост обаче – които най-добре позволяват да се прецени броят живородени бебета спрямо броя жени в тийнеджърска възраст се вижда, че сред 15, 16 и 17 годишните майки плодовитостта от средата на 90-те изглежда по-скоро като константа. Около 15 % от 15 годишните, 30 % от 16 годишните и 50 % от 17 годишните стават майки, т.е. вероятно се намират в традиционен брак, т.е. в нерегистрирано семейно съжителство. Поради най-малкия брой родени бебета, най-големи са флукуациите сред майките на възраст 10-14 г., като положителната тенденция е, че от 2009 г насетне коефициентът на плодовитост спада от 3% на 1,5 %. Разбира се, лошата новина е, че изобщо има случаи на раждания от майки в тази възраст и вероятно скрити традиционни уговорени бракове.

Теоретичен модел на изследването

Теоретичният модел на настоящето изследване е тясно свързан с изследването на ранните бракове, проведено от Амалипе през 2010 г. (Kolev et al. 2011). Изходната презумпция е пряко свързана с контекста на изследването и резултатите от предходното изследване, а именно: ранната раждаемост в ромските общности може да се използва като добра отправна точка за изследване на фактическата ранна брачност. Причината за това е, че изследванията на ромското всекидневие открояват факта, че първият брак и общностните нагласи, свързани с него, водят до модел, при който за да повиши своя социален статус в общността до този на пълноценна жена [„ромни“], младата ромска жена [„джувли“] се стреми към това да забременее, колкото е възможно по-скоро след първия полов акт и да роди дете (Пампоров, 2003; Пампоров, 2006; Kolev et al. 2011). Работната дефиниция за „ранен брак“ за целите на изследването е определена като: „Формален брак или неформален съюз, при който един или двама от партньорите е на възраст под 18 г.“.

За разлика от изследването през 2010 г., което е проведено с рандомизирана извадка в сегрегирани ромски общности сред 595 домакинства, настоящето изследване има за цел да направи бърза косвена оценка на моментната ситуация, с оглед на промяната на контекста и обхваща училищни директори и педагогически персонал, работещи с ученици от квартали с концентрация на ромско население, както и образователни медиатори. Причина за това теоретично решение е откритият през 2010 г. факт, че образованието е най-значимият индикатор за превенция на ранните бракове, доколкото има изключително силно изразена корелация между възрастта на първо фактическо семейно съжителство и образователната степен, т.е. колкото по-високо е образованието, толкова по-висока е възрастта на първо съжителство и официалната брачна възраст и обратното – ранните бракове са най-значимият фактор за отпадане от училище при момичетата (Kolev et al. 2011). Освен през образователните медиатори, за да се гарантира участието на ромските общности и съответно тяхната гледната точка, нагласите им не са измерени количествено, но са проведени фокусирани групови дискусии с младежи, девойки и жени.

Необходимостта от провеждане на подобни изследвания е свързана с противоречията, които съществуват в демографските изследвания в международен план, показващи от своя страна, че има нужда от проучване на локалните социални и културни специфики, тъй като има различни възможни фактори, които е възможно да окажат противоположни или различни по значимост ефекти. Съществува група от изследвания, които показват, че в рамките на своите лични социални мрежи и контакти, в решението си за преход към първа бременност и първо

раждане, младите момичета са изложени на натиска на традиционните норми (Kohler 2001; Lubbers et al. 2007). Нещо повече, нормативността на ранните раждания в някои субкултурни общности е толкова висока, че ефектът на влияние от връстниците е по-скоро пренебрежим (Arai 2007). Същевременно, вероятността младите хора да встъпят в съжителство или брак е по-висока при тези младежи, чиито родители искат внуци, отколкото при онези – чиито не искат (Barber and Axinn 1998), както е по-висока и вероятността да направят прехода към първо дете тези младежи, чиито сиблинги имат малки деца (Balbo and Mills 2012), макар че т.нар крос-сиблинг ефект е изключително значим при прехода при първо дете и слаб при взимането за решението за второ дете (Lyngstad and Prskawetz 2010). От тази гледна точка, трябва да се отбележи, че силата на социалния натиск варира и е различна в различните страни. Например, при съпоставка с Франция и Германия, в България се наблюдава изключително голямо влияние на социалния натиск за раждане на първо дете и при двата пола (Balbo and Mills 2011).

Друга група от изследвания разглежда личната социална мрежа като източник на социален капитал под формата на емоционална и материална подкрепа, особено в аномиралите общности (Philipov, Speder, and Billari 2006). Връзката между теориите за социалния натиск и социалния капитал може да бъде направена, чрез разбирането, че комуникацията с приятелите и връстниците, които вече имат деца не оказват непременно психологически негативен натиск (напр. „ако не го направиш си изостанал“). Напротив, споделяйки опита си като родители, давайки лични поведенчески примери, приятелите с деца спомагат за редуцирането на усещането за несигурност и осигуряват информация от първа ръка как протича преходът към първо дете и как да се справим със съществените промени, които настъпват в живота на индивида (Bernardi 2003), т.е. наблюдава се своеобразен процес на имитация и инициация в рамките на затворените социални мрежи. В това отношение съществуват изследвания, които доказват, че преходът към първо дете при най-младите двойки се намира в правопрпорционална зависимост от броя членове на мрежата от връстници (приятели, познати, сиблинги), които имат деца, т.е. че социалното научаване е най-устойчивият механизъм, а промените в социална група са синхронизирани и споделени (Balbo, Barban, Mills 2013; Lois and Arránz-Becker 2014). От друга страна, трябва да се държи сметка, че различните общности имат различни механизми на функциониране и различни норми. По тази причина друго изследване разкрива, че на макро ниво интензитетът на връзките – особено когато се отчете и ефектът на връзките с възходящите поколения – е в обратнапропорционална зависимост: колкото по интензивни и повече са връзките, толкова по-малка е вероятността от извънбрачна и тийнейджърска бременност (Houseknecht and Lewis 2005). Статистическите наблюдения над населението в България показват именно

това: аномията и социалният капитал са двата водещи фактора за решението кога жените в страната правят прехода към първо дете (Philipov, Speder, and Billari 2006), като изключително силен ефект върху решението оказва свързаността в родово-семејната система на междупоколенчески трансфери и подкрепа (Bühler and Philipov 2005).

Въпреки, че феноменът на детската раждаемост в България е регулярно регистриран още от началото на 60-те години на XX век, значителното нарастване на повъзростовия коефициент на извънредно ранна плодовитост след 1989 г. вероятно се дължи на комбинация от предпоставки. Предварителната изследователска хипотеза за комбинацията от предпоставки при ромските общности, живеещи в сегрегирани квартали, включва следните фактори: 1) Ранната семейна социализация (Томова 1995), която се дължи на културната значимост на първото раждане (Пампоров 2006); 2) negliжирането на проблема от страна на публичните институции, което се дължи на анти-ромски стереотипи и подценяване на ромските деца (Kolev et al. 2011); и 3) дълбоките нива на бедност, и социално изключване, водят до системно отпадане или необхващане от училищната система (Тилкиджиев и др., 2009), и по тази причина детските бракове и ранната раждаемост служат като вътрешен механизъм за социална интеграция и жизнена алтернатива сред момичетата в социално уязвими групи, в които има по-малко възможности за личностна реализация и социални алтернативи за момичетата (Khan, J., K. Anderson 1992).

Методология на изследването

Настоящото изследване разчита на триангулацията от количествени и качествени данни, набрани посредством две паралелно протичащи теренни изследвания. От една страна, с помощта на социологическа агенция Глобал Метрикс ООД, беше администрирана онлайн анкета сред директори на училища и педагогически персонал – от мрежата, която участва в мултикултарните квалификационни инициативи на педагогическите специалисти, организирана от ЦМДТ „Амалипе“, както и сред мрежата от образователни медиатори – обслужваща училищата със значителен дял на ромски ученици в тях.

Извадки

В този случай е важно да се уточни и подчертае, че количественото изследване не е представително за всички училища в страната и не включва всички типове общностни медиатори. Теоретичното очакване (и съответно покани с приложен линк за изпращане) бяха разпратени от екипа на Амалипе до 200 училища и 300 медиатори. Изпълнената реална извадка включва: 213 директори 141 зам.директори 76 учители и 47 други педагогически специалисти, както и 179 образователни медиатори.

От друга страна, бяха проведени четири фокус-групи: с млади мъже до 29 г (11 души), с жени (т.е. в брак или партньорска връзка) до 29 г. (10 души), с девойки (т.е. несемейни) на възраст 16-24 г. (14 души) и с образователни медиатори (12 души). Фокус-групите бяха проведени и записани онлайн през платформата Zoom, което позволи да се осигури максимално разнообразие в подбора и представителство на различни ромски субгрупи, както и на различни типове участници, с оглед на фактическия им брачен статус: несемейни, в семейно съжителство и в юридически брак.

Инструментарий

Анкетната карта е съставена от четири модула. Модулът „Демографски характеристики“ съдържа въпроси, касаещи стандартна категоризирана лична информация за респондентите: пол, възраст в навършени години, завършена степен на образование, местоживееие (област и тип на населеното място), професионален статус към момента на изследването. Понеже при онлайн анкетиране има по-висока вероятност респондентите да се откажат да попълват въпросника докрай, в сравнение с интервюирането лице-в-лице (Galesic, 2006; James & Busher, 2012), демографският блок е сложен в началото. По този начин, могат да се правят анализи на база социалните характеристики на респондента дори при частично попълване или липсващи въпроси, при прекъсване на попълването преди края на анкетата.

Модулът описание на общността има за цел да проучи каква е взаимовръзката „обособени квартали“ – „училище“, т.е. дали има „преместване на сегрегацията“ – т.е. един квартал в едно училище и дали дадено училище се превръща в „хъб“ за ромски деца от различни селища. Модулът служи и за правентивна оценка на потенциалния риск от отпадане (т.н. преидентификация на риска).

Модулът „Ранни бракове“ е същинският фокус на изследването. Има косвени въпроси за оценка на актуалната ситуация с ранните бракове – включително в сравнителна перспектива с предходни периоди. Разработен е набор от 8 въпроса, които да тестват съгласието, т.е. разпространеността на културните стереотипи по отношение на ранните бракове. Разработен е набор от 12 въпроса, които да тестват съгласието, т.е. разпространеността на културните стереотипи по отношение с ранните раждания, като са

разграничени две възрастови групи 10-14 г. и 15-17 г., с цел да се установи дали има разлика в оценките на ранната и извънредно ранната раждаемост.

Модулът „Заключение“ съдържа три отворени въпроса, които изискват повече самостоятелно попълване. Два от тях измерват инфомираността за етно-религиозните разлики в обособените ромски квартали. Третият е използван като „мозъчна буря“ – за да генерира идеи за превенция „отдолу-нагоре“, въпреки възможното изкривяване поради стереотипи или непознаване на методите за превенция.

Специфики на ръководството за фокусирана групова дискусия

Раководството за провеждане на фокусирани групови дискусии в рамките на настоящето изследване стъпва на предходния опит на автора с изследване на рисково сексуално поведение и репродуктивни нагласи в ромските общности (Пампоров 2009; Пампоров 2006; Kolev et al. 2011). Въпросникът е изграден на модулен принцип, като първата част включва елементи на проблемно ориентирано интервю за оценка на ситуацията в съответните ромски квартали (която да послези за верификация на данните от анкетната карта), а втората част е съставена от винетни въпроси, които имат за цел да разчупят мисловните стереотипи и да изследват различни елементи на рисково репродуктивно и сексуално поведение, свързано с полово специфични роли, приписвани на младите жени.

Винетните въпроси са кратки разкази за хипотетични герои с изрично упоменат социален статус (Finch 1987). Протагонистите във винетните въпроси са изправени пред проблемна житейска ситуация, за която респондентите трябва да отговорят и да обосноват, какъв е най-добрият избор, който следва да се направи при подобна дилема. За разлика от стандартните психологически биними, използвани при изследване на ценности в социалната психология, винетките задават контекст и конкретен проблем – което от една страна редуцира отговорите „не знам“ (Alexander and Becker 1978), а от друга страна позволява високо ниво на деперсонализация и съответно искреност, при запазване на деликатно отношение при изследване на вярвания, практики и ценности (Schoenberg and Ravdal 2000). От тази гледна точка, винетните въпроси са много удобен и адекватен инструмент за изследване на чувствителни теми (каквито са ранните бракове и ранната раждаемост) сред уязвими социални групи и съответно са изключително ефективни при изследването на брачни нагласи и репродуктивно поведение сред ромите (Пампоров 2009).

Серията от винетни въпроси в това изследване, стъпва на предходните изследвания и утилизира първите три от тях: 1) **първи (рисков) сексуален контакт** и традиционни нагласи (разрешение от родителите, запазване на чершафа с „моминството“) срещу алтернативни сексуални практики (орален/анален секс) и срещу алтернативни приоритети (образование, сватба); 2) **неочаквана бременност** и възможни решения – запазване на бебето при самотно родителство, ранен брак или аборт; 3) неочаквано **самотно родителство** и възможни подходи за изход от ситуацията; 4) последната винетка е допълнително дизайнирана, за да провери до колко е приемлива нагласата **майка да се откаже от първото си дете**, ако то ще отиде при биологичния си баща, а тя ще се измъкне от негативната спирала в житейската си ситуация. В предходни изследвания, на мястото на тази винетка стоеше поредна рискова стъпка: въвлечане в трафик на хора в чужбина, но в случая бе преценено, че тестването на подобна хипотеза не е необходимо.

Резултати

„Ставаме по-модерни“

Ако има несъмнен консенсус между всички участници във фокусираните групови дискусии, то е че ромските квартали се променят изключително много през последните години, в резултат от свободното движение на хора между България и страните от ЕС, както и поради достъпа до пазара на труда там. Животът извън България води до значими културни трансфери „от облеклото – до навичките“ (ж,2³⁷) и „мисленето им е съвсем друго - не е както беше едно време“ (ж,3), защото „тези, които живеят към Западна чужбина, те живеят със Западните ценности. Не е както преди, момичетата да нямат право да избират или да решават, това вече отпадна. Хората виждат как е на Запад и започват да го прилагат“ (м,4).

„Откакто започнаха хората да ходят повече в чужбина и да работят, нещата се подобриха, както за тези които са там, така и за тези които са тук – техните роднини и семейства. От Германия, Белгия, Холандия и Англия могат да им изпращат пари и така тези, които останаха тук да живеят една идея по-добре, та да не са в такава бедност. Сега започва вече сезона, в който всички ще се завърнат в България, ще започнат да правят ремонти, закупуват си нови мебели, нова техника – подобряват всичко. Могат да си позволят да ходят на почивки, на кафенета в центъра, магазини и всичко се препълва и оборотите се покачват. Собственици на мебелни магазини казват, чакат нашите хора да се върнат от чужбина, че да имат повече оборот“ (Ж,1)

Една от хубавите страни е това, от това че заминават в чужбина, според мен, е това което виждат там – на запада. Те го пренасят тук, при нас, и някак си ставаме по-модерни. Вземат се неща от облекло до навизи (Ж,2)

„...повечето хора от миллета са мюсюлмани и турско-говорящи. Мигрират в чужбина, в Холандия, Германия и на много други места и не се женят рано, завършват образованието си както в чужбина, така и в България. Сега е модерно да се правят балове и много балове си правят в чужбина даже и записват висше образование и вече в чужбина и завършват“ (ОМ,4)

Миграцията в чужбина обаче е и монета с две страни. От една страна „сега децата учат и са отличници“ (ж,3), но от друга страна „има и такива деца, които са оставени на доста възрастни хора, лъжат се по-лесно и си мислят, че децата са на училище. А децата са скитали до сред нощите, а възрастните изобщо даже не са ги чули и си спят“ (ж,2). Казано иначе – появяват се големи социални разломи: част от децата получават по-висока мотивация за успех в училище и се включват успешно в училищната среда, но при друга част от децата се увеличават рисковете от отпадане, поради negliжиране от настойниците, в резултат от

³⁷ С цел предпазване на идентичността на респондентите от разкриване, и понеже са на сходни възрасти, като процедура по анонимизиране на участниците в дискусиите е приет следният принцип на анонимизация: „а, N“, където а=М означава „мъж“, а=Д означава „девойка“, а=Ж означава „жена“, а „ОМ“ е участник в групата с образователни медиатори. N е службено приписан номер на участника, в зависимост от реда на взимане на думата в рамките на конкретната дискусия.

голямата поколенческа разлика.

По отношение на ромските диаспори в чужбина се наблюдава още един фактор, който изглежда като ключова пречка пред успешната им интеграция в България. Възрастните, са склонни да се ангажират в циклична трудова мобилност и фактическа билокалност: живот и тук и там. За разлика от това, децата на мигрантите, които са заминали с тях, се адаптират към образователните системи в приемащите страни и към начина на живот там и нямат желание, за завръщане в България: забравили са българския език и съответно не могат да излизат и да комуникират извън обособените квартали, но заради по-малките социални дистанции на Запад, всъщност са свикнали вече да живеят „извън гетото“ и съответно не виждат перспективи за себе си тук.

„Много от тях искат да се завърнат в България, в родния си край, но обстоятелствата не позволяват. Децата им, които са на 5 годинки, заминават с тях. Някои бяха по 7-8 годишни и сега са длъжни да останат в чужбина, тъй като трябва да завършат училище. Не искат да се върнат, защото на първо място, повечето деца вече дори са забравили българския език. Нали родителите се длъжни да живеят и да работят в Белгия, в Брюксел. Някои даже, тази година, не смятат да се връщат, понеже са щели да изхарчат голяма сума пари. Предпочитат да останат в чужбина и да си плащат наемите“. (ж,4)

„повечето хора от миллета са мюсюлмани и турско-говорящи. Мигрират в чужбина в Холандия, Германия и на много други места и не се женят рано, завършват образованието си както в чужбина, така и в България. Сега е модерно да се правят балове и много балове си правят в чужбина даже и записват висше образование и вече в чужбина и завършват“ (ОМ,4)

Важна разделителна времева линия се оказва пандемията от Ковид-19. В обществата „под ключ“, могат да се очакват значими промени не само в личен и семеен план, но цялостно реструктуриране на местните общности и публичните институции, свързани с тях (Маркова, 2021). И именно това съобщават и участниците във фокус-групите: пандемията кара хората да преосмислят жизнените си модели и цели. Няколко от момичетата във фокус-групата съобщават за пълна промяна на планираната житейска траектория. Пандемията от Ковид ги е задължила да останат вкъщи, без да се женят. Макар и с онлайн обучение, макар и пропуснали много материал, част от тях завършват гимназия и към момента са студентки в няколко различни университета – отлагайки по този начин ранния брак и превръщайки се на свой ред в ролеви модел за други момичета.

„За мен Ковид-19 беше един рестарт. След като всички се затворихме, спряхме си социалните контакти, излизанията и т.н....Оттам нататък в живота на всички настъпиха много промени, но пък на много хора им се отрази зле, особено там, където аз живея. Много малки бизнеси пострадаха, но може би беше период, в който трябваше да си вземаме поуки“ (Д,1)

„Когато завърших 12 клас на единия ми изпит не успях да стигна навреме в училище, не ме

пуснаха и реших да се откажа от абсолютно всичко – от образование, от продължаване напред. Исках да си стоя вкъщи и никой да не ме занимава... Мина една година. Вече втора година ще почна в университета. Не съм изпуснала нищо. Попаднах в един много хубав курс, който ме приема, че съм от ромски произход. Учудват се, когато им кажа, че съм от ромски произход, не съм омъжена, уча. Мои братовчедки... по-големи от мен, но не бяха завършили образованието си. След като видяха, че аз завърших, имам вече година в университета и решиха тази година да се явят на изпити и да си ги вземат. Това е промяната. Първо да започне от теб самата промяна, за да се променят и хората около теб. Аз живея в ромската махала,... във [А]³⁸. По-малките деца, 6-7 клас, като ме видят и ме питат как е там и се възхищават на това, че дете от ромски произход, от нашия град, от нашата махала е вече студентка. Различно чувство е, когато промяната започне от теб и ти я предаваш на другите около теб. Това ако се случи във всяка една махала чрез 1-2 момичета това малко по малко за бракът и отказване от образованието ще се постигне да го няма“. (Д,5)

„При нас има всякакви случки“

За разлика от въпроса за промяната в начина на живот, вторият въпрос – как се променят брачните традиции в контекста на тази „модернизация“? – обаче разкрива картина на съществуващи паралелни светове по отношение на брачните практики. Казано иначе, в някои квартали и населени места се наблюдават изключително силни интеграционни процеси, креолизация – между отделните ромски групи, свързана с междугрупова екзогамия, както и смесени бракове с останалата част от населението в даденото населено място. В други квартали „модернизацията“ има по-слаба роля, независимо дали населението има опит с миграция в ЕС или не, като субгруповата ендогамия при калдерашите и бургуджиите от Северна България³⁹ все още се спазва изключително стриктно. В трети квартали се наблюдават „вълни“ – години с повече и години с по-малко ранни бракове. Като цяло периодат на „Ковид“ е бил възпиращ фактор. Разликата, преди и след Ковид, често се състои в това, че „модернизацията“ не редуцира ранните бракове, но се променя механизмът на взимане на решение – вече не родителите, а по-скоро момичетата взимат решението дали и кога да встъпят в интимни взаимоотношения – т.е. в традиционен брак.

„Аз съм от [Б], сгоден съм с жена от български произход и живеем заедно щастливи, без стереотипи. Като цяло мога да дам положителен пример и това е насоката, към която трябва да се движим. Отворени сме към други етноси или други групи общности. Всяка група си има свои стереотипи и традиции. В [Б] ранните бракове не са масово явление,

³⁸ С цел неразкриване на идентичността на респондентите, населените места – когато се появяват в текста ще бъдат индексирани като [А], [Б], [В], по реда на тяхната поява в доклада, без връзка с абривиатура на населено място или регион.

³⁹ В България има две ромски субгрупи, които използват за себе си идентичния ендоним „бургуджии“, поради упражняваната от тях професия. Макар, че и двете говорими наречия принадлежат към групата на т.нар. „Балкански диалекти“ на ромския език, те значително се различават по думите-заемки и по ключови фонетични изоглоси. Освен това бургуджиите в Северна България традиционно са православни християни, докато тези в Централна Южна България традиционно са мюсюлмани.

няма женитби на хора под 18-годишна възраст. Може би има около 5-6 семейства, които са се оженили под 18-годишна възраст. В [Б] има българи, роми, турци и каракачани, но се приемаме равно.“ (М,5)

„При нас вече такива работи [ранни бракове – б.а.] не съществуват. Напротив, дори момчето да е да речем от някой друг етнос няма проблем. Вече не крадат и не купуват булки. При нас почти такива работи вече не останаха – децата наистина се обучават, аз работя в училището в [В]“ (Ж,3)

„... от [Г] съм. При нас има ранни бракове, даже някои деца се продават от родителите си. Едно момиче го спасихме с директорката, обаче след два-три месеца майката пак я даде на един мъж... Тя е на 13 г. , мъжът – на 33 г. При нас във [Г] има ранни бракове, бързо се влюбват прекъсват училище, остават си раниците, химикалите и се женят.“ (ОМ,7)

„Не виждам такива промени, аз поне не съм забелязал. Все още има хора, които са радикални за тези неща и държат много на традициите си. Особено в нашето село [Д] и в другите села, не забелязвам такива промени“ (М,3-бургуджия)

„Аз съм от [Е] и не виждам промяна в нашия район. Държат да бъдат обвързани със своята си група етнос“ (М,6-калдераш).

„В [Ж] имаме 5 различни етноса, имаме представители на милета, калдарашите, бургуджии, калайджии, имаме доста голяма общност от рудари....Ролевият модел в другите държави си оказва влияниетелно върху кварталите. Нивата на ранни бракове специално, както всички знаете, всяка под група си има своята специфика и начин на живот. Едните толерират ранните бракове, другите не ги толерират, искат децата им да са имат ниво на образование. Докато едната група е много затворена... Калдарашката група. При тях нещата много трудно се случват. Има вече някои от тях, които са висшисти, но предимно мъже. Ранните бракове при тях са уредени. Но като цяло тенденцията при милета и бургуджиите донякъде и рударите са намалели, поради влиянието им от Германия или други държави, където мигрират. Там учат и после се връщат, и продължават да учат. Мисленето им е друго вече.“ (ОМ, 9)

„Аз съм от [З]. По отношение на брака в моя град и в моето училище преди Ковид изключително много, особено от моя клас аз бях единствената ромка, която завърши от момичетата и още две момчета. Всички момичета се омъжиха, някои дори вече имат деца. След Ковид малко се забавиха нещата. Утихнаха. Тази година мога да кажа, че отново продължиха. Пак малки отидоха да се женят. (Д,5).

По отношение на „случките“ обаче се наблюдават два различни модела на поведение и два наратива – поне като форма на представяне на ромските младежи и девойки пред фасилитатор не-ром, на възрастта на техните родители. Ключов елемент на ромската култура все още остава девствеността на девойката и необходимостта да не е имала предбрачни полови контакти. Това е традиция, която е добре документирана, както в българските изследвания на ромския брачен модел (Пампоров, 2003; Pamirov, 2007), така е в международните изследвания (Gay-Y-Blasco, 1997; Stewart, 1997). Промяната сега е, че момчетата и младите мъже открито говорят за орални и анални алтернативи на интимни взаимоотношения: „Често новото поколение прибъгва към такива методи на секс. Масово се прилагат при ромите и при турците, с цел да запазят честта на момичето“ (М,3). От друга страна – момичетата знаят за склонността на момчетата да се хвалят и затова не отричат, че има такива практики – но поставят ясен акцент върху необходимостта да се избягва всякакъв сексуален контакт. Макар че говорят открито за това, момчетата също

осъзнават риска за момичешката репутация.

„В нашата общност а все още много се държи момата или момичето да е девствено или тъй наречено - "къзлък"“ (Ж,4)

„Ние, ромските момичета, винаги трябва да бъдем много внимателни какво правим, как се обличаме, какво говорим, дори с кого се събираме. Винаги има какво да се каже за едно ромско момиче, ако някой го погледне по някакъв начин. Да се каже от възрастните. Ако някой иска да ти навреди по някакъв начин и да те злепостави той ще го направи.“ (Д,4)

„Хората постоянно говорят, не мислят в каква ситуация е изпаднало момичето, затова тя самата трябва да се пази и от хорското мнение, и от момчетата“ (Д,3)

„Такива желания могат да са се задоволят по друг начин, напр. ако момчето започне да ходи на фитнес тази негова нужда би я задоволил от фитнеса и други неща за неговото израстване. Тя може да прехвърли това привличане от мъжката страна като прехвърли тази енергия в нещо полезно за нейния живот и бъдеще, а не просто да отиде и да спи с някого, за да задоволи това нейно желание“ (Д,5)

„Относно момичето и момчето дали да правят секс, по-добре е да се въздържат, да се опознаят добре и тогава да предприемат такава стъпка. Защото знам за такива случаи, момчета, които просто го правят за удоволствие, и се разделят с момичето. После се фукат пред приятелите си, но събарят имиджа на момичето, става за срам, цялата общност започва да говори за нея. Става за общността като "лека жена"“ (М,1)

Запознатост със сегрегирани квартали, в обхвата на изследването

Изследването показва, че в страната има разнообразие от случаи и не се наблюдава непременно типичната ситуация на сегрегация „една махала – едно училище“. От друга страна е нормално в селата и малките градове да има такива случаи, понеже е възможно това да са единствената махала и съответно единственото училище. Макар че анкетата е проведена онлайн, в този случай за добра верификация може да се приеме фактът, че оценката за ситуацията „махала-училище“ е релевантна, защото разликите между отговорите на педагогическия персонал (директори и учители общо) и образователните медиатори се намират в рамките на статистическата грешка и е възможно да се дължат просто на разлики в големината на подизвадките.

	ПЕДАГОЗИ	МЕДИАТОРИ
ОСНОВНО С ХОРА ОТ ЕДНА РОМСКА МАХАЛА В ЕДНО НАСЕЛЕНО МЯСТО	22.6%	21.2%
С ХОРА ОТ НЯКОЛКО РОМСКИ МАХАЛИ В ЕДНО НАСЕЛЕНО МЯСТО	13.4%	17.3%
С ХОРА ОТ РОМСКИ МАХАЛИ В РАЗЛИЧНИ НАСЕЛЕНИ МЕСТА	37.9%	33.5%
С РОМСКИ СЕМЕЙСТВА, КОИТО НЕ ЖИВЕЯТ В ОБОСОБЕНИ МАХАЛИ	23.3%	23.5%
НЕ РАБОТЯ С РОМСКИ СЕМЕЙСТВА	2.8%	4.5%

На фона на добрата преценка за взаимовръзката „махала-училище“ впечатление прави значителната разлика, в оценките за големината на съответните сегрегирани махали, която се появява между отговорите на педагозите и медиаторите. Почти една трета от медиаторите

смятат, че става дума по-скоро за „малки“ махали, т.е. под 20 домакинства (или приблизително около 100 души), докато педагозите значително надценяват големината на ромските квартали – около една пета от тях са отговорили, че махалите са над 500 домакинства, докато при образователните медиатори тази стойност е почти наполовина. Анализът по възраст в този случай показва, че тя не е фактор при оценките на медиаторите, но има статистически значимо значение при оценката на педагозите. С оглед на големината на извадките, възрастовите групи са определени статистически, така че да позволяват релевантен анализ. Педагогическият персонал е взет общо и разделен на терцили⁴⁰, съответно: 23-48 год., 49-54 год. и 55-68 год. Поради по-малката подизвадка, образователните медиатори са разгледани в съответно в две групи: 19-42 и 43-75. Педагозите на възраст 55-68 г. статистически значимо подценяват дела на малките махали в сравнение, както с колегите си от останалите две възрастови групи, така и в сравнение с образователните медиатори. И същевременно дават приблизително два пъти по-висока оценка за дела на най-големите ромски квартали, в сравнение с медиаторите.

	ПЕДАГОЗИ				МЕДИАТОРИ		
	ОБЩО	23-48	49-54	55-68	ОБЩО	19-42	43-75
<i>ПОД 20</i>	17.7%	19.5%	22.3%	11.6%	31.7%	34.3%	29.6%
<i>21-50</i>	19.4%	19.5%	16.5%	23.1%	20.7%	18.6%	22.5%
<i>51-100</i>	20.9%	22.9%	19.4%	20.7%	15.2%	18.6%	12.7%
<i>101-500</i>	22.3%	20.3%	26.2%	22.3%	21.4%	17.1%	25.4%
<i>НАД 500</i>	19.7%	17.8%	15.5%	22.3%	11.0%	11.4%	9.9%

Подобни резултати не бива да са изненада, защото като цяло изследванията на нагласите към ромите и мигрантските общности в Европа показват, че по-възрастните кохорти са по-негативно настроени към малцинствата, поради поколенчески ценности, а не само заради възрастта си или етапа от жизнения им цикъл (Dixon, 2018; Pew, 2016; Ciornei & Recchi, 2020). В случая може да се допусне, че по-възрастните педагози живеят с представите за големината на ромските квартали и броя на ромското население от своята младост, когато са били в по-активен контакт и по тази причина подценяват огромната емиграционна вълна, която фактически обезлюдява махалите. За разлика от изследванията, които показват, че не само възрастта, но и полът на респондентите имат значение (Pain, 2001), в този случай няма статистически значима разлика между мъжете и жените педагози, а броят на мъже медиатори в реализираната извадка е твърде малък, за да могат да се правят правомерни заключения за разпределението.

Естествен фактор за оценката малки или големи са кварталите се явява типът на населето

⁴⁰ Т.е. в три приблизително еднакви по големина групи

място на респондентите. Педагозите и образователните медиатори, работещи в селата, посочват значително по-малък дял на големите махали, отколкото тези, работещи в градовете. В случая това може да се използва и като методологическа верификация на достоверността на отговорите в изследването, т.е. ако нямаше такава зависимост, щеше да е по-скоро странно и по тази причина няма да го обсъждаме в дейтали, а само го съобщаваме като проверен факт.

На последно място, не и по значение, по отношение на запознатостта с ромските квартали, както педагогическите специалисти, така и образователните медиатори показват изключително висока чувствителност към културното разнообразие. На въпроса за религиозните общности от заключителния модул са посочени над 20 вида християнски църкви и мюсюлмански джемаати, а на въпроса за етническия състав на махалите са посочени над 50 етнонима. Това, разбира се, затруднява възможността за релевантна статистическа обработка, но е добър индикатор за познаване на културните особености на сегрегираните квартали, което е базова предпоставка за добра приобщаваща работа.

Преидентификация на риска от отпадане и необхват

Както бе посочено в общото описание на анкетната карта, във втория модул има набор от въпроси, които имат за цел да идентифицират рискови ситуации във връзка с отпадането или необхвата на деца в образователната система, както следва:

- Деца, които никога не са ходили на градина или училище, въпреки че са на подходяща възраст
- Деца, които са били записани, но са спрели да ходят и вече не учат, въпреки че са в задължителна за обучение възраст
- Деца, които все още учат, но има риск скоро да спрат (например често отсъстват или семейството обмисля да ги спре)

Добрата новина от изследването е, че по отношение на децата, които са били записани, но са спрели да посещават училище, както и по отношение на децата, които са в непосредствен риск от отпадане има еднакви критерии и информация сред педагозите и образователните медиатори, т.е. възможно е да се изработи адекватен план за превенция, макар че над една четвърт от отговорите са сериозни индикатори за проблем – със съответно над 10 и над 20 деца в риск във всяка от обхванатите махали. Има явно разминаване между социалната реалност и информацията, която има в образователната система по отношение на необхванатите деца – факт, който е констатиран и в изследване на ранното детско развитие (RECI+, 2020). Казано иначе, директорите на училища и експертите в РУО остават с впечатлението, че са обхванали всички деца в съответните райони и обикновено това се

докладва съгласно механизма за обхват. Същевременно обаче – поради липса на адресна регистрация, лични документи на родителите, интензивни процеси на вътрешна миграция или циркулярна миграция в ЕС – значителна част от децата остават всъщност необхванати от системата. Това много ясно се вижда в първия индикатор за риск, при който 60% от педагозите заявяват, че в района на тяхното училище няма деца, които никога не са ходили на училище, докато при медиаторите този дял е с около 20% по нисък, т.е. по-висока е степента на идентификация на деца, най-вече в групата до 5 деца в махала.

		ПЕДАГОЗИ	МЕДИАТОРИ
ДЕЦА, КОИТО НИКОГА НЕ СА ХОДИЛИ НА ГРАДИНА ИЛИ УЧИЛИЩЕ, ВЪПРЕКИ ЧЕ СА НА ПОДХОДЯЩА ВЪЗРАСТ	0	60.0%	39.4%
	1-5	23.7%	35.6%
	6-10	7.8%	11.5%
	над 10	8.5%	13.5%
ДЕЦА, КОИТО СА БИЛИ ЗАПИСАНИ, НО СА СПРЕЛИ ДА ХОДЯТ И ВЕЧЕ НЕ УЧАТ, ВЪПРЕКИ ЧЕ СА В ЗАДЪЛЖИТЕЛНА ЗА ОБУЧЕНИЕ ВЪЗРАСТ	0	16.1%	17.6%
	1-5	40.1%	42.7%
	6-10	17.1%	16.0%
	над 10	26.6%	23.7%
ДЕЦА, КОИТО ВСЕ ОЩЕ УЧАТ, НО ИМА РИСК СКОРО ДА СПРАТ	0	6.4%	1.7%
	1-5	18.5%	16.4%
	6-10	22.4%	29.3%
	11-20	23.1%	21.6%
	над 20	29.5%	31.0%

Историята на Марийка

За разлика от изследването през 2010 г., когато се получи изключително широка палитра от отговори по отношение на **решението за първи полов контакт**, в рамките на дискусиите с жени, девойки и млади мъже беше регистриран по-скоро консенсус: „още е рано“, когато си на 14-15 г. Много ясно се откроява необходимостта момичето в тази възраст всъщност „да се пази“ – нагласа, която, както бе показано по-горе, спонтанно се появява в дискусиата още преди въвеждането на винетните въпроси.

„Момичетата на 14-16 години каквото и да е било непременно трябва да се пази във всяка ситуация. После момчетата може да ги оставят, а момичето да мисли какво да прави. Пазене е никаква интимна връзка. Изобщо да няма никакъв контакт“ (Д,3)

„Такива контакти в ранна възраст може да причинят много различни ефекти на това как се чувства момичето и да изпадне в депресия. Ако от тази връзка не излезе нищо положително. Момичето трябва да се пази от интимен контакт, за да запази своята психика, защото момчето иска от нея, но тя ще остане с депресия“ (Д,5)

Важен акцент в дискусиата с момичетата и момчетата е **ролята на родителите и необходимостта да се споделя и разговаря с тях** за интимността. Същевременно, и момичетата, и момчетата осъзнават, че в тази възраст „*децата при споделянето често лъжат*“ (Д,1), защото „*при нас ромите не е прието да говорим за секс с родителите си или да споделяме на тази тема*“ (М,1), а и родителите нямат съответния капацитет за подкрепа: „*бягат от отговорност, не обясняват на децата си какъв е рискът от ранните женитби*“ (ОМ,5), понеже „*много от родителите се женят рано и дават такъв пример на децата си*“ (Д,6). Освен това, „*някои родители много трудно приемат идеята да се водят тези беседи, уроци за здраве*“... „*нямат време, изморени са от работа, нощна смяна са и т.н. и затова тийнейджърите прибягват към други и не толкова полезни начини*“ (Д,1); „*Първо да споделят на своите си родители, защото все пак това е огромна стъпка*“..., но „*Не се знае как ще постъпят техните родители: не знаят как да постъпят защото ги е срам, не знаят как да подходят и нямат информация по такъв тип проблеми*“ (М,2). Като ключов фактор за прекъсване на връзката „родител-дете“ в това отношение се очертава процесът на трудова емиграция в ЕС: „*Такова е влиянието в самата общност – тези, които са се оженили малки дават същия пример и другия фактор е, че родителите не са в страната. Често децата остават при бабите и дядовците си. Най-често имат гаджета в ранна възраст и си мислят, че е настанало време, в което да се женят и черпят от модела на батковците и каките*“ (ОМ,2)

Тук трябва да се признае, че сформираният първоначален консенсус, че „са малки“ е възможно да се дължи на специфики на рекрутиране на участниците. Освен образователните медиатори, груповите дискусии фактически обхващат младежи, девойки и жени, които са активни участници във форумите на ЦМДТ „Амалипе“ и по този начин знаят кое е социално желателният отговор и в някакъв смисъл „пожелателното“, активистко послание, което да достигне до ромските общности. Същевременно, отвъд консенсуса, бяха дадени няколко примера, които потвърждават, че наличието на **рисково ранен сексуален контакт** в „историята на Марийка“ е все още актуална реалност в ромските квартали: „*Има и момичета, които вече са правили аборт на 14,15 годишна възраст*“ (Ж,7), а „*в последните две години в нашето училище също има много ранни бракове. Не от натиск на родителите, а от самото желание на учениците. Най-вече на момичетата*“ (Д,4). „*При нас има ранни бракове, даже някои деца се продават от родителите си. Едно момиче го спасихме с директорката, обаче след два-три месеца майката пак я даде на един мъж. Тя е на 13 г., мъжът – на 33 г. При нас в [И] има ранни бракове, бързо се влюбват прекъсват училище, остават си раниците, химикалите и се женят*“ (ОМ,7).

Развитието на сюжета в посока „неочаквана бременност“ показва промяна на нагласите в ромските общности, спрямо сходни предишни изследвания с подобен инструментариум. В дискусии, проведени с роми от областите Монтана, Добрич, Пазарджик и Ямбол през 2008 г. „запазването на бебето“ е категоричен консенсус в 12 от 12 фокус групи (Пампоров, 2009). Две години по-късно, запазването на бебето – след брак или като самотна майка е посочено като опция от над 85% от респондентите в представително изследване сред ромските общности, а едва 14% биха избрали аборт (Kolev et al., 2011). Дискусията с девойките в настоящето изследване обаче не достигна до консенсус, освен че ситуацията е „много сложна“ защото на 14 г. за Марийка би било еднакво рисково, както да запази детето, така и да го роди. Разбира се, дискусиите нямат за цел да формират травма и по-тази причина момичетата не бяха форсирани да вземат категорично решение, макар че начина, по който са конструираны позициите им – през религиозното „бебето в утробата и не е виновно... но е дошло на този свят“, до медицинското „с аборт може да си навреди много повече и да не може да забременее отново“, може да се предположи, че те самите по-скоро биха насърчили именно запазването на плода, а не аборта.

„Много трудна ситуация. И те не са знаели какво е станало, но вече Марийка е бременна, за нейното здраве сега е по-опасно ако е на 14 години. Самото бебе в утробата ѝ – то не е виновно за тяхната глупост, че не са знаели какво иска ти какво са направили, но е дошло на този свят. Много трудна ситуация да забременееш на 14 години. Трудно е и за двете страни. Каквото и да избере си има трудности“. (Д,5)

„Важно е какво решение ще вземе Марийка – дали да остави детето или да направи аборт, защото ако направи аборт може да си навреди много повече и да не може да забременее отново“. (Д,4)

„И в двата случая е много сложно, защото ако роди също е опасно за нея и за здравето ѝ, защото тя не е много добре развита. Ако направи аборт отново е опасно за нея и за здравето“. (Д,6)

Много интересно в това отношение беше, че в дискусията ромските жени също не взимат категорична лична позиция „за запазване“ или „за аборт“. По любопитен начин те отлагат и пренасят отговорността в ситуацията „да споделят с някого на когото имат доверие и да поискат помощ. Ако не знаят как да постъпят“ (Ж,4), „с учители, където работят в такива училища“ (Ж,2), със „своята класна или образователен медиатор“ (Ж,1) или със „здравен медиатор, който работи с нашата общност“ (Ж,4). Важно методологическо уточнение в този случай е, че самите жени-участнички в групата ромски жени са учителка, образователен медиатор, здравен медиатор... т.е. те фактически са готови да разтоварят детето от отговорността то да вземе решение, поемайки ролята на посредник, защото са „по-спокойни на тези теми и са разкрепостени“ (Ж,1) и защото могат да намерят „начин да се срещна с майката и бащата или по-скоро с майката за да я подготвя за това което ще е

споделя“ (Ж,4). Беше разказан и важен пример, при който момиче от областен град до последно крие бременността си от всички, включително от своите родители, защото я е страх от тяхната реакция, но в резултат на това губи бебето: „Някой се пристягат с колани за да не се разбере докато дойде самото раждане и чак тогава казват на родителите си... Момиче до последно е била на училище с пристегнат колан и учителите са се чудили защо така напълнява, станала едра. В един момент момичето пише на класната си госпожо боли ме корема аз утре няма да дойда на училище. Реално тя е имала контракции за раждане и тогава майка ѝ баща ѝ когато са е завели в болницата са разбрали че, е бременна. Лошото в този случай е, че бебето е починало. Така момичето останало в болнични вкъщи, но не е споделила кое е момчето, т.е. бащата и тя успяла толкова много време нито на родителите нито на учителите на никой не е казала кой е бащата на бебето“ (Ж,1). Страхът на младежите и девойките от реакцията на родителите им в подобна ситуация бе верифициран и през позицията на момчетата: „...в такива ситуации децата ги е страх да споделят на родителите си... може би от реакцията на родителите, като: наказания, бой, страх. Има доста случаи, в които родителите не подкрепят децата си когато попаднат в подобна ситуация. Често се отричат от момчетата си“ (М,2).

Всъщност, момчетата си дават сметка за рисковата ситуация, в която попада момичето, защото освен от родителите се появява и социален натиск от страна на връстниците: „...да отгледа детето, е по-сложният вариант, защото отговорността става по-голяма. Може да се включат институциите – закрила на детето, социални грижи. Трябва да спре да посещава училище, защото може би ще ѝ се присмиват връстниците“ (М,5), защото „В днешно време децата на тази възраст са доста по-подигравателни. Именно затова момичето ако е бременно, изпитва огромен срам“ (М,2). А съществува натиск и от страна на цялата общност: „Става срамно и в махалите и за родителите на момичето. Започва да се коментира много за родителите колко са безотговорни и други подобни твърдения. Семейството на момичето става жертва на коментари от цялата общност и семейство и не искат да се покажат навън. Това всичко е от срам“ (М,2). Вероятно именно заради това, както бе казано по-горе, най-трудният разговор е този с родителите на момичето, т.е. да им се съобщи, че тя не просто е загубила девствеността си преди брака, но и че е бременна. Въпреки това при младежите се получи спонтанен консенсус „да съобщят на родителите си“, като целта на това изглежда е да се подсигури раждането и отглеждането на бебето. Същевременно, решението е в посока „ако родителите имат възможност“, т.е. отглеждането на бебето не минава през еманципация на младежа и готовност самият той да се ангажира по-активно, а през патриархална зависимост от възходящото поколение. В

момчешките наративи няма рефлексия върху бъдещето на момичето. Алтернативите са отглеждане от родителите им или социалните служби, а абортът изглежда нежелателен.

„Трябва да се действа бързо. Да се съобщи на родителите на тези деца, да се намерят методи и начини за съществуването на това бебе и всичко да бъде адекватно. Според мен на 15-годишна възраст не трябва да се прави секс. При нас няма деца, които са оставени или да има аборти на бебета. Ако има такава подобна случки, по-скоро ще се роди бебето и ще го отгледат“ (М,3)

„Според мен трябва да се вземе решение, което да бъде от двамата. Не трябва да се избегне към аборт. Ако семействата им имат възможност, нека да отгледат това бебе и да им помогнат. Ако са бедни и нямат възможност да го гледат, тогава може да го дадат за осиновяване. Родителите трябва да дадат пълната подкрепа“. (М,4)

„Възможно е родителите да решат вместо тях да махнат това бебе. Добре е родителите да приемат тяхното мнение и решение. Отговорността това момиче дали за напред ще бъде майка, е голяма.“ (М,2)

„Най-разумното е да съобщят на родителите си. Родителите ако имат възможност да отгледат бебето, но да се избегне аборт. Ако родителите не ги подкрепят е добре е да се обърнат към институция, която може да ги защити“. (М,7)

Винетката за **самотното майчинство** е онзи повратен житейски момент, за който изглежда че няма утвърден общностен модел и липсва консенсус, защото споделените мнения на момчетата и жените значително си противоречат и изхождат единствено от личния опит на респондентките, а момчетата делегират решението на родителите си. В крайна сметка, различните позиции могат да се сведат до четири възможни решения: (1) Майката на момичето, осиновява бъдещото бебе и го отглежда като сестра на дъщеря си, а не като внуче – което позволява на младото момиче да продължи живота си, сякаш не е имала дете; (2) Момичето да отгледа детето като самотна майка с подкрепата на родителите си; (3) Момчето да бъде принудено, да поеме отговорност и да се „ожени по бързата процедура според традициите“ (Ж,2); (4) Ако момчето е агресивно, а семейството на момичето няма финансова възможност, да отгледа бебето, тогава е приемливо да бъде дадено в дом за осиновяване.

„Най-добре е майката на Марийка да го осинови и тя да си го отгледа. То ще страда един ден като разбере, че е продадено на други хора. По-добре е бабата да си го отгледа“ (Д,6)

„Аз знам един такъв случай, където момичето роди в 11-ти или 12 клас беше майка и осинови бебето и го отгледа тя момичето продължи да учи“. (Ж,1)

ХХ-4: Аз ако съм на мястото на Марийка ще разговарям с родители си, с неговите родители, ще оставя детето, ще го родя, ще го изгледам сама, ще докажа, че съм една силна майка и един ден ще се опитам то да не допусне моята грешка и ще го насърча да учи. Моята майка се е разделила с баща ми, когато аз съм била на 1 година и тя ме изгледа със страшно много трудности и показа, че аз мога да стигна до този етап като студентка да ме изгледа, да ме изучи и затова аз на мястото на Марийка ще си оставя детето и ще си го гледам сама. (Д,4)

„Ако той я обича и държи на нея, е длъжен да ѝ обърне внимание и да поеме отговорност“ (М,3)

„Марийка трябва да говори с Иван и с неговото семейство, за да решат как ще се отгледа това бебе и как ще се издържа. Иван трябва да поеме отговорност за своето си дете и да не допуска Марийка да остане сама“ (М,2)

„Повечето баби в момента са толкова модерни баби, те си ходят на екскурзии, работят... Бабата не е майка, тя е майка на майката... Дом за осиновяване е опция, но вече ако средата не може да се подsigури за това дете... Ако Иванчо започне да нанася физически, да се стига до бой, физическо насилие, да те обвинява, че си забременяла. Има мъже, които точно така влизат в сексуални отношения без да знаят за какво иде реч, без да знаят, че от първия път може да стане бебе... имам съученичка... тя се омъжи още в 7 клас, тя е на моите години, но в момента чака шесто дете. Пет от децата са родени в крайно ранна възраст. Но не съм „за“ да се доказваме как можем да бъдем самотни майки.“ (Ж,1).

Отказът на майката от родителските ѝ права в полза на бащата – като алтернатива на самотното майчинство и същевременно механизъм за измъкване от бедността бе напълно консенсусно отхвърлен от всички жени и момичета. В младежката група не се стигна до артикулиран консенсус, но общият контекст на изказванията е, че или трябва двамата заедно да отгледат детето, или да оставят родителите им да вземат решение за бъдещето на бебето, защото са непълнолетни.

„Марийка не трябва да си дава детето. След като Иванчо предлага това дете да го вземе. Той сигурно е донесъл от Испания шоколади за Марийка, но вече трябва да купува памперси. Иванчо по-добре да предложи на Марийка заедно с детето и свекървата да заминат и да живеят там ако там са по-добри условията и са се настанили по някакъв начин в тази държава. Имат работа, осигурили са си живота. Защо той се е сетил вече след като това дете е родено? Не я е подкрепял по време на бременността, по време на раждането. Той идва наготово. Той няма правото да го вземе ако тя не разреши. Марийка може да замине с Иванчо. Тук родители на Иванчо трябва да му дадат този акъл. Марийка не трябва да си дава детето. Какво значи „ти ще си родиш от друг мъж“? Ако и следващите пет мъже кажат така?... Детето е част от нея. Марийка трябва да звънне на социални грижи, на полицията, да се обърне към съответните органи, които да ѝ съдействат, дом „Закрила на детето“. Ако Иванчо вземе това дете и го изведе, то това е едно отвлечане и престъпление и Марийка може да го съди“ (Д,1)

„Да си остави детето, да си стъпи на краката и да започне да работи“ (Д,6).

„Да си остави детето, да му иска издръжка на Иванчо. След като е заминал за Испания той сигурно си е намерил работа и ще има финанси. Тя сама не го е направила, за да се направи едно бебе са нужни двама. За да се отгледа също са нужни двама. Има си съдебни начини как тя да си получи полагаемото от Иванчо. Още повече, след като е заминал за Испания тя може да го съди за това, че не иска да поеме бащинската си отговорност към това дете и да получи поне финансова помощ от него по съдебен път“ (Д,5).

„Да си намери работа и да си отгледа детето. Да му помага във всяка ситуация и най-накрая да му помогне да се образова, да има висше образование и да не прави такива грешки, каквито е правила тя“ (Д,3).

„Да не го дава! Къде е бил той когато тя е имала нужда от него? Тя е поела риска да го роди и всички главоболие които тя имала и срам, финансови проблеми“ (Ж,2).

„Иванчо и Марийка, самите те нямат права, тъй като те са все още деца. Попечителството би трябвало е да е на техните родители. По принцип знаем, че майката има по-големи права върху детето си. Грижата за бебето ще бъде по-добра от майката, отколкото бащата. Няма как той да отиде в Испания и още повече като е на 14 години и да вземе бебето“ (М,5).

Ранни бракове: наблюдения и стереотипи

За да изследваме конкретно и съпоставимо мненията на директорите, учителите и образователните медиатори, преди раздела за личните наблюдения и стереотипи, в анкетната карта е въведена обща дефиниция, според която с понятието „ранен брак“ се обозначава **„съжителството на семейни начала между младежи на възраст 10-17 години, или когато единият от партньорите е на тази възраст“**. В случая е важно да се подчертае още веднъж, че посочените по-долу данни не отразяват обективни факти от представителна извадка, т.е. не показват какво хората в действителност са преживели, а са по-скоро израз на нагласи и оценки, основани на преки наблюдения и пречупени през собствените стереотипи за ромската общност.

Субективността на оценките се вижда още при отговорите на първия въпрос. При него, според педагозите ранните бракове са „често срещано“ явление в махалите, в които работят, докато медиаторите дават различна оценка за същите тези махали.

	ПЕДАГОЗИ	МЕДИАТОРИ
<i>РАННИТЕ БРАКОВЕ СА „НОРМАЛНО“, Т.Е. ЧЕСТО СРЕЩАНО ЯВЛЕНИЕ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ</i>	43.1%	28.8%
<i>РАННИТЕ БРАКОВЕ СА ПО-СКОРО ИЗКЛЮЧЕНИЕ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ, НО ВСЕ ПАК ИМА НЯКОЛКО СЛУЧАЯ, КОИТО СА ПУБЛИЧНО ИЗВЕСТНИ</i>	36.0%	36.4%
<i>НЕ СА МИ ИЗВЕСТНИ СЛУЧАИ НА РАННИ БРАКОВЕ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ АЗ</i>	9.9%	21.2%
<i>НЕ МОГА ДА ПРЕЦЕНЯ</i>	11.0%	13.6%

При педагозите не се наблюдава статистически значима разлика в зависимост от пола на респондентите, но при образователните медиатори тази разлика е изключително видима. Мъжете са по-склонни да признаят, че има такива случаи, докато над 40% от жените медиатори посочват, че такива случаи не са им извадени или че не могат да преценят.

	ПЕДАГОЗИ		МЕДИАТОРИ	
	мъже	жени	мъже	жени
<i>РАННИТЕ БРАКОВЕ СА „НОРМАЛНО“, Т.Е. ЧЕСТО СРЕЩАНО ЯВЛЕНИЕ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ</i>	40.5%	43.5%	36.0%	26.9%
<i>РАННИТЕ БРАКОВЕ СА ПО-СКОРО ИЗКЛЮЧЕНИЕ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ, НО ВСЕ ПАК ИМА НЯКОЛКО СЛУЧАЯ, КОИТО СА ПУБЛИЧНО ИЗВЕСТНИ</i>	37.8%	35.8%	52.0%	32.3%
<i>НЕ СА МИ ИЗВЕСТНИ СЛУЧАИ НА РАННИ БРАКОВЕ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ АЗ</i>	13.5%	9.3%	4.0%	25.8%
<i>НЕ МОГА ДА ПРЕЦЕНЯ</i>	8.1%	11.4%	8.0%	15.1%

При педагозите най-младите са най-склонни да посочат ранните бракове като „нормално“ за съответните махали явление, но тук трябва да се подчертае, че – поради по-скоро малката извадка – разликите не достатъчно големи и могат да се дължат на случайни фактори и са

по-скоро в рамките на грешката. От тази гледна точка възрастта не изглежда съществен фактор при определянето на този тип нагласа.

	ПЕДАГОЗИ			МЕДИАТОРИ	
	23-48	49-54	55-68	19-42	43-75
<i>РАННИТЕ БРАКОВЕ СА „НОРМАЛНО“, Т.Е. ЧЕСТО СРЕЩАНО ЯВЛЕНИЕ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ</i>	47.3%	43.8%	39.4%	28.3%	29.5%
<i>РАННИТЕ БРАКОВЕ СА ПО-СКОРО ИЗКЛЮЧЕНИЕ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ, НО ВСЕ ПАК ИМА НЯКОЛКО СЛУЧАЯ, КОИТО СА ПУБЛИЧНО ИЗВЕСТНИ</i>	35.5%	32.5%	39.4%	32.1%	41.0%
<i>НЕ СА МИ ИЗВЕСТНИ СЛУЧАИ НА РАННИ БРАКОВЕ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ АЗ</i>	8.6%	11.3%	9.6%	20.8%	21.3%
<i>НЕ МОГА ДА ПРЕЦЕНЯ</i>	8.6%	12.5%	11.5%	18.9%	8.2%

При педагозите типът на населеното място също не изглежда съществен фактор, макар че учителите и директорите от селата са по-склонни да признаят, че има публично известни случаи, макар и не норма, докато градските учители са по-склонни да отговорят „не мога да преценя“, в сравнение с тези от селата. При медиаторите обаче типът на населеното място има огромно значение и ако се вярва на преценката им, може да се каже, че ранните бракове изглеждат феномен най-вече на градските квартали, докато в селските райони се наблюдават по-рядко. Подобно заключение обаче, следва да се верифицира с рандомизирана извадка, доколкото логиката от съществуващата официална национална статистика е обратна. Пониска възраст на майките при първо раждане се наблюдава в селските райони и ако в градовете е 28,6 г, в селата е 24,3 г. към 2024 г.

	ПЕДАГОЗИ		МЕДИАТОРИ		
	областен град	друг град	село	град	село
<i>РАННИТЕ БРАКОВЕ СА „НОРМАЛНО“, Т.Е. ЧЕСТО СРЕЩАНО ЯВЛЕНИЕ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ</i>	40.7%	44.8%	44.3%	39.4%	14.6%
<i>РАННИТЕ БРАКОВЕ СА ПО-СКОРО ИЗКЛЮЧЕНИЕ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ, НО ВСЕ ПАК ИМА НЯКОЛКО СЛУЧАЯ, КОИТО СА ПУБЛИЧНО ИЗВЕСТНИ</i>	33.1%	36.2%	42.6%	35.2%	37.5%
<i>НЕ СА МИ ИЗВЕСТНИ СЛУЧАИ НА РАННИ БРАКОВЕ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ АЗ</i>	11.0%	8.6%	9.8%	14.1%	31.3%
<i>НЕ МОГА ДА ПРЕЦЕНЯ</i>	15.3%	10.5%	3.3%	11.3%	16.7%

Заради по-скоро малките извадки на изследването, анализът по региони може да бъде направен само и единствено на база общи отговори от педагози и медиатори. В този случай най-проблемни по отношение на ранните бракове изглеждат Югозападна и Югоизточна България, а най-безпроблемна изглежда Северозападна България. И в този случай има нужда от допълнително изследване, защото, да, Сливен и Ямбол са двете най-проблемни области в страната от гледна точка на ранна раждаемост и ниска възраст на първи брак, но

обичайно другите две са Видин и Монтана, докато София и Югозападна България като цяло са с най-високите възрасти.

	СЗ	СЦ	СИ	ЮЗ	ЮЦ	ЮИ
<i>РАННИТЕ БРАКОВЕ СА „НОРМАЛНО“, Т.Е. ЧЕСТО СРЕЩАНО ЯВЛЕНИЕ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ</i>	20.3%	32.7%	29.9%	60.0%	46.2%	54.3%
<i>РАННИТЕ БРАКОВЕ СА ПО-СКОРО ИЗКЛЮЧЕНИЕ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ, НО ВСЕ ПАК ИМА НЯКОЛКО СЛУЧАЯ, КОИТО СА ПУБЛИЧНО ИЗВЕСТНИ</i>	52.7%	38.8%	39.2%	18.2%	35.9%	27.2%
<i>НЕ СА МИ ИЗВЕСТНИ СЛУЧАИ НА РАННИ БРАКОВЕ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ АЗ</i>	20.3%	12.2%	14.4%	10.9%	11.5%	8.6%
<i>НЕ МОГА ДА ПРЕЦЕНЯ</i>	6.8%	16.3%	16.5%	10.9%	6.4%	9.9%

Макар че има статистически разлики в относителните дялове между педагози и медиатори, може да се приеме, че отговорите им взаимно се верифицират, когато става дума съпоставка „преди“-„сега“, т.е. кога ранните бракове са били повече⁴¹. Добрата новина от изследването в този случай е общото усещане, че „днес“ ранните бракове са по-рядко срещани от преди.

	Педагози	Медиатори
<i>РАННИТЕ БРАКОВЕ ДНЕС СА ПО-ЧЕСТО СРЕЩАНИ</i>	12.5%	12.3%
<i>РАННИТЕ БРАКОВЕ ДНЕС СА ПО-РЯДКО СРЕЩАНИ</i>	44.5%	64.0%
<i>НЯМА СЪЩЕСТВЕНА ПРОМЯНА ПО ОТНОШЕНИЕ НА БРОЯ НА РАННИТЕ БРАКОВЕ</i>	29.5%	12.3%
<i>НЕ МОГА ДА ПРЕЦЕНЯ</i>	13.5%	11.4%

По отношение на представата „преди-сега“ се наблюдават статистически значими разлики в зависимост от пола. Мъжете са значително по-склонни да смятат ранните бракове за по-рядко срещани днес, докато жените в значително по-висока степен считат, че не се наблюдава съществена промяна.

	ПЕДАГОЗИ		МЕДИАТОРИ	
	мъже	жени	мъже	жени
<i>РАННИТЕ БРАКОВЕ ДНЕС СА ПО-ЧЕСТО СРЕЩАНИ</i>	10.8%	12.7%	13.0%	12.1%
<i>РАННИТЕ БРАКОВЕ ДНЕС СА ПО-РЯДКО СРЕЩАНИ</i>	62.2%	41.8%	73.9%	61.5%
<i>НЯМА СЪЩЕСТВЕНА ПРОМЯНА ПО ОТНОШЕНИЕ НА БРОЯ НА РАННИТЕ БРАКОВЕ</i>	13.5%	32.0%	8.7%	13.2%
<i>НЕ МОГА ДА ПРЕЦЕНЯ</i>	13.5%	13.5%	4.3%	13.2%

Възрастта на респондентите по-скоро не е фактор при отговорите на този въпрос, макар че по-възрастните медиатори са по-склонни да смятат ранните бракове за по-редки днес, а по-

⁴¹ „Преди“ във въпроса в анкетната карта изрично е уточнено като период 2005-2010 г.

младите са по-склонни да посочат „не мога да преценя“ (което е естествено при въпроси тип „преди-сега“).

	ПЕДАГОЗИ			МЕДИАТОРИ	
	23-48	49-54	55-68	19-42	43-75
<i>РАННИТЕ БРАКОВЕ ДНЕС СА ПО-ЧЕСТО СРЕЩАНИ</i>	11.8%	20.5%	6.8%	13.0%	10.3%
<i>РАННИТЕ БРАКОВЕ ДНЕС СА ПО-РЯДКО СРЕЩАНИ</i>	43.0%	43.6%	45.6%	59.3%	69.0%
<i>НЯМА СЪЩЕСТВЕНА ПРОМЯНА ПО ОТНОШЕНИЕ НА БРОЯ НА РАННИТЕ БРАКОВЕ</i>	29.0%	23.1%	35.9%	9.3%	17.2%
<i>НЕ МОГА ДА ПРЕЦЕНЯ</i>	16.1%	12.8%	11.7%	18.5%	3.4%

Типът на населеното място има значение за отговорите. Медиаторите от селата в значително по-голяма степен от медиаторите от градовете считат, че ранните бракове са по-рядко срещани (което методологически се верифицира с твърдението, че не са им известни такива бракове). Същевременно педагозите от малките градове в значително по-висока степен отговарят, че ранните бракове днес са по-често срещани, в сравнение с педагозите от областните градове и селата. Всъщност, с изключение на този отговор, при всички останали има много силна корелация с предходния въпрос за ранните бракове.

	ПЕДАГОЗИ			МЕДИАТОРИ	
	областен град	друг град	село	град	село
<i>РАННИТЕ БРАКОВЕ ДНЕС СА ПО-ЧЕСТО СРЕЩАНИ</i>	6.8%	19.2%	11.5%	14.5%	8.7%
<i>РАННИТЕ БРАКОВЕ ДНЕС СА ПО-РЯДКО СРЕЩАНИ</i>	45.3%	39.4%	52.5%	53.6%	78.3%
<i>НЯМА СЪЩЕСТВЕНА ПРОМЯНА ПО ОТНОШЕНИЕ НА БРОЯ НА РАННИТЕ БРАКОВЕ</i>	29.9%	29.8%	27.9%	18.8%	4.3%
<i>НЕ МОГА ДА ПРЕЦЕНЯ</i>	17.9%	11.5%	8.2%	13.0%	8.7%

Между респондентите от различните региони се наблюдават значителни разлики. Онези от Северозападна България, Североизточна България и Югоизточна България в значително по-голяма степен от другите три региона твърдят, че ранните бракове в момента са по-рядко срещани, в сравнение с референтния период (2005-2010 г.).

	СЗ	СЦ	СИ	ЮЗ	ЮЦ	ЮИ
<i>РАННИТЕ БРАКОВЕ ДНЕС СА ПО-ЧЕСТО СРЕЩАНИ</i>	8.3%	20.4%	7.1%	17.0%	13.2%	10.1%
<i>РАННИТЕ БРАКОВЕ ДНЕС СА ПО-РЯДКО СРЕЩАНИ</i>	65.3%	46.9%	60.2%	30.2%	36.8%	53.2%
<i>НЯМА СЪЩЕСТВЕНА ПРОМЯНА ПО ОТНОШЕНИЕ НА БРОЯ НА РАННИТЕ БРАКОВЕ</i>	16.7%	16.3%	21.4%	32.1%	38.2%	26.6%
<i>НЕ МОГА ДА ПРЕЦЕНЯ</i>	9.7%	16.3%	11.2%	20.8%	11.8%	10.1%

Стереотипните твърдения за ромските бракове получават много високи нива на консенсус във всяка една от индикативните категории. Въпреки това, през призмата на пола на

респондентите и тяхната професия (педагози-медиатори), се наблюдават някои статистически значими разлики. Ромските жени – медиатори, например имат изключително високо ниво на несъгласие с твърдението, че „ранните бракове са важна част от ромската култура“. Медиаторите-жени имат и статистически значимо по-високо ниво на несъгласие с твърдението, че „Ако момичето е на или над 14 г. и забременее, трябва да има право на самостоятелност и брак, т.е. няма нужда да чака като „самотна майка“ до навършване на 18 г.“, а най-голямата им съпротива е срущу правото да се иска „баба-хак“. И жените педагози, и жените медиатори имат значително по-високи нива на несъгласие с твърдението „Ако момиче на 14-17 години бъде отвлечено или уговорено от момче на същата възраст и осъществият полов акт, момчето е длъжно да се ожени за момичето, защото носи отговорност за отнетата ѝ честност/девственост“ в сравнение с мъжете. Същевременно мъжете педагози имат най-голяма склонност да не приемат ранните бракове като пречка пред образованието или пред бъдещата заетост на момичетата. Контрастът, всъщност, е изключително голям, защото мъжете медиатори са най-склонни да мислят ранните бракове именно като пречка.

		Педагози, мъже	Педагози, жени	Медиатори, мъже	Медиатори, жени
РАННИТЕ БРАКОВЕ СА ВАЖНА ЧАСТ ОТ РОМСКАТА КУЛТУРА И НЕ ТРЯБВА ДА БЪДАТ ОГРАНИЧАВАНИ	Несъгласие	81.3%	75.1%	72.0%	90.4%
	Съгласие	9.4%	12.3%	16.0%	7.2%
РАННИТЕ БРАКОВЕ СА ПРЕЧКА ПРЕД ОБРАЗОВАНИЕТО НА МОМИЧЕТАТА И ТРЯБВА БЪДАТ ПРЕКРАТЕНИ КАТО ПРАКТИКА	Несъгласие	27.3%	10.0%	8.0%	13.3%
	Съгласие	69.7%	81.6%	92.0%	85.5%
РАННИТЕ БРАКОВЕ СА ПРЕЧКА ПРЕД БЪДЕЩАТА ЗАЕТОСТ НА МЛАДЕЖИТЕ И ДЕВОЙКИТЕ И ТРЯБВА БЪДАТ ПРЕКРАТЕНИ КАТО ПРАКТИКА	Несъгласие	27.3%	13.1%	12.0%	14.5%
	Съгласие	72.7%	76.6%	80.0%	81.9%
МОМИЧЕТАТА НА 16-17 ГОДИНИ СА ДОСТАТЪЧНО ГОЛЕМИ И МОГАТ САМИ ДА ПРЕЦЕНЯТ ДАЛИ ИСКАТ ДА ВСТЪПЯТ В БРАК, КАКТО Е БИЛО НОРМАЛНО И ПРЕДИ ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА	Несъгласие	72.7%	69.4%	68.0%	76.2%
	Съгласие	6.1%	14.2%	16.0%	9.5%
АКО МОМИЧЕТО Е НА ИЛИ НАД 14 Г. И ЗАБРЕМЕНЕЕ, ТРЯБВА ДА ИМА ПРАВО НА САМОСТОЯТЕЛНОСТ И БРАК, Т.Е. НЯМА НУЖДА ДА ЧАКА КАТО „САМОТНА МАЙКА“ ДО НАВЪРШВАНЕ НА 18 Г.	Несъгласие	66.7%	64.5%	64.0%	77.5%
	Съгласие	12.1%	12.4%	20.0%	13.8%
АКО МОМИЧЕ НА 14-17 ГОДИНИ БЪДЕ ОТВЛЕЧЕНО ИЛИ УГОВОРЕНО ОТ МОМЧЕ НА СЪЩАТА ВЪЗРАСТ И ОСЪЩЕСТВИЯТ ПОЛОВ АКТ, МОМЧЕТО Е ДЛЪЖНО ДА СЕ ОЖЕНИ ЗА МОМИЧЕТО, ЗАЩОТО НОСИ ОТГОВОРНОСТ ЗА ОТНЕТАТА Ѐ ЧЕСТНОСТ/ДЕВСТВЕНОСТ	Несъгласие	54.5%	63.4%	48.0%	67.1%
	Съгласие	21.2%	16.8%	12.0%	18.3%

РОДИТЕЛИТЕ ИМАТ ПРАВО ДА ИСКАТ „БАБА ХАК“ ИЛИ ЦЕНА ЗА БУЛКАТА, ПРИ УГОВОРЕН ОТ ТЯХ РАНЕН БРАК НА МОМИЧЕ ПОД 18 Г., НЕЗАВИСИМО ОТ НЕЙНОТО СЪГЛАСИЕ	Несъгласие	87.9%	88.9%	80.0%	93.8%
	Съгласие	0.0%	3.0%	4.0%	1.2%
РОДИТЕЛИТЕ ИМАТ ПРАВО ДА ИСКАТ „БАБА ХАК“ ИЛИ ЦЕНА ЗА БУЛКАТА, САМО АКО МОМИЧЕТО Е ПЪЛНОЛЕТНО И СЪГЛАСНО ЗА БРАК С ТОВА МОМЧЕ	Несъгласие	72.7%	71.6%	68.0%	79.0%
	Съгласие	12.1%	15.5%	16.0%	11.1%

Възрастта на респондентите не е фактор за съгласие или несъгласие със стереотипните твърдения и консенсусът се наблюдава във всеки един от случаите.

		ПЕДАГОЗИ			МЕДИАТОРИ	
		23-48	49-54	55-68	19-42	43-75
РАННИТЕ БРАКОВЕ СА ВАЖНА ЧАСТ ОТ РОМСКАТА КУЛТУРА И НЕ ТРЯБВА ДА БЪДАТ ОГРАНИЧАВАНИ	Несъгласие	76.7%	78.7%	70.6%	86.0%	87.3%
	Съгласие	12.8%	10.7%	13.7%	12.0%	5.5%
РАННИТЕ БРАКОВЕ СА ПРЕЧКА ПРЕД ОБРАЗОВАНИЕТО НА МОМИЧЕТАТА И ТРЯБВА БЪДАТ ПРЕКРАТЕНИ КАТО ПРАКТИКА	Несъгласие	11.6%	10.5%	11.5%	13.7%	12.7%
	Съгласие	81.4%	82.9%	82.7%	86.3%	87.3%
РАННИТЕ БРАКОВЕ СА ПРЕЧКА ПРЕД БЪДЕЩАТА ЗАЕТОСТ НА МЛАДЕЖИТЕ И ДЕВОЙКИТЕ И ТРЯБВА БЪДАТ ПРЕКРАТЕНИ КАТО ПРАКТИКА	Несъгласие	11.8%	14.7%	15.5%	14.0%	12.7%
	Съгласие	80.0%	80.0%	72.8%	86.3%	87.3%
МОМИЧЕТАТА НА 16-17 ГОДИНИ СА ДОСТАТЪЧНО ГОЛЕМИ И МОГАТ САМИ ДА ПРЕЦЕНЯТ ДАЛИ ИСКАТ ДА ВСТЪПЯТ В БРАК, КАКТО Е БИЛО НОРМАЛНО И ПРЕДИ ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА	Несъгласие	67.8%	76.0%	67.0%	78.4%	72.7%
	Съгласие	17.2%	6.7%	16.0%	7.8%	12.7%
АКО МОМИЧЕТО Е НА ИЛИ НАД 14 Г. И ЗАБРЕМЕНЕЕ, ТРЯБВА ДА ИМА ПРАВО НА САМОСТОЯТЕЛНОСТ И БРАК, Т.Е. НЯМА НУЖДА ДА ЧАКА КАТО „САМОТНА МАЙКА“ ДО НАВЪРШВАНЕ НА 18 Г.	Несъгласие	65.1%	68%	63%	70.8%	75.9%
	Съгласие	9.3%	8.0%	17.0%	14.6%	14.8%
АКО МОМИЧЕ НА 14-17 ГОДИНИ БЪДЕ ОТВЛЕЧЕНО ИЛИ УГОВОРЕНО ОТ МОМЧЕ НА СЪЩАТА ВЪЗРАСТ И ОСЪЩЕСТВИЯТ ПОЛОВ АКТ, МОМЧЕТО Е ДЛЪЖНО ДА СЕ ОЖЕНИ ЗА МОМИЧЕТО, ЗАЩОТО НОСИ ОТГОВОРНОСТ ЗА ОТНЕТАТА Й ЧЕСТНОСТ/ДЕВСТВЕНОСТ	Несъгласие	58.6%	69.3%	60.0%	64.0%	61.1%
	Съгласие	17.2%	12.0%	20.0%	14.0%	20.4%
РОДИТЕЛИТЕ ИМАТ ПРАВО ДА ИСКАТ „БАБА ХАК“ ИЛИ ЦЕНА ЗА БУЛКАТА, ПРИ УГОВОРЕН ОТ ТЯХ РАНЕН БРАК НА МОМИЧЕ ПОД 18 Г., НЕЗАВИСИМО ОТ НЕЙНОТО СЪГЛАСИЕ	Несъгласие	82.4%	94.7%	89.1%	84.0%	98.1%
	Съгласие	7.1%	0.0%	6.0%	4.0%	0.0%
РОДИТЕЛИТЕ ИМАТ ПРАВО ДА ИСКАТ „БАБА ХАК“ ИЛИ ЦЕНА ЗА БУЛКАТА,	Несъгласие	71.8%	73.3%	70.7%	75.5%	77.8%

Поради високите нива на консенсус, по отношение на типа на наследното място също не се наблюдават статистически значими разлики, с две изключения, свързани с образователните медиатори. При твърдението: „Ранните бракове са пречка пред бъдещата заетост на младежите и девойките и трябва бъдат прекратени като практика“ делът на медиаторите от селата, които са посочили „напълно съгласен“ е 86%, докато делът на медиаторите от градовете е 69,7% и това не се компенсира при кумулативните дялове на съгласие. По същия начин стои въпросът и с твърдението „Ако момиче на 14-17 години бъде отвлечено или уговорено от момче на същата възраст и осъществят полов акт, момчето е длъжно да се ожени за момичето, защото носи отговорност за отнетата девственост“. Напълно несъгласен е 64,3% при медиаторите от селата, което е статистически значима разлика спрямо медиаторите в градовете – 48,5%. И тук разликата по-скоро се запазва и при кумулативните проценти (съответно 69% и 59%).

Ранни раждания: наблюдения и стереотипи

Подобно на въпросите за ранни бракове, и при ранните раждания е въведена предварителна дефиниция, така че да се гарантира едно и също разбиране на въпросите. В анкетната карта изрично е уточнено, че **понятието „ранна“ или „юношеска“ раждаемост брак се обозначават ражданията от момчета и девойки на възраст 10-18 години.** Подобно на предходния модул, и при този е важно да се подчертае, че посочените по-долу данни не отразяват обективни факти за социален статус и преживян жизнен опит, а са по-скоро израз на нагласи и оценки, основани на преки наблюдения и пречупени през собствените стереотипи за ромската общност на педагози, от избрани училища и образователни медиатори, работещи в тези училища.

Отговорите на първия въпрос в този модул са силно корелирани с първия въпрос от предходния модул, т.е. почти всички, които са казали, че ранните бракове са „нещо нормално“ са го отговорили и за ранните раждания; които са казали, че ранните бракове са „изключение“, са го отговорили и за ражданията; а които са казали, че не знаят за такива случаи при браковете, са отговори по същия начин и за ражданията. Съвсем малка промяна има при медиаторите, 6% от които преди това са казали, че браковете са често срещано явление, докато сега са отговорили, че ражданията са по-скоро изключение. Поради методологическата специфика е важно да се припомни обаче, че става дума за по-скоро

малка извадка и фактически това отразява промяна в мнението на 6 души, което не е значима разлика от статистическа гледна точка, т.е. неправомерно е да говорим за видима разлика между ражданията и браковете на терен. Напротив, тези разпределения потвърждават предварителното допускане, че ражданията и браковете са корелирани и затова можем да приемем ранните раждания като индикатор за наличието на ранен, нерегистриран от официалната статистика брак.

	ПЕДАГОЗИ	МЕДИАТОРИ
<i>РАННИТЕ РАЖДЕНИЯ СА „НОРМАЛНО“, Т.Е. ЧЕСТО СРЕЩАНО ЯВЛЕНИЕ В</i>	38.1%	22.9%
<i>РАННИТЕ РАЖДЕНИЯ СА ПО-СКОРО ИЗКЛЮЧЕНИЕ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО</i>	37.4%	42.2%
<i>НЕ СА МИ ИЗВЕСТНИ СЛУЧАИ НА РАННИ РАЖДЕНИЯ В МАХАЛИТЕ, В КОИ</i>	12.5%	22.9%
<i>НЕ МОГА ДА ПРЕЦЕНЯ</i>	12.1%	11.9%

Заради силната корелация, подобно на предходния модул, при педагозите не се наблюдава статистически значима разлика в зависимост от пола на респондентите. При образователните медиатори разликата е изключително видима. Мъжете са по-склонни да признаят, че има такива случаи, докато над 50% от жените медиатори посочват, че такива случаи не са им известни или че не могат да преценят.

	ПЕДАГОЗИ		МЕДИАТОРИ	
	мъже	жени	мъже	жени
<i>РАННИТЕ РАЖДЕНИЯ СА „НОРМАЛНО“, Т.Е. ЧЕСТО СРЕЩАНО ЯВЛЕНИЕ В</i>	35.3%	38.5%	28.0%	21.4%
<i>РАННИТЕ РАЖДЕНИЯ СА ПО-СКОРО ИЗКЛЮЧЕНИЕ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО</i>	35.3%	37.7%	56.0%	38.1%
<i>НЕ СА МИ ИЗВЕСТНИ СЛУЧАИ НА РАННИ РАЖДЕНИЯ В МАХАЛИТЕ, В КОИ</i>	14.7%	12.1%	12.0%	26.2%
<i>НЕ МОГА ДА ПРЕЦЕНЯ</i>	14.7%	11.7%	4.0%	14.3%

При педагозите няма статистически значими разлики между трите възрастови гурпи. За разлика от тях, и за разлика от предходния модул, по отношение на медиаторите при този въпрос възрастта вече се откроява като значим фактор за нагласите. Горната възрастова група са склонни да признаят, че – независимо дали като изключения или като често срещано явление – ранните раждания са факт в ромските квартали, а кумулативният дял е 74,6%. Докато почти 1/5 от по-младите казват, че не могат да преценят.

	ПЕДАГОЗИ			МЕДИАТОРИ	
	23-48	49-54	55-68	19-42	43-75
<i>РАННИТЕ РАЖДЕНИЯ СА „НОРМАЛНО“, Т.Е. ЧЕСТО СРЕЩАНО ЯВЛЕНИЕ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ</i>	37.8%	40.5%	36.3%	19.2%	27.3%
<i>РАННИТЕ РАЖДЕНИЯ СА ПО-СКОРО ИЗКЛЮЧЕНИЕ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ, НО ВСЕ ПАК ИМА НЯКОЛКО СЛУЧАЯ, КОИТО СА ПУБЛИЧНО ИЗВЕСТНИ</i>	36.7%	37.8%	38.2%	36.5%	47.3%
<i>НЕ СА МИ ИЗВЕСТНИ СЛУЧАИ НА РАННИ РАЖДЕНИЯ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ АЗ</i>	11.1%	13.5%	12.7%	25.0%	21.8%
<i>НЕ МОГА ДА ПРЕЦЕНЯ</i>	14.4%	8.1%	12.7%	19.2%	3.6%

За разлика от модула за ранните бракове, при ранните раждания типът на населеното място се проявява като фактор по отношение на представите за ромската общност. Делът на учителите и директорите от селата, които твърдят, че ранните раждания са често срещано явление е значително по-нисък, отколкото тези дялове при педагозите от градовете. И обратното, делът на педагозите в селата, които казват, че ранните раждания са изключение, но ги има – е статистически по-висок от този в областните градове. При медиаторите типът на населеното място продължава да има огромно значение и – подобно на ранните бракове – ранните раждания се открояват като феномен най-вече на градските квартали, докато в селските райони се наблюдават по-рядко. Значително по-голям е и делът на медиаторите в селата, които казват, че такива случаи не са им известни. Както бе подчертано и в предишния модул, данните от НСИ показват, че средната възраст на първо раждане в селата е с около 4 години по-ниска от тази в градовете и съответно няма логика в отговорите на медиаторите, т.е. представите им трябва да бъдат подложени на допълнителна верификация с рандомизирано изследване.

	ПЕДАГОЗИ			МЕДИАТОРИ	
	ОБЛАСТЕ И ГРАД	ДРУГ ГРАД	СЕЛО	ГРАД	СЕЛО
<i>РАННИТЕ РАЖДЕНИЯ СА „НОРМАЛНО“, Т.Е. ЧЕСТО СРЕЩАНО ЯВЛЕНИЕ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ</i>	41.1%	40.2%	28.3%	33.3%	9.1%
<i>РАННИТЕ РАЖДЕНИЯ СА ПО-СКОРО ИЗКЛЮЧЕНИЕ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ, НО ВСЕ ПАК ИМА НЯКОЛКО СЛУЧАЯ, КОИТО СА ПУБЛИЧНО ИЗВЕСТНИ</i>	33.9%	37.3%	45.0%	42.4%	40.9%
<i>НЕ СА МИ ИЗВЕСТНИ СЛУЧАИ НА РАННИ РАЖДЕНИЯ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ АЗ</i>	8.9%	13.7%	16.7%	15.2%	34.1%
<i>НЕ МОГА ДА ПРЕЦЕНЯ</i>	16.1%	8.8%	10.0%	9.1%	15.9%

Подобно на ранните бракове и по отношение на оценките за ранните раждания се наблюдават изключително големи противоречия между реалните данни за ражданията по региони на национално ниво и представите на педагозите и образователните медиатори. Дори да приемем, че респондентите от Югозападна България (където на национално ниво са най-ниския дял на ранните раждания и най-виоката възраст на майките) са малко по-критично настроени и затова 86% от тях разпознават феномена, то данните за Централна Северна България са очевидно недостоверни. По данни на НСИ, през 2024 г. в СЦ България са родени 374 деца, при които майката е на възраст под 20 г. Това означава, че отговорите на образователните медиатори и педагозите в този случай не могат да бъдат приети като информативни. Проблемът може да се дължи на селищната специфика на региона, в който има множество малки села, в които е възможно да има ранни раждания, но да няма медиатори или педагози (поради липса на училище в тях). Може да се дължи обаче и на други случайни фактори, като методологическите рискове на „етническа принадлежност“ (и

хабитуализация на традицията) или „социална желателност“, поради специфики на професионалната заетост и рекрутирането за участие в изследването.

	СЗ	СЦ	СИ	ЮЗ	ЮЦ	ЮИ
<i>РАННИТЕ РАЖДЕНИЯ СА „НОРМАЛНО“, Т.Е. ЧЕСТО СРЕЩАНО ЯВЛЕНИЕ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ</i>	16.9%	24.4%	26.4%	48.1%	41.9%	49.4%
<i>РАННИТЕ РАЖДЕНИЯ СА ПО-СКОРО ИЗКЛЮЧЕНИЕ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ, НО ВСЕ ПАК ИМА НЯКОЛКО СЛУЧАЯ, КОИТО СА ПУБЛИЧНО ИЗВЕСТНИ</i>	59.2%	35.6%	39.6%	25.0%	31.1%	34.2%
<i>НЕ СА МИ ИЗВЕСТНИ СЛУЧАИ НА РАННИ РАЖДЕНИЯ В МАХАЛИТЕ, В КОИТО РАБОТЯ АЗ</i>	19.7%	20.0%	17.6%	13.5%	14.9%	8.9%
<i>НЕ МОГА ДА ПРЕЦЕНЯ</i>	4.2%	20.0%	16.5%	13.5%	12.2%	7.6%

Съпоставката „преди“-„сега“ по отношение на ранните раждания е напълно корелирана със съпоставката „преди“-„сега“ при ранните бракове. Отговорите между педагози и медиатори взаимно се верифицират и показват, че общата представа е, че днес ранните раждания са по-рядко срещани от преди. Това със сигурност е факт, спрямо периода 2005-2010 както като брой живородени бебета от майки под 19 г., така и спрямо повъзрастовите коефициенти на плодовитост 10-14 и 15-18 г. и беше илюстрирано в раздела с контекстуалните данни на изследването.

	ПЕДАГОЗИ	МЕДИАТОРИ
<i>РАННИТЕ РАЖДЕНИЯ ДНЕС СА ПО-ЧЕСТО СРЕЩАНИ</i>	14.4%	10.2%
<i>РАННИТЕ РАЖДЕНИЯ ДНЕС СА ПО-РЯДКО СРЕЩАНИ</i>	40.4%	62.0%
<i>НЯМА СЪЩЕСТВЕНА ПРОМЯНА ПО ОТНОШЕНИЕ НА БРОЯ НА РАННИТЕ РАЖДАНИЯ</i>	26.3%	15.7%
<i>НЕ МОГА ДА ПРЕЦЕНЯ</i>	18.9%	12.0%

Полът на респондентите се оказва изключително силен фактор по отношение на нагласите при този въпрос. И педагозите, и медиаторите мъже са значително по-склонни да смятат ранните раждания за по-рядко срещани днес, докато жените и от двете професионални категории в значително по-висока степен считат, че не се наблюдава съществена промяна.

	ПЕДАГОЗИ		МЕДИАТОРИ	
	мъже	жени	мъже	жени
<i>РАННИТЕ РАЖДАНИЯ ДНЕС СА ПО-ЧЕСТО СРЕЩАНИ</i>	5.9%	15.7%	16.0%	8.4%
<i>РАННИТЕ РАЖДАНИЯ ДНЕС СА ПО-РЯДКО СРЕЩАНИ</i>	61.8%	37.3%	80.0%	56.6%
<i>НЯМА СЪЩЕСТВЕНА ПРОМЯНА ПО ОТНОШЕНИЕ НА БРОЯ НА РАННИТЕ РАЖДАНИЯ</i>	14.7%	28.0%	0.0%	20.5%
<i>НЕ МОГА ДА ПРЕЦЕНЯ</i>	17.6%	19.1%	4.0%	14.5%

Възрастта на респондентите е фактор в няколко случая. Най-възрастната група педагози в значително по-висока степен спрямо другите две възрастови групи счита, че днес няма

съществена промяна по отношение на броя на ранните раждания. Същевременно, респондентите от същата тази група (55-68 г.) в най-малка степен са съгласни с твърдението, че ранните раждания днес са по-често срещани.

	ПЕДАГОЗИ			МЕДИАТОРИ	
	23-48	49-54	55-68	19-42	43-75
<i>РАННИТЕ РАЖДАНЯ ДНЕС СА ПО-ЧЕСТО СРЕЩАНИ</i>	15.7%	20.5%	9.8%	8.0%	9.1%
<i>РАННИТЕ РАЖДАНЯ ДНЕС СА ПО-РЯДКО СРЕЩАНИ</i>	40.4%	38.4%	40.2%	60.0%	65.5%
<i>НЯМА СЪЩЕСТВЕНА ПРОМЯНА ПО ОТНОШЕНИЕ НА БРОЯ НА РАННИТЕ РАЖДАНЯ</i>	22.5%	20.5%	34.3%	14.0%	20.0%
<i>НЕ МОГА ДА ПРЕЦЕНЯ</i>	21.3%	20.5%	15.7%	18.0%	5.5%

И при този въпрос, типът на населеното място има ролята на фактор, по отношение на отговорите. Медиаторите от селата в значително по-голяма степен от медиаторите от градовете считат, че ранните раждания са по-рядко срещани. Същевременно педагозите от малките градове в значително по-малка степен отговарят, че ранните раждания днес са по-често рядко, в сравнение с педагозите от областните градове и селата.

	ПЕДАГОЗИ			МЕДИАТОРИ	
	областен град	друг град	село	град	село
<i>РАННИТЕ РАЖДАНЯ ДНЕС СА ПО-ЧЕСТО СРЕЩАНИ</i>	10.5%	18.8%	14.3%	11.9%	7.1%
<i>РАННИТЕ РАЖДАНЯ ДНЕС СА ПО-РЯДКО СРЕЩАНИ</i>	43.0%	34.7%	46.4%	53.7%	73.8%
<i>НЯМА СЪЩЕСТВЕНА ПРОМЯНА ПО ОТНОШЕНИЕ НА БРОЯ НА РАННИТЕ РАЖДАНЯ</i>	26.3%	25.7%	26.8%	20.9%	9.5%
<i>НЕ МОГА ДА ПРЕЦЕНЯ</i>	20.2%	20.8%	12.5%	13.4%	9.5%

Между респондентите от различните региони се наблюдават значителни разлики, най-вече по отношение на твърдението, че ранните раждания днес са „по-рядко срещани“. Най-висока е подкрепата за това в Северозападна България. Същевременно респондентите от Югозападна България имат статистически значим по-висок дял на отговорите, че ранните раждания са по-често срещани, в сравнение с респондентите от Североизточна и Северозападна България. Педагозите и медиаторите от Южна централна България и Югоизточна България смятат, че няма съществена промяна по отношение на ранните раждания, в значително по-висока степен от колегите си от Северозападна България.

	СЗ	СЦ	СИ	ЮЗ	ЮЦ	ЮИ
<i>РАННИТЕ РАЖДАНЯ ДНЕС СА ПО-ЧЕСТО СРЕЩАНИ</i>	9.9%	13.6%	6.6%	19.2%	15.1%	14.3%
<i>РАННИТЕ РАЖДАНЯ ДНЕС СА ПО-РЯДКО СРЕЩАНИ</i>	63.4%	40.9%	54.9%	36.5%	35.6%	41.6%

НЯМА СЪЩЕСТВЕНА ПРОМЯНА ПО ОТНОШЕНИЕ НА БРОЯ НА РАННИТЕ РАЖДАНИЯ	14.1 %	22.7 %	23.1 %	21.2 %	30.1 %	31.2 %
НЕ МОГА ДА ПРЕЦЕНЯ	12.7 %	22.7 %	15.4 %	23.1 %	19.2 %	13.0 %

Само някои от стереотипните твърдения за ранните раждания достигат значителни нива на консенсус. Регистрирано е крайно несъгласие с твърдението, че „ранните раждания са част от ромската култура и не трябва да бъдат ограничавани“ и много високи нива на съгласие с твърденията, че ранните бракове са „пречка пред образованието на момичетата“ и „пречка пред бъдещата заетост на жените“ сред всички респонденти. Сравнително високо общо ниво на несъгласие има и с твърдението, че „социалните служби трябва да вземат бебето и да го дадат за осиновяване, а момичето да в специализиран център за да я откъснат от семейната ѝ среда“, ако забременее на възраст 10-14 г. Онова, което кара респондентите да отговарят по този начин изглежда е осиновяването – защото съгласието за извеждане на майката-тийнейджърка заедно с бебето ѝ и настаняването им в кризисен център получава два до три пъти по-висока подкрепа и от педагозите, и от медиаторите. Всъщност, може да се каже, че анкетите и фокус-групите в това отношение взаимно се верифицират, доколкото „осиновяването“ и „отказването от родителски права“ бяха обсъдени като неприемливи опции в историята на Марийка. Още по-високи са нивата на несъгласие с опцията за аборт по желание при 10-14 г момиче, което също се верифицира с неодобрението на абортите, регистрирано във фокус групите.

Вместо консенсус пълно раздвоение на позициите съгласие-несъгласие има при допускането на възможността 15-17 годишно момиче да получи разрешение за брак, ако забременее. Това беше „вратичка“ в закона, която до съвсем скоро съществуваше в Наказателния кодекс и съдебната практика – както бе изложено в раздела за контекста на изследването.

		Педагози, мъже	Педагози, жени	Медиатори, мъже	Медиатори, жени
<i>Ранните раждания са важна част от ромската култура и не трябва да бъдат ограничавани</i>	Несъгласие	93.5%	83.9%	70.8%	93.8%
	Съгласие	3.2%	8.3%	4.2%	6.3%
<i>Ранните раждания са пречка пред образованието на момичетата и трябва бъдат прекратени като практика</i>	Несъгласие	18.2%	9.9%	16.7%	16.3%
	Съгласие	75.8%	82.9%	75.0%	82.5%

<i>Ранните раждания са пречка пред бъдещата заетост на жените и трябва бъдат прекратени като практика</i>	<i>Несъгласие</i>	12.5%	10.6%	16.7%	15.2%
	Съгласие	81.3%	81.0%	75.0%	78.5%
<i>Ако момиче на 10-14 г забременее, социалните служби трябва да вземат бебето и момичето и да я настанят в специализиран център за майки-тийнейджърки</i>	<i>Несъгласие</i>	36.4%	27.9%	26.1%	34.2%
	Съгласие	42.4%	43.8%	43.5%	44.3%
<i>Ако момиче на 10-14 г забременее, социалните служби трябва да вземат бебето и да го дадат за осиновяване, а момичето да в специализиран център за да я откъснат от семейната ѝ среда</i>	<i>Несъгласие</i>	59.4%	55.1%	58.3%	68.8%
	Съгласие	21.9%	21.8%	16.7%	18.2%
<i>Ако момиче на 10-14 г забременее, държавата трябва да поеме разходите по аборта</i>	<i>Несъгласие</i>	53.1%	56.0%	47.8%	62.0%
	Съгласие	28.1%	22.7%	30.4%	20.3%
<i>Ако момиче на 10-14 г забременее, социалните служби трябва да и отпуснат допълнителна социална помощ за отглеждане на бебето и да упражняват ежеседмичен надзор над семейната ѝ среда</i>	<i>Несъгласие</i>	43.8%	51.6%	41.7%	33.8%
	Съгласие	25.0%	25.4%	41.7%	36.3%
<i>Ако момиче на 15-17 г забременее, социалните служби трябва да вземат бебето и момичето и да я настанят в специализиран център за майки-тийнейджърки</i>	<i>Несъгласие</i>	42.4%	38.4%	20.8%	42.3%
	Съгласие	33.3%	34.6%	41.7%	34.6%
<i>Ако момиче на 15-17 г забременее, социалните служби трябва да вземат бебето и да</i>	<i>Несъгласие</i>	60.6%	61.9%	58.3%	75.3%

<i>годадат за осиновяване, а момичето да в специализиран център за да я откъснат от семейната ѝ среда</i>	Съгласие	15.2%	15.3%	16.7%	13.0%
<i>Ако момиче на 15-17 г забременее, държавата трябва да поеме разходите по аборта</i>	<i>Несъгласие</i>	54.5%	61.3%	50.0%	69.7%
	Съгласие	21.2%	18.0%	25.0%	18.4%
<i>Ако момиче на 15-17 г забременее, социалните служби трябва да и отпуснат допълнителна социална помощ за отглеждане на бебето и да упражняват ежеседмичен надзор над семейната ѝ среда</i>	<i>Несъгласие</i>	54.5%	46.1%	37.5%	36.7%
	Съгласие	24.2%	26.3%	41.7%	36.7%
<i>Ако момиче на 15-17 г забременее, трябва да ѝ бъде разрешено да се омъжи за бащата на бебето</i>	<i>Несъгласие</i>	30.3%	35.3%	29.2%	32.1%
	Съгласие	30.3%	34.4%	33.3%	24.4%

При тази група въпроси възрастта и типа на населето място се оказва, че няма значение за нагласите при медиаторите. При директорите, заместник директорите и учителите възрастовата група също не показва значимо въздействие. В някои от въпросите обаче се наблюдават статистически значими разлики между педагогическите специалисти от селата, спрямо онези от градовете. Общото, във всички случаи е, че педагозите от селата са малко по-склонни да приемат като нормални ранните раждания. Въпреки това и при тях е несъмнено съгласието с консенсуса, че ранните раждания трябва да бъдат ограничени и че пречат на бъдещото развитие на момичетата.

Заклучение

Ранната и извънредно ранната раждаемост продължават да са сериозно предизвикателство пред публичните политики в България. Въпреки че юношеската раждаемост е спаднала наполовина през последните 30 години, тя все още е най-високата в Европейския съюз. Детската раждаемост (момичета на възраст 10-14 г.) обаче достига нива, характерни за някои страни в Западна Африка и Централна Америка⁴², където индексът на човешко развитие е значително по-нисък от този на България⁴³. Трайната тенденция на поддържане на високи повъзrastови коефициенти за плодовитост при най-младите момичета в България е изключително тревожен феномен, който изисква незабавни комплексни мерки и общи синхронизирани действия на социалните, здравните, образователните и правоприлагащите органи.

Причините за поддържането на тази социална практика, предавана интергенерационно като полово специфична роля, се дължат на продължаването на практиката на детските бракове (въпреки че сега съществуващите разпоредби в законодателството предвиждат наказателно преследване на подобни случаи⁴⁴), на наличието не просто на ниско образование, а на пълната му липса (въпреки, че в сега съществуващото законодателство образованието до 16 годишна възраст е задължително⁴⁵), както и недостатъчната превентивна общностна работа и работа по закрила на социалните служби в зоните с концентрация на бедност и ниско образование, в които живеят етнически уязвимите групи (въпреки, че сега съществуващото законодателство предвижда конкретни мерки по извеждане от рисковата среда⁴⁶).

Настоящото изследване показва, че разликите между отделните ромски общности се задълбочават. В някои общини и региони от страната ромите са вече по-скоро интегрирани. Момичетата завършват средно образование, ранните бракове са по-скоро изключение и т.н. В други общности обаче, след отминаването на пандемията от Ковид 19 се наблюдава повторен ръст на ранните бракове и ранните раждания, което изисква специализирани и целеви мерки (предложени в следващия раздел на доклада).

Приблизително 34% от медиаторите в това изследване казват, че не са им известни случаи на ранни раждания или не могат да преценят дали има ранни раждания в тяхната махала. Това обаче не е социален факт, а важен проблем на идентификацията на риска от

⁴² World Fertility 2024, UN DESA/POP/2024/TR/NO. 11

⁴³ Human Development Report 2023/24, UNDP

⁴⁴ Напр. чл. 149-152 и чл. 191, ал. 1 и 2 от НК

⁴⁵ Съгласно чл.53, ал.2 от Конституцията на РБ

⁴⁶ Напр. съгласно чл. 11, ал. 1 от Закона за закрила на детето

методологическа гледна точка. Както бе посочено в контекста на изследването, в България има над 3000 раждания във възрастовата група 10-18 г. (т.е. забременявания на момичета на 9-17 г.). При условие, че образователни медиатори има най-вече в училищата и съответно в махалите, в които има висок риск от ранни раждания и отпадане на учениците от училище⁴⁷, това означава, че образователните медиатори към момента са ненадежден източник на информация по отношение на ранните бракове и ранните раждания. От една страна това може да се дължи на ефекта на общностна принадлежност и самоидентификация (т.нар. „being native”⁴⁸). В този случай може да се допусне, че медиаторите са хабиутализирали наличието на ранни бракове и ранни раждания и забелязват или проблематизират само тези, които са под 14 или под 16 г възраст – т.е. под законната възраст на сексуално съгласие или под законната възраст за задължително образование. От друга страна може да има ефект на „социална желателност“ – т.е. да покажат, че добре вършат работата си като медиатори и при тях такива случаи няма. Тази социална желателност произтича от факта, че са обучени какво „трябва“ да се постигне като въздействие в общността, което се сблъсква с усещането за „завръщане на традиционните пративи“ след Ковид – от което е вероятно да се срамуват. Много показателно в случая е, че докладването на „незнание“ за такива случаи или „не мога да преценя“ е характерно за над 50% от жените-медиатори. А пример за нормализацията на ранните раждания може да се види в едно от мненията във фокус-групата с момичета:

„Днес дори има сватба. Младоженците са на 18 години. Преди една седмица сключиха граждански брак и днес им е сватбата. Пак има сватби, но са на 17-18 години. Възрастта на сключването на брака е малко по-голяма. Те са по-осъзнати двамата, за да знаят какво правят и занаят в живота какво ще бъде, а не, че това е детска игра“. (д, 5)

Чувството за общностни права и разбирането, че „в най-добър интерес на детето“ е да бъде със семейството си водят до сравнително високо общо ниво на несъгласие с възможността социалните служби „да вземат бебето и да го дадат за осиновяване, а момичето да настанят в специализиран център, за да я откъснат от семейната ѝ среда“. Това несъгласие е ясно изразено и в двата варианта на въпроса: за момичета 10-14 и за момичета 15-17. Абортите също изглеждат по-скоро неприемливи – както за медиатори и педагози, така и за респондентите, участници във фокус групите. Може да се каже, че общата нагласа в ромските общности, че бебето е най-голямата ценност – регистрирана в предходни изследвания – се запазва. Промяната идва в аспекта на ранните бракове – те продължават да са факт в част от ромските

⁴⁷ Ако за примерна референция се вземе Списъка на училища по Дейност 7 по проект BG05M2OP001-2.011 „Подкрепа за успех“ по ОП НОИР с определени часове за назначаване на образователни медиатори и/или социални работници

⁴⁸ Да принадлежиш към изследваната местна общност

общности, но вече не като натиск от родителите, а по-скоро като инициатива на младите момичета. Инициатива, която е свързана с патриархалните норми да се въздържат от интимни взаимоотношения, ако не са женени, както и от желание „да се освободят“ от опеката на родителите си. Младите мъже обаче показват склонност да се съобразяват именно с мнението на родителите си, възпроизвеждайки патриархалния модел. По този начин привидната „свобода“ от родителите се превръща в „живот в друг кафез“. Онези момичета и жени, които са разбрали това – избират пътя на повишаване на образованието си, като най-сигурен механизъм на овластяване.

Препоръки: Образование и санкции

И дискусиите с фокус групите, и анкетните карти завършват с отворен въпрос, който позволява генерирането на препоръки с участието на участниците в изследването. По този начин в отворен вид има направени над триста уникални предложения. Разбира се, множество от тях са сходни и позволяват да бъдат обобщени, систематизирани и съответно сведени до няколко категории, както са представени по-долу. Ако всяка те следва да бъдат редуцирани до едно централно понятие, което ги обяснява достатъчно добре, то препоръките могат да бъдат резюмирани като „**Образование и санкции!**“.

Мерки, свързани със санкциониращи публични политики

Най-значимият дял от предложенията е свързан с налагането на санкции по отношение на родителите на младото момиче – които са допуснали или дори инициирали неговия ранен брак и съответно ранната раждаемост. Мерките могат да бъдат разделени в няколко подкатегории, както следва:

Законодателна инициатива

Респондентите поставят акцент върху необходимостта да се прецизира и доразвие законодателството по отношение на предотвратяването на ранните бракове и ранните раждания, така че да бъдат въведени и съответно изпълнени много по-строги закони в това отношение.

„Затягане на законите за възрастта за брак. Абсолютна забрана за брак под 18 години, без изключения“.

„Въвеждане на строги санкции за родители или настойници, които насилват непълнолетни към брак. Законова забрана за напускане на училище преди пълнолетие. Стимули за продължаване на средно образование (стипендии, транспорт, храна).“

„Законова забрана за ранни бракове и ранни раждания“

Всъщност, както бе представено в контекста на изследването, ранните бракове и ранната раждаемост в някои случаи могат да бъдат разглеждани като специфични форми на сексуална експлоатация и сексуално насилие над деца, които отнемат човешкото право на достойнство, равенство, автономия на детето. В тези случаи трябва да се имат предвид чл.34 и чл. 35 от КООНПД, които задължават държавата да защитава децата от „всички форми на сексуална експлоатация и от сексуално насилие“ и препоръчват предприемането на „всички подходящи мерки на национално, двустранно и многостранно равнище за предотвратяване отвлечането, продажбата или търговията с деца в каквато и да е форма и с каквато и да

е цел“. Казано иначе, традиционните практики на „купуване на булката“ и „отвличане на булката“, характерни за някои общности и наблюдавани в отделни региони на страната, не бива да бъдат толерирани. В тази връзка Наказателният кодекс предвижда редица наказателни мерки срещу осъществяване на сексуални контакти с лица, ненавършили 14 години и тези мерки могат да се използват ефективно по отношение на извънредно ранната раждаемост⁴⁹. Към момента подобна реакция има по отношение на някои случаи с български момичета, придобили огромна публичност (какъвто е случаят с 31 годишният учител по физическо, който е имал връзка с 13 годишна своя ученичка⁵⁰), но подобни случаи с ромски момичета са „нормализирани“ и пренебрегвани от правоприлагащите институции или обратното – стигматизирани са като „ползватели на социални помощи“ в медиите и публичното пространство⁵¹.

Доколкото е в синхрон със Семейния кодекс и възможността за еманципация, посредством (чл. 191., ал. 4) Наказателният кодекс е оставил „вратичка“ в законодателството за напълно законни сексуални отношения с лица от женски пол, които са навършили 14 г. възраст. По този начин наказателният кодекс сам по себе си не може да играе роля на превантивен фактор по отношение на ранните раждания на момичета на възраст 15-19 г. С оглед на съществуващите теоретични модели за превенция на сексуалните престъпления, държавата следва да въведе безкомпромисни наказателни мерки по отношение на извършителите, за да може да постигне ограничаване на ранната и извънредно ранната раждаемост в този аспект (в потивен случай вината бива прехвърляна изцяло върху младите ромски момичета и те са фактически ревиктимизирани от системата и общността). Доколкото в този случай изключения в закона не бива да бъдат допускани, то алинея 4 на чл. 191 следва да бъде преосмислена. Макар че към момента ратифицирането на Конвенция на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие от Народното събрание е замразено, то чл. 37 (Насилствен брак), ал.1. от тази конвенция би предоставил правен аргумент за подобна промяна: *„Страните предприемат необходимите законодателни или други мерки за криминализиране на умишленото принуждаване на пълнолетно лице или на дете да сключи брак“*.

⁴⁹ Напр. чл. 149-152 и чл. 191, ал. 1 и 2 от НК

⁵⁰ <https://bntnews.bg/news/zadarzhaha-uchitel-pedofil-v-sofiya-1353043news.html>

⁵¹ https://www.lentata.com/page_6411

Видове санкции

Респондентите предлагат въвеждането на разнообразие от възможни санкции, свързано със спиране на социални плащания, налагане на наказателни глоби, отнемане на родителските права и извеждане в институции, обществено полезен труд, а включително и лишаване от свобода – както към родителите на момичето, които са го принудили да встъпи в ранен брак, така и по отношение на партньора ѝ, ако е пълнолетен. Разбира се, единственият проблем в някои от тези предложения е, че се основават на антиромски стереотипи и именно по тази причина предлагат „спиране на социални помощи“, например, защото изхождат от стереотипа, че ромите „живеят от социални помощи“ или, че ромите „раждат малки, за да взимат социални помощи“.

„Прекратяване на социалните помощи при ранно раждане. Финансови глоби и други санкции за родителите, позволили ранни бракове и раждания.“

“Да бъдат забранени ранните бракове и родителите на непълнолетни родители да бъдат подведени под наказателна отговорност, включително лишаване от свобода“.

„Закон, с който строго да бъдат наказани нарушителите. Заплащане на сериозни суми - глоби от нарушителите - родителите.“

"Аз смятам, че дори и сега има закони, но те се заобикалят! Не може едно 12-13 г. дете да бъде омъжена от родителите си под предлог , че вече много го заглеждат или си има приятел!

Родителите в най -лошия случай плащат 1000лв глоба и вдигат сватба за 50000лв.! Нека да влязат в затвора за склоняване към блудство или проституция и да видим дали ще продължава това!“

"Да бъде въведен закон, чрез който да се предвидят глоби и наказания за родителите, които продават децата си с цел ранен брак“

"Родителите трябва да носят наказателна отговорност за ранните бракове на децата си и за ранните раждания“.

„Да се спрат възможно най- скоро. Да съдят и заключват родителите на непълнолетните двойки. Социалните служби трябва да са по-стриктни към сигналите за ранните бракове и да реагират адекватно и своевременно“.

„Когато се женят малки децата да се приберат от социалните, а на родителите да им бъде възложена голяма сума глоба“.

„Като превенция за ранните бракове - налагане на санкции на родителите, отнемане на децата на малолетни майки, да не им се отпускат социални помощи като самотни майки и най-важното да се следи за завършване на средно образование от институциите. Засилена социална политика, засилен контрол.“

„Трябва да се носи наказателна отговорност и ""солени"" глоби на родителите. Българинът и ромът се спират само, когато им се бръкне дълбоко в джоба т.е. ГЛОБЯВАТ ГИ!“

"Да се вземат по строги мерки за ранната женитба на национално ниво . Извеждане на лицата от семейната среда и настаняване в институции.

Доколкото основополагащ в международното право е принципът, че индивидуалните права стоят по-високо от правата на колектива, чл.24, ал.3 от КООНПД предвижда възможността да се „вземат всички подходящи и ефикасни мерки за премахване на традиционните практики,

които нанасят вреда на здравето на децата“. Казано иначе, съдебната практика в България действително не би следвало да показва търпимост към ранните бракове и ранната раждаемост, доколкото те крият не само социални, но и здравни рискове за децата. В това отношение Чл. 19, ал. 1. насърчава взимането на „всички необходими законодателни, административни, социални и образователни мерки за закрила на детето от всички форми на физическо или умствено насилие, посегателство или злоупотреба, липса на грижи или небрежно отношение, малтретиране или експлоатация, включително сексуални престъпления, докато то е под грижите на родителите си или на единия от тях, на законния си настойник или на всяко друго лице, на което то е поверено“. А механизмът на защитните мерки следва да включва социални програми за подкрепа на детето и на лицата, които се грижат за него, както и ефективни процедури за предотвратяване и разкриване, разследване, разглеждане и проследяване на случаите, както и за намеса на съдебните органи, когато е необходимо (чл.19, ал.2).

Мерки за проактивна превенция

Респондентите на изследването достатъчно добре си дават сметка, че проблемът с ранните бракове и ранната раждаемост има множество измерения, голяма част от които са пряко свързани с едновременното пресичане на няколко типа социални уязвимости. По тази причина акцентът в множество от препоръките е комплексен, проактивен подход, който да адресира различните социални измерения: образование, здравеопазване, пазар на труда и човешки права. Изключително голямо внимание се отделя на необходимостта от въвеждането на адекватни образователни програми за здравно и сексуално здраве и семейно планиране в училищата – нещо, което МОН към момента фактически саботира, поради обществен натиск от консервативни религиозни кръгове.

„Ранните бракове и ранните раждания са многопластов проблем, обвързан с бедност, липса на образование и социален натиск. За ефективна превенция са необходими образователни кампании, достъп до сексуално и репродуктивно здравно образование, правна защита и активна работа с родителите и местните общности“.

„Бих искал да видя политики, насочени към образованието и информираността на децата и родителите – включително въвеждане на задължително сексуално и здравно образование в училищата, както и създаване на младежки центрове с достъп до социални и консултантски услуги“.

"Политики за превенция на ранните бракове и ранните раждания: разговори с родителите сексуално възпитание на учениците"

„Здравно образование и достъп до услуги – предоставяне на сексуално и репродуктивно образование в училищата, както и достъп до здравни услуги и консултации за младежи“.

„Кампании в училищата за здравно образование, подкрепени от държавата, които да не зависят от съгласието / несъгласието на родителите, защото това в момента на практика спира възможността за образование в посока сексуално и репродуктивно здраве“.

сред учениците, не само от ромските общности“.

„Реални действия, а не само на думи – стратегии и механизми. Уморени сме от тази битка“

"Постоянна превенция-ежедневно обикаляне на махалите, говорене, поставяне на безплатни спирали на жените, вазектомия на мъжете и подобни, но безплатни процедури. По-сериозна политика и воля от политиците за решаване на проблема. За мен това е проблем, а не ""традиции"" и не знам ти, какво. Другото е оправдание.

"Задължително сексуално и здравно образование в училищата от ранна възраст – с акцент върху права, отговорности, репродуктивно здраве и планиране на бъдещето“

„Задължително сексуално и здравно образование в училищата – с акцент върху правата на детето, репродуктивното здраве и последствията от ранни бракове.“

Ако се изходи от сега съществуващите граждански инициативи, конкретните мерки могат да включват изготвяне на **Национална програма и национална стратегия за семейно планиране и репродуктивно здраве**, която да бъде на модулен и многокомпонентен принцип, така че да обхваща и да е подходяща за малолетни и непълнолетни юноши и девойки, обхванати и необхванати от образователната система. В разработването на програмата активна роля трябва да вземат Министерство на здравеопазването, Министерство на образованието, Държавна агенция за закрила на детето, Министерство на труда и социалната политика (в частност Агенцията за социално подпомагане), както и заинтересованите международни и неправителствени организации (напр. УНИЦЕФ, НМД, БАСП и т.н.). Препоръчително е да се изготви анализ на нуждите по области, общини и населени места с помощта на НСИ и Министерство на образованието; да се преработи Националната карта на социалните услуги, така че да гарантира предлагането на нископрагови услуги в общността, свързани със семейното планиране. Причината за подобно картографиране и нуждата от национална стратегия произтичат от това, че в някои общини и области се работи добре и ефективно по превенция на ранните бракове, но в други области и общини има недостиг на този вид социални дейности и услуги и недостиг на капацитет за осъществяването на ефективни превенционни кампании. Като първа „спешна“ стъпка в това отношение, може да се обособи и разработи раздел „Превенция на ранните и извънредно ранните раждания“ в рамките на Националната стратегия за демографско развитие, който да включва както конкретни мерки, така и да посочва отговорните за изпълнението им и за контрола върху изпълнението им публични институции.

Подобни стратегически документи са от изключително голямо значение, защото в повечето от сега съществуващите стратегически документи изобщо отсъства проблемът за ранната и извънредно ранната раждаемост. По отношение на превантивните мерки държавата в лицето на ДАЗД следва да понесе сериозна критика, доколкото още през 2014 г. – в резултат на зачестилите ранни раждания е взето решение в срок от един месец да се изработи и

приложи Национална стратегия за превенция на ранните раждания⁵². Десет години по-късно такава стратегия все още не е публично налична и политики по превенция на национално ниво не съществуват, освен отделни локални кампании на гражданския сектор⁵³.

Във връзка и като следствие от пилотни граждански инициативи, може да се изготви национална програма и национална стратегия за прилагането на услугата „патронажна сестра“ или друга подобна услуга, която на интервал с определена честота (напр. веднъж седмично, 3 пъти месечно и т.н.) да посещава бременните момичета **на възраст под 18 години** и да им предлага адекватно здравно, социално, психологическо и педагогическо консултиране, с цел превентиране на ранно раждане на второ дете, както и превентиране на ранно раждане от друг член на домакинството (чрез създаване на разбиране за социални и здравни алтернативи, в противовес на традиционните репродуктивни стереотипи в общността). Към момента подобни програми се прилагат пилотно на локално ниво от УНИЦЕФ (в Шумен, Велики Преслав и Нови Пазар)⁵⁴, от Тръста за Социална Алтернатива (в София и Пловдив)⁵⁵, от Фондация „Лумос“ (в община Генерал Тошево)⁵⁶. Опитът на тези организации и научените уроци от текущите проекти могат да бъдат много полезни при формирането на подобна национална политика с оглед на нейната ефикасност и устойчивост. В това отношение вероятно ще трябва да се промени законодателството в здравната сфера и да се разреши на сестрите да регистрират самостоятелни практики, които, чрез делегирани бюджети от общините и при лимит на пациенти – подобно на общо практикуващите лекари – ще могат да предоставят подобна услуга в общността. Доколкото ранните раждания касаят момичета под 18 год. – те са фактически здравноосигурени,

⁵² <http://www.cross.bg/detza-razhdaniya-rannite-1404018.html> и <http://bnr.bg/horizont/post/100382518/eva-jecheva-do-kraa-na-mai-shte-bade-gotova-nacionalna-strategia-za-decata-v-risk>

⁵³ Напр. Проект „Мрежа за превенция на ранните бракове“, (<http://empn-project.eu/?Mod=Events&Lang=bg>) и проект „Прегръдка за всяко дете“ (<http://speckids.org/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%BD%D0%B0-%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5-%D0%B8-%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD.html>).

⁵⁴ Напр. проект „Най-добър старт за всяко дете“ <https://www.unicef.bg/proekti/Nay-dobar-start-za-vsyako-dete/18>

⁵⁵ Напр. проект „Здраво бебе – здраво бъдеще“ <http://socialachievement.org/bg/grant/%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%B7%D0%B4%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5-%D0%B8-%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%BE-%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B5>

⁵⁶ <http://bulgaria.wearelumos.org/our-work/projects/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%B8-%D1%80%D0%B5%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F>

съгласно българското законодателство и услугата би следвало да е безплатна за децата-майки. В този случай, след първоначалното прилагане на тази политика, в рамките на три до пет години след нейното въвеждане трябва да се оцени въздействието ѝ върху ранната раждаемост.

Мерки за овластяване на момичетата

Необходимостта от овластяване на момичетата е пряко свързана с проактивната превенция и е добре осъзната и съответно артикулирана от участниците в изследването. Овластяването е мислено като спектър от политики, свързани с подкрепа на образование, информираност, професионална реализация, социална подкрепа и пряко участие във взимането на решения.

„Важно е младите хора да участват в процесите на вземане на решения, а подкрепата за момичетата да останат в училище е от ключово значение. Добрите практики от други страни показват, че дългосрочната инвестиция в информираност и социална подкрепа води до устойчиви резултати и по-добро бъдеще за децата“.

„Много родители вместо да дават парите за децата си, ги дават в игралните зали. Все по-ниска е възрастовата граница за деца, които посещават игрални зали. Деца, които не живеят в добро семейство намират начин да избягат от мизерния живот именно чрез един такъв ранен брак“.

„Програми и интервенции за овластяване на момичетата и момчетата чрез информация и развитие на житейски умения, подкрепа за продължаване на образованието и осигуряване на възможности за професионална реализация, които да доведат до намаляване на случаите на деца в ранно съжителство, на семейни начала и случаите на малолетни и непълнолетни родители“.

„Подкрепа за момичета в риск – стипендии, менторски програми и достъп до психологическа и социална помощ, които да ги задържат в училище и да им дадат алтернатива на ранното омъжване.“

„Стипендии и подкрепа за момичета от уязвими групи, за да останат в училище“

„Подкрепа и мотивация за задържане на момичетата в училище, включително стипендии и безплатни учебници.“

Важна в този случай е и осъзнатата необходимост от позитивния личен пример и формирането на нископрофилни лидери на мнение сред самите момичета:

“След като видяха, че аз завърших, имам вече година в университета и решиха тази година да се явят на изпити и да си ги вземат. Това е промяната. Първо да започне от теб самата промяна, за да се променят и хората около теб. Аз живея в ромската махала, Музикантската във Върбица. По-малките деца, 6-7 клас, като ме видят и ме питат как е там и се възхищават на това, че дете от ромски произход, от нашия град, от нашата махала е вече студентка. Различно чувство е, когато промяната започне от теб и ти я предаваш на другите около теб. Това ако се случи във всяка една махала чрез 1-2 момичета това малко по малко за бракът и отказване от образованието ще се постигне да го няма (Д,4)

Мерки за намаляване на отпадането от училище

Необходимостта да има по-стриктен контрол на присъствието на децата в училище и като цяло на образователното им обхващане, като стратегия за превенция на ранните бракове също е изрично посочено от десетки респонденти. Нещо повече, във връзка с овластяването е посочена и нуждата от гъвкави политики по реинтеграция на момичетата, които вече са станали майки и съответно е необходима алтернатива на обучение, подходяща за социалното им положение. В този случай механизмът за обхват не бива да бъде мислен само като „издирване и повторно записване“, а не нужно да бъде придружен с интердисциплинарни мерки, т.е. да има инструмент, с който близки роднини на момичето-майка да могат по-лесно и трайно да полагат грижи за бебето, така, че да може момичето да се върне в образователната система и да продължи образованието си и в по-горните степени, включително, когато житейската им ситуация налага да използват услугата „кризисен център“. Поради опита с живот в чужбина, който част от респондентите вече имат, бяха дадени примери за законодателство, което криминализира спирането на децата от училище и принуждава родителите им към отговорно поведение в това отношение – поради страх от лишаване от свобода или от налагане на извънредно високи глоби (и съответно обществено полезен труд, ако не могат да бъдат заплатени).

„Трябва да има твърдост при прилагане на законите ! Да има възможност бременно момиче да може да напусне образователната система, а на по-късен етап да и се предложи адекватна форма за обучение! Сега дори родителите да искат да я отпишат, попада в механизма за обхват и трябва да я върнем с бебето в училище, което значи трупане на отсъствия и повтаряне на клас!“

„При последния ранен годеж , момичето на 12г. получава разкъсване и едва не губи живота си , след което е настанено в кризисен център ! Трябва да се направи нещо адекватно, защото губим безвъзвратно тези момичета от образователната система!“

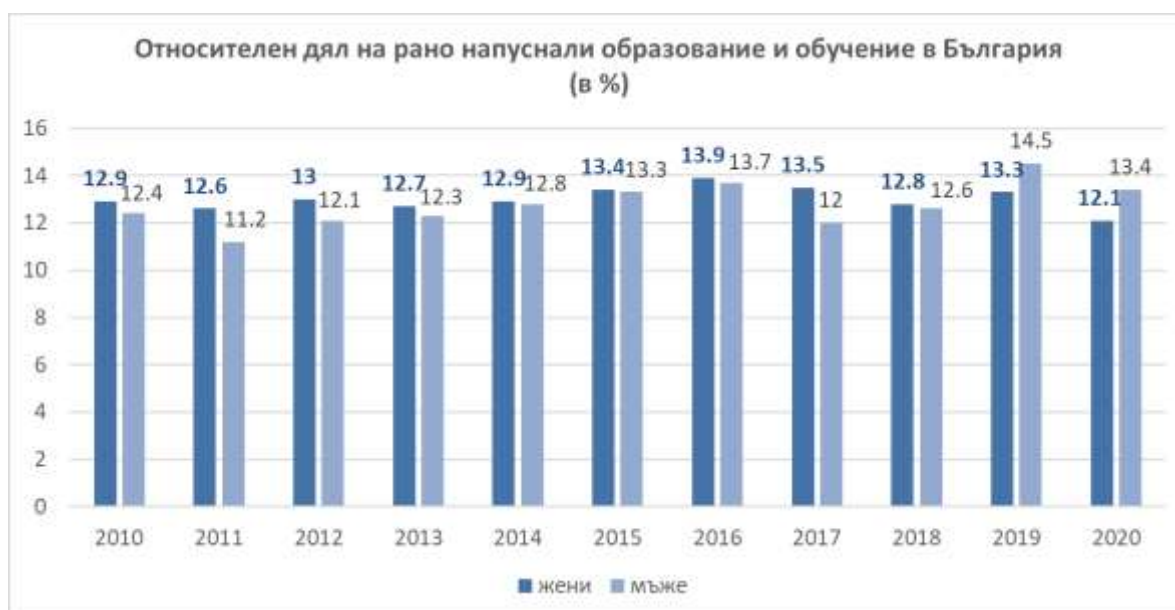
„Законодателят да регламентира отсъствието от училище като престъпление извършено от родителите, които не подsigуряват присъствието на децата си редовно в училище. Да се въведат строги санкции за тези родители, като се регламентира стриктното им прилагане от изпълнителната власт. Това се прилага в редица европейски държави. По този начин ще се подsigури редовното присъствие на учениците в училището, ще се повишава тяхната култура и интелегентност и възможност за реализация, което логично ще доведе и до намаляване на ранните бракове и някои други порядки“

„По строг контрол от страна на държавата към родителите Да има строги рестрикции към родителите, които не осигуряват присъствие на децата си в училище - ако не финансови, може обществено полезен труд.

„Насърчаване на делегиране на майчинство, за да остане момичето в образователната система“

"Ако едно момиче е станало майка но продължава да учи в дневна или дуална форма на обучение и се отнася достатъчно сериозно към учебния процес (например да няма неизвинени отсъствия и да има поне среден успех) да може например бабата или друг роднина на бебето да използва отпуск по майчинство, ако разбира се има съответните осигурителни права. Защото една от причините, поради които малките майки се отказват от училище е защото няма кой да отглежда детето. Майката остава необразована и това

В този случай трябва да се признае, че държавата от приблизително 10 години се опитва да положи целенасочени грижи именно в това отношение. С РМС №373 от 5 юли 2017 г. е създаден „Механизъм за съвместна работа на институциите по обхващане и задържане в образователната система на деца и ученици в задължителна предучилищна и училищна възраст“, а от 1 септември 2017 г. фактически стартира и самото сформирание на над 1000 интердисциплинарни групи – учители, директори, социални работници, полицаи, медиатори, представители на гражданското общество. Практиката през последните години обаче показва, че в повечето райони на страната това остава задача единствено на учителите и образователните медиатори, а останалите институции се отдръпват, което рязко влошава ефективността на механизма. Нещо повече, националната статистика де факто започна да крие официалните данни за броя на отпадналите ученици, за да не се види мащабът на проблема. Последните налични данни от базата данни на НСИ относно напускащите училище са за учебната 2019/20 година и показват, че от 17 500 отпаднали от училище, приблизително 37% се дължат на заминаване в чужбина. Официално докладваните в публичното пространство стойности на нетният коефициент на записване за 2022 г. (94,72%) и 94,16% за 2023 г. изглеждат недостоверни обаче на фона на публикуваните данни във връзка с стратегия „Европа 2020“, където се вижда, че средният годишен дял на отпадащите от училище е около 12-15%, т.е. реалният нетен коефициент на записване вероятно е около 85-88%

В отговор на парламентарно искане, министърът на образованието обяви, че до ноември 2022 г. приблизително 39 000 от 53 000 (т.е. 74%) отпаднали от училище са поради

заминаване в чужбина. Това представлява значително увеличение както на общия брой отпаднали от училище, така и на дела на напускащите училище, които заминават в чужбина със семействата си.

Обвързване на социалното подпомагане с образованието и възрастта на родителите

Както бе казано и по-горе, за съжаление, част от предлаганите от респондентите мерки са свързани със съществуващите антиромски стереотипи и затова са по-скоро дискриминационни и неприложими. Струва ми се необходимо обаче да влязат в доклада, за да може да се илюстрира начинът по-който мислят част от педагогическите специалисти и образователните медиатори в страната – факт, който сам по себе си показва, че и по отношение на тях има да се извърви дълъг път и е необходимо да се провеждат специализирани обучения за работа в среда с дълбока бедност. Причината е, че не може да въведете мярка, която ще задълбочи бедността, за да решите проблем, който е породен именно от тази бедност.

- Държавата трябва да въведе политика, която обвързва образованието и възрастта на родителите с изплащането на майчинство и детски помощи. Например ако родителите са непълнолетни и нямат завършено средно образование, да не получават помощи за отглеждане на дете;"

Напълно стриктен контрол от всички институции. Спиране на всякакви финансови помощи, като няма средно образование и са непълнолетни.

Държавата да спре да подпомага финансово ранните бракове и раждания, защото това стимулира ромите от малки да започнат да раждат. Едно 12-14-17 годишно дете не е способно да се грижи само за друго дете, а често в такива ситуации и "по-старите" са неспособни. Целият проблем идва от финансирането, което получават и ако се спре, ще се намалят подобни случаи.

Ако имах тази власт бих направила тотална промяна в закона, за да се спре масовото раждане на деца от ромски произход с цел благодетелстване, източване на средства за отглеждането им и избягването от отговорност и на ходене на работа.

Информационно осигуряване и достъп до услуги по семейно планиране

На последно място, но не и по значение са препоръките, свързани с информационното осигуряване на превенцията. Любопитно е, че дори педагозите и образователните медиатори са наясно, че МОН и НСИ публикуват невярна информация за обхванатите и отпадналите и според тях това е специфичен проблем, който пречи на адекватната превенция. Изхождайки от собствения се опит обаче, те фактически посочват и източника на невярната информация – самите себе си. Причината за това изглежда е, че по административен път педагозите и медиаторите получават критерии и индикатори, които

трябва да бъдат постигнати. Когато не могат да ги постигнат – те подават невярна информация, че са ги изпълнили, за да не търпят съответни санкции или негативно отношение от висшестоящите администратори в системата. Така се възпроизвежда познатият от комедийния филм „Кит“ ефект на хванатата „цаца“, която бива преекспонирана до „кит“, за да зарадваме висшестоящите.

Вторият тип предложение в тази категория е необходимостта от изготвяне на електронни ресурси и хартиени брошури за обучение и превенция, които да могат да бъдат използвани в училище.

„Да се насърчават институциите да дават вярна информация и да не се търси отговорност от служителите, че не са постигнали зададените от по-висшите органи цели и задачи, за да може статистиката да е вярна, а мерките и инициативите в тая област да е ясно дали са работещи или не“.

„Лекции, презентации, брошури, повече клипчета, които да въздействат на учениците свързани с темата и повече разкази на момичета, които са се измъкнали успешно от подобен брак.“

Образование и Достъп до семейно планиране - контрацепция, аборт, беседи .

„Да се оградят, как да се предпазват от забременяване, рискове за здравето от ранно забременяване и раждане. Повече информация под формата на филми или клипове за превенция.“

„Осигуряване на достъп до услуги за младежи, включително психологическа помощ и консултации по семейно планиране.“

Използвана литература

2017/2663(RSP) **European Parliament resolution of 4 October 2017 on ending child marriage** https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0379_EN.html

Arai, L. (2007). Peer and Neighbourhood Influences on Teenage Pregnancy and Fertility: Qualitative Findings from Research in English Communities. *Health & Place* 13(1): 87–98. doi:10.1016/j.healthplace.2005.10.003.

Balbo, N., Barban, N., and Mills, M. (2013). *Friend and Peer Effects on Entry into Marriage and Parenthood: A Multiprocess Approach*. Milan: Carlo F. Dondena Centre for Research on Social Dynamics (Working Papers, No. 56).

Balbo, N. and Mills, M. (2011). The effects of social capital and social pressure on the intention to have a second or third child in France, Germany, and Bulgaria, *Demographic Research: Volume 30, Article 22* <http://www.demographic-research.org> 661 2004–05. *Population Studies* 65(3): 335–351. doi:10.1080/00324728.2011. 579148.

Balbo, N. and Mills, M. (2012). The Influence of the Family Network on the Realisation of Fertility Intentions. *Vienna Yearbook of Population Research* 9: 179–206. doi:10.1553/populationyearbook2011s179.

Barber, J.S. and Axinn, W.G. (1998). The Impact of Parental Pressure for Grandchildren on Young People's Entry into Cohabitation and Marriage. *Population Studies* 52(2): 129–144. doi:10.1080/0032472031000150336.

Bernardi, L. (2003). Channels of Social Influence on Reproduction. *Population Research and Policy Review* 22(5-6): 527–555. doi:10.1023/b:popu.00000 20892.15221.44.

Buhler, C., D. Philipov 2005. Social capital related to fertility: theoretical foundations and empirical evidence from Bulgaria. MPIDR WORKING PAPER WP 2005-016 JUNE 2005 <https://www.demogr.mpg.de/Papers/Working/wp-2005-016.pdf>

Ciornei, I., & Recchi, E. (2020). *Attitudes towards migration in a European perspective: Trends and differences*. In R. Bauböck (Ed.), *Debating European Citizenship*. ResearchGate. <https://www.researchgate.net/publication/344088478>

Dixon, T. (2018). *The greying of Europe: Public opinion and immigration in an ageing continent*. Migration Policy Centre. <https://migrationpolicycentre.eu/greying-europe-public-opinion-immigration/>

Finch, J. The Vignette Technique in Survey Research., *Sociology*, 21, 1987, #1, p. 105-114

Galesic, M., 2006. Dropouts on the web: Effects of interest and burden experienced during an online survey. *Journal of official statistics*, 22(2), p.313.

Gay-Y-Blasco, P. 1997. A 'different' body? Desire and virginity among Gitanos. *Journal of the Royal Anthropological Institute (N.S.)* 3, 517-35

Houseknecht, S.K. and Lewis, S.K. (2005). Explaining Teen Childbearing and Cohabitation: Community Embeddedness and Primary Ties. *Family Relations* 54(5): 607–620. doi:10.1111/j.1741-3729.2005.00345.x.

James, N. and Busher, H., 2012. Internet interviewing. *The SAGE handbook of interview research: The complexity of the craft*, pp.177-192.

- Khan, J., K. Anderson (1992) Intergenerational Patterns of Teenage Fertility. *Demography*, Vol. 29, No. 1 (Feb., 1992), pp. 39-57
- Kohler, H.-P. 2001. *Fertility and Social Interaction. An Economic Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Kolev, D., T. Krumova, A. Pamporov, R. Sechkova, S. Enache, J. Kacso, K. Szikszai, N. Arapidou. 2011. *Preventing Early Marriages*. Plovdiv: Astarta
- Lois, D. and Arránz Becker, O. (2014). Is Fertility Contagious? Using Panel Data to Disentangle Mechanisms of Social Network Influences on Fertility Decisions. *Advances in Life Course Research* 2014 Sep;21:123-134. doi:10.1016/j.alcr.2013.10.001.
- Lubbers, M. J., J. L. Molina, and C. McCarty. 2007. Personal networks and ethnic identifications: the case of migrants in Spain, *International Sociology* 22(6):721-741.
- Lyngstad, T.H. and Prskawetz, A. (2010). Do siblings' Fertility Decisions Influence Each Other?. *Demography* 47(4): 923–934. doi:10.1007/BF03213733.
- Pain, R., 2001. Gender, race, age and fear in the city. *Urban studies*, 38(5-6), pp.899-913.
- Pamporov, A. (2007) Sold like a donkey?: Bride Price among the Bulgarian Roma. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, (N.S.) vol. 13, No. June 2007, pp. 471-476
- Pew Research Center. (2016, July 11). *Negative views of minorities, refugees common in EU*. <https://www.pewresearch.org/global/2016/07/11/negative-views-of-minorities-refugees-common-in-eu/>
- Philipov, D., Z. Speder, and F. C. Billari. 2006. Soon, later, or ever? The impact of anomie and social capital on fertility intentions in Bulgaria (2002) and Hungary (2001), *Population Studies* 60(3): 289- 308.
- [RECI+] *Roma Early Childhood Inclusion+* Report on Roma Inclusion in Early Childhood Education and Care, Health, and Social Care Republic of Bulgaria. 2020. Open Society Institute Sofia & UNICEF London. Available at: https://osis.bg/wp-content/uploads/2020/11/RECI_Bulgaria-report_ENG-f.pdf
- Stewart, M. 1997. *The time of the Gypsies*. Oxford: Westview Press
- United Nations. (1962, November 7). *Convention on Consent to Marriage, Minimum Age for Marriage and Registration of Marriages*. General Assembly Resolution 1763 A (XVII). <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-consent-marriage-minimum-age-marriage-and>
- UN DESA 2024. *World Fertility 2024*, UN DESA/POP/2024/TR/NO. 11 https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesapd_2025_wfr_2024_final.pdf
- UNDP 2024. *Human Development Report 2023/24*, UNDP <https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2023-24reporten.pdf>
- Закон за изменение и допълнение на семейния кодекс*. 2009. ДВ, № 47/2009 г. <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2137238701>
- Колев, Д., Т. Крумова, А. Пампоров, Д. Радулеску, С. Ван дер Цваан, Т. Балчик (2013) *Отвъд антиромските стереотипи*. Пловдив: Астарта

- Макавеева, Л., 1991. Семейството у тюркоезичните българи в контекста на съвременните културнообединителни процеси. *Българска етнология*, (5), pp.3-14.
- Маркова, Е. Л. 2021. **Общество под ключ**: проблеми на социологическото изследване в (пост) кризисни ситуации. ISBN: 978-619-245-166-0 (online)
- Минчева, Е., 2001. " Събраха се... живеят заедно..."(аспекти на семейството и брачността). *Българска етнология*, (2), pp.101-125.
- Пампоров, А. (2003) Ромският брачен модел. *Население*, № 1-2/2003, с. 164-178
- Пампоров, А. (2006) Раждаемост и репродуктивно поведение на ромските общности в България. *Балканистичен форум*, No.1-2-3/2006, с.183-190
- Пампоров, А. (2009) Употреба на въпроси-винетки при изследване на чувствителни теми в ромските общности. *Население*. Кн.3-4/2009, стр. 22-35
- Семеен кодекс*, 1968. ДВ, №23/1968 <https://www.ciela.net/svobodna-zona-darjaven-vestnik/document/1589653504/issue/2531/semeen-kodeks-ot-1968-g>
- Семеен кодекс*, 1985. ДВ, №41/1985 <https://www.ciela.net/svobodna-zona-darjaven-vestnik/document/1594118657/issue/362>
- Семеен кодекс*, 2009. ДВ, №47/2009, стр. 19
<https://dv.parliament.bg/DVWeb/fileUploadShowing.jsp?&idFileAtt=81265&allowCache=true&openDirectly=false>
- Тилкиджиев, Н., В. Миленкова, К. Петкова, Н. Милева. 2009. *Отпадащите роми*.
София: Институт Отворено общество.

ЧАСТ ТРЕТА. ДЕЙНОСТИ ЗА ПРЕВЕНЦИЯ НА РАННИТЕ БРАКОВЕ

Център Амалипе работи за превенция и преодоляване на ранните бракове от години в партньорство с над 250 училища и над 350 образователни медиатори в цялата страна.

1. *Превенцията винаги е по-ефективна от реакцията:* Дейностите за преодоляване на ранните бракове са по-успешни тогава, когато се осъществяват постоянно и изпреварват събитието. Реакцията в случай на ранен брак също е необходима, но тя ще постигне по-ограничени резултати;

2. *Успешните практики не са универсални:* както посочихме по-горе, съществуват значими различия между ромските групи, както и между отделните региони. Например, сред по-консервативните ромски групи, при които основната форма на брак е „купуването на булка“ дейностите за превенция на ранните бракове ще са едни, а сред групите в които преобладава практиката на „приставането“ – други. Някъде ранните бракове са инициирани от родителите, на други места - от младежите, така че и подходите ще са различни. Трябва да познаваме добре общността, в която реализираме дейности относно ранните бракове;

3. *Без участието на ромската общност успехът е невъзможен:* създаването на семейство е една от най-личните области за всяка една общност. Без ангажирането на ромските активисти и лидери въздействието не само няма да постигне успех, но дори може да навреди.

Имайки предвид тези особености, можем да посочим следните успешни практики:

1. Въздействие на училищно ниво:

1.1. **Организиране на дискусии** с подрастващите, особено в гимназиалните класове, но и в прогимназията. Часовете по Гражданско и Интеркултурно образование, часовете на класа, както и всички други са подходящи поводи за разговори и дискусии по темите за семейството, брака, образованието и професионалната реализация. Необходимо е в училище да се говори за това как по-продължителното образование дава по-добро бъдеще, като в тези дискусии може и трябва да участват и родители; Тези дискусии трябва да са интерактивни, включващи и разчупени, а не като скучни лекции.

ДИСКУСИЯ С УЧЕНИЦИ

“ЗА И ПРОТИВ РОДИТЕЛСКАТА НАМЕСА ПРИ СЪЗДАВАНЕТО НА НОВО СЕМЕЙСТВО”

Обичаят родителите да създават семействата на своите деца има както противници, така и привърженици. Противниците твърдят, че този обичай пречи на младите хора да създадат стабилно семейство и нарушава техните човешки права, защото:

1. В резултата на този обичай младоженците понякога дори не се познават преди сватбения ден. Често се оказва, че характерите им са много различни и не си подхождат. А това води до караници и до развод.

2. В повечето случаи младоженците не се обичат, защото дори не се познават. А нормално е бракът да се гради на любовта.
3. *Бабаакът* (зестрата, която се плаща за булката) е нарушаване на достойнството на младото момиче. Не е допустимо да се “купува” булка, така както се купува неодушевен предмет или животно.

Привържениците на обичая също имат своите аргументи:

1. Младоженците винаги имат по-малко опит от родителите си и не могат сами да преценят кой е най-подходящ за техен другар в живота. Това най-добре могат да направят родителите им, които са с по-голям опит.

Затова в общностите, в които е запазен обичаят родителите да създават семействата на своите деца разводите са по-редки отколкото в общностите, в които младоженците създават семейство по свое желание.

2. Бракът трябва да се изгражда не толкова върху любовта между младоженците, колкото върху взаимното уважение, общите интереси и любовта към децата. Любовта между младоженците не може да задържи дълго време едно семейство сплотено, с течение на годините тя отминава. Затова не е проблем ако младоженците не се познават и обичат преди сватбата.
3. *Бабаакът* не е “купуване” на булката. Той е вид гаранция, че родителите на младоженеца (свекъра и свекървата) ще ценят и уважават своята снаха. А също така, че в случай на нещастие (напр. при развод, или ако съпругът почине) бъдещето на момичето ще бъде финансово подсигурано. *Припомнете си значението на т.нар. “момински пари” при калдарашите!*

Съставете две групи и организирайте дискусия на тема “За и против родителската намеса при създаването на ново семейство”! Нека едната група защити тезата, че обичаят родителите да създават семействата на своите деца трябва да се запази, а другата група да аргументира необходимостта от изоставянето на този обичай.

За ваше улеснение ви предлагаме няколко допълнителни въпроса, отговорите на които можете да използвате в аргументацията си:

1. Свързани ли са възрастта, на която е един човек с опита (житейски и професионален), който той има? Винаги ли “по-възрастен” означава “по-опитен”?

Какво друго освен възрастта има значение при определяне на опита, който има човек?

2. Защо разводите са сравнително малко в общностите, където е запазен обичаят родителите да създават семействата на своите деца? Дали причината за това е, че родителите избират добър съпруг (съпруга) за своето дете или причината е, че в тези общности традициите са много силни, а традициите забраняват развода?
3. Как се отразява ранната женитба на образованието, което получава младото момче или момиче?

Попитайте вашите учители и вашия директор на колко години човек може да се ожени (омъжи) законно, т.е. да сключи граждански брак! Попитайте също така дали законите позволяват ако някой има сключен граждански брак може да продължи да учи в училище!

4. Как се отразява ранната женитба на професионалната реализация на младото момче или момиче? Намерете информация за броя на безработните във вашия

край! Колко от тях са с висше образование, колко са със средно образование, колко са с основно образование и колко са без образование? Тази информация можете да получите от Бюрото по труда. Какви изводи можете да направите от получената информация?

1.2. **Провеждане на дискусии с родители:** те могат да бъдат организирани с помощта на образователните медиатори. На тях може и следва да присъства/участват представители на други институции, имащи отношение към въпроса: отдели "Закрила на детето", ДПС, прокуратура, МВР и др. На тези дискусии родителите следва да бъдат запознати с наказателната отговорност, която носят. Също така да бъде повишена тяхната мотивация за подкрепа на образованието на децата;

ДИСКУСИЯ С РОДИТЕЛИ ЗА РАННИТЕ БРАКОВЕ

ЦЕЛ:

1. Намаляване на риска от ранни бракове сред младежите в училище;
2. Увеличаване на шанса младежите да продължат образованието си;
3. Повишаване на доверието на общността към училището

ОПИСАНИЕ: Ранните бракове са традиция, която все още се среща сред част от ромите. При по-консервативните групи те се инициират от родителите и са свързани с идеята за запазване на непорочността на булката преди сватбата, страх от „кражба на момичето“, „добрата грижа“ от страна на родителя (вкл. страх „младите да не тръгнат по лош път“) и преклонение пред традицията. При групите в преход (повечето роми) ранните бракове се инициират от младежите („приставане“, „избягване“), а родителите са неутрална страна.

Център Амалипе публикува материали, които могат да се използват за организирането на дискусии по въпросите на ранните бракове: филм „Животът е прекрасен“, книжка с лични истории „Женски съдби“, национално представително проучване на семейните нагласи в ромска общност и др. Те ще ви бъдат предоставени.

Организирайте дискусията по въпросите на ранните бракове:

- с родители: непременно включете родители на деца от 7 – 8 клас, както и други, които смятате за застрашени. Поканете в дискусията както родители, които биха се съгласили децата им да се омъжат рано, така и родители, за които сте убедени, че няма да го направят. Добре е тази дискусия да бъде първа;

Ход на дискусията с родителите:

- Покажете филма «Животът е прекрасен» или филма „Два ромски свята“
- Представете резултатите от проучването на семейните нагласи
- Поканете успял ром / ромка, които не са се омъжили рано: да разкажат за живота си. Ако е от същото населено място, внимавайте той/тя да се ползва с добро име в общността. Ако е от друго място – опитайте да е от същата ромска група. Ако вие имате подобна история – разкажете я
- Поканете стара българка / туркиня, която да разкаже как на времето и при българите / турците са се женили така, но вече не е така и е по-добре за младежите!

- Дискутирайте: опитайте да включите възможно най-широк кръг участници, а не само най-гласовитите. Не опонирайте директно и не поучавайте! – изложете елегантно „другите“ аргументи, като „А няма ли да е по-добре за децата ако...“. Използвайте названията на местната общност („хорохане рома“, „Дасикане рома“, „калдараша“, „миллет“, „Рудари“) – това отваря сърца! Използвайте думи, познати на местната общност („бабаак“, „бияв“, „Дюн“) – това ще спечели уважението им. Хвалете децата: „Умни са, от тях може да стане лекари, адвокати, кметове, депутати ако им дадем шанс“. Покажете уважение към традицията, заедно с елегантно твърдото убеждение, че „в Европейския съюз“ така вече не може.
- В случай на нужда: запознайте участниците с наказанията, които законът налага на родители и младежи в случай на ранно задомиане. Акцентируйте, че този закон вече започва да се спазва – дори и да не вярвате, че е така ☺
- Съвместно направете план какво да направите за да намалее ранните бракове или да разрешите случай на такъв. Нека родителите поемат конкретен ангажимент!
- Уточнете кога ще се срещнете пак за да видите как върви плана и кой какво е свършил

1.3. Срещи с успели роми: организирането им ще повиши мотивацията на младежите и на родителите да се образуват, за да постигнат по-добра житейска реализация. На тези срещи е важно успелите роми да говорят и за необходимостта от отлагане на брака след завършване на образование. Техният нагледен пример ще бъде много силна мотивация.

На тези срещи успелите роми могат да мотивират и вдъхновяват младите хора чрез личния си пример; да покажат, че успехът е възможен въпреки трудностите и стереотипите; да разбият негативни образи и предразсъдъци към ромите – както вътре в общността, така и извън нея; да стимулират образованието и личностното развитие; да създадат ролеви модели, с които младите да се идентифицират; да насърчат диалога между поколенията и обмяна на ценности.

2. Въздействие на междуинституционално ниво: За преодоляване на ранните бракове е необходимо партньорство и взаимодействие между всички институции, имащи отношение към проблема. Подходяща рамка за таква взаимодействие:

2.1. Междуинституционалните екипи за обхват: ранните бракове са между 2 и 4% от случаите с отпадащи ученици. Екипите следва да проверяват дали не става дума за ранен брак във всеки случай на отпаднал ученик, особено в гимназиалните класове. При констатиран ранен брак винаги следва да има реакция от страна на екипа;

2.2. участие в екипите на различните институции, не само на образователните

3. Въздействие на общностно ниво: то е изключително важно, като трябва да бъдат привлечени възможно най-широк кръг от работещи в общността фактори – НПО, медиатори (образователни, здравни, други), неформални авторитети (вкл. пастори и др. религиозни лидери).

Дейности, които реализираме на общностно ниво:

3.1. Дискусии и кампании в общността. Център Амалипе има разработени редица материали за организирането на кампании и дискусии

3.2. Среци и разговори с родители при заплахата от ранен брак;

3.3. Съдействие на социалните работници и учителите в случай на ранен брак;

Важно е да имаме в предвид, че авторитетите в общността не могат да заменят институциите, а да бъдат техни партньори. Те не носят съответната отговорност.

4. Въздействие на ниво „Младежи и ученици“: активните млади хора могат да изпълняват важна роля при превенцията и преодоляването на ранните бракове, въздействайки на своите връстници/ съученици. Често ранните бракове, инициирани от младежите, се дължат на липсата на перспектива. Ако успеем да покажем на младежите какво им дава образованието и колко пътища отваря пред тях, те сами ще променят тази практика, дори и в най-консервативните общества.

В нашата работа сме се убедили в успеха на следните практики:

4.1. Неформални обучения на младежи по примера „Връстници обучават връстници“: след като активни младежки лидери/ „инфлуенсъри“ преминават обучения на връстници, те могат успешно да провеждат младежки обучения по темите ранни бракове, ползи от образованието и др. Център Амалипе има разработени подобни теми за обучения на връстници и вече трета година прилагаме този подход.

ПРИМЕРЕН СЦЕНАРИЙ И ИНСТРУКЦИИ ЗА ПРОВЕЖДАНЕТО НА ОБУЧЕНИЕ НА ВРЪСТНИЦИ „БРАКЪТ МОЖЕ ДА ИЗЧАКА, ОБРАЗОВАНИЕТО – НЕ“

Начало на обучението

1. Представете се пред участниците.

2. Представете накратко целта на срещата и самата среща: защо организирате тази среща и каква е вашата цел, колко време ще продължи.

3. Представяне на участниците –дайте думата на всеки да сподели нещо за себе си и да назове своето име. Ако това е клас, в който всички се познават, може да им поставите задачата така: „Представете човека до вас като кажете кой е и кое негово/ нейно качество харесвате най-много“

Ресурс: [Интерактивни игри за запознаване](#)

МЯСТО:

Направете обучението там, където ще се чувствате удобно. Добре е, ако можете да разместите столове, да наредите останалите участници в полукръг. Избягвайте да седят зад масите, както по време на час. Ако разнообразите обстановката, ще ги предразположите и самото обучение ще бъде по-приятно и за вас. Можете да помислите и да го направите навън, ако времето позволява. Не се притеснявайте, че там няма да можете да използвате компютър и да направите презентация. Ще се справите чудесно и без нея.

МАТЕРИАЛИ:

- Присъствен списък;
- Флипчарт / бели листи А4;
- Маркери;
- Хартиено тиксо;
- цветни листи или картончета;
- самозалепващи листчета;
- ножица
- мултимедия (по възможност) и компютър

4.2. Включване на ранните бракове и тяхната превенция в дейността на Ученическия съвет/ парламент, училищен омбудсман, Младежките центрове и др.

4.3. Организиране на кампании от самите младежи

4.4. Въздействие чрез социалните мрежи – изработване на видеоматериали от младежите, подкасти и др.

Голяма част от материалите на Център Амалипе са качени със свободен достъп в интернет. Те могат да бъдат намерени на

- страницата на Център Амалипе – <https://amalipe.bg/programi/roma-women/>
- YouTube канала на Център Амалипе - <https://www.youtube.com/@CenterAmalipeMedia>
- Подкасти с успели роми и други материали - <https://amalipe.bg/publikacii/uchebni-materiali/>
- Национално представително проучване за ранните бракове - <https://amalipe.bg/wp-content/uploads/2022/08/Doklad-prevencia-ranni-brakove-bg.pdf>
- Национално проучване за младежката активност (2022, предстои публикуване на актуалното проучване) - https://amalipe.bg/wp-content/uploads/2023/10/Youth-report_BG_26_Sep_2023.pdf

Ето и допълнителни ресурси, презентации и материали, които можете да използвате:

[Теодора Крумова: Да се ожениш за гетото](#)

[Теодора Крумова. Ранните бракове в ромска общност \(презентация\)](#)

[Петър Малинов. Technologicus на избора: Ранен брак или гимназия \(презентация\)](#)

[Отличени есета в Конкурса “Момичета с мечти – да обърнем страницата”](#). В началото на 2020г. обявихме ученически конкурс „Момичета с мечти – да обърнем страницата“, който организирахме заедно със Зонта клуб Стара Загора. Целта на конкурса бе да провокира младите хора да създадат послания, насочени към превенция на ранните бракове. Те участваха с есета, видеа и изображения. В конкурса можеха да участват ученици (момичета и момчета) от първи до дванадесети клас от всички училища в България, както и от български училища в чужбина. Получихме много страхотни произведения.

[Организиране на урок на тема „Брак и семейство“ в часовете по Фолклор на етносите – ромски фолклор, час на класа или час по гражданско образование](#)

Фолклор на етносите – Ромски фолклор
работен лист

АМАЛИПЕ

Тема: Семейството, любовта и бракът

Клас:
Всички класове

Структура на урока:
Подготвителни дейности: да проучат и да съберат информация от мейби, баби на каква възраст са се омалявали, кой е създавал семейството.
Мотиви атаки на децата: „семейство“, „ранни бракове“
Дискусия
Взаимни дейности:

- Видеоперша/ дискусия
- Дебат „За и против“
- Ролева игра
- Разработване на класни
- Как фолклорът представя тази тема
- Участие на майки/ баби
- Представяне на сватбени обичаи/ дискусия

Тени за размисъл: какви качества се ценят и търсят в младата омаляна жена
Как стои семейството в ценностната система; има ли промяна през последните години

Учебно съдържание от помагалата по Фолклор на етносите:
Учебно помагало/тетрадка 2 – 4 клас

- Разделът с приказките: Младият ром и грозната чербаджийска дъщеря
- Разказа за сватбите
- Семейството – най-висша ценност при ромите
- Песни: раздел „Любовни и сватбени песни“
- Раздел за сватбите в учебната тетрадка

Учебно помагало/тетрадка 5 – 7 клас:

- Делата и тяхното място в семейството
- Сватбени обичаи
- Семейството
- Аналогични материали от учебната тетрадка

Работен лист за ранните бракове и семейството за 8 – 12 клас:

- Как да организираме дискусия за ранните бракове
- Връстници обучават връстници
- Кампазни „Бракът може да играе, образованието – не“

Ресурси:
YouTube: Center Amalipe Media
Бракът може да играе, образованието – не
Превенция на ранните бракове
За ранните бракове и мечтите
Ролеви игри за успешни ромски младежи
„Даа ромски свата!“
Помощ на Център Амалипе

Ромски песни

Аудио уроци – SoundCloud
Класен час по фолклор

Бележки и коментари:
Основни подтеми:

- Какво е семейството
- Основни ценности, свързани със семейството, уважението към възрастните
- Кой създава семейството/ свободния избор на партньор
- На каква възраст е приемливо да се създава семейство
- Кампазни и дейности за превенция на ранните бракове

ЧАСТ ЧЕТВЪРТА. ПОЛИТИЧЕСКИ ПРЕПОРЪКИ

ПРЕПОРЪКИ ЗА СЪВМЕСТНА РАБОТА НА ЗАИНТЕРЕСОВАНИТЕ СТРАНИ ЗА ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА РАННИТЕ БРАКОВЕ

Превенцията и преодоляването на ранните бракове изискват съвместна работа на всички заинтересовани страни – МТСП, МОН, МВР, Прокуратура, общини и други институции, НПО, лидерите на местните общности, други. Активното участие на различните медиатори, религиозни лидери и особено на женски и младежки лидери е от ключово значение.

В рамките на проект “Бракът може да изчака, образованието - не” бе проведено задълбочено проучване на състоянието на проблема и бяха пилотирани дейности за превенция и преодоляването му. На базата на тях препоръчваме:

1. Министерството на труда и социалната политика, заедно с ДАЗД, АСП и регионалните структури да поемат централна координираща роля в усилията на национално и регионално ниво. МТСП следва да изработи и приеме национален координационен механизъм, обединяващ усилията на различните институции и заинтересовани страни. В него следва да бъде предвидено участието и на гражданския сектор – НПО, влиятелни общественици и лидери от ромската общност, други уязвими групи, Националната мрежа на здравните медиатори, Националната мрежа на образователните медиатори и др.

Координационният механизъм следва да планира и координира изпълнението на целенасочени дейности за превенция и преодоляване на ранните/ детските бракове и други форми на насилие над деца.

Националната програма за превенция на насилието и тормоза над деца и Националната стратегия за равенство, приобщаване и участие на ромите могат да бъдат използвани като основа за тези дейности. Националната програма и Националният план за действие към НСРБРПУР следва да бъдат допълнени с дейности, които са насочени експлицитно към превенцията и преодоляването на ранните бракове.

Интегриране на подход, основан на общността – подпомагане на държавните институции при превенцията на ранните бракове от представители на местните общности (обучени медиатори, социални работници).

2. МТСП следва да проведе/ поръча национално представително проучване за семейните нагласи в ромска общност и за състоянието на проблема с ранните/ детските

бракове. То следва да обхване всички области и да бъде последвано от изграждане на карта, която отразява териториите и общностите с високи нива на ранни бракове и отпадане от училище. Такава карта следва да обединява и данни на Министерството на образованието и науката (МОН), Агенцията за социално подпомагане (АСП) и Държавната агенция за закрила на детето (ДАЗД), като се използват съществуващи регистри и социални услуги на местно ниво. Целта е да се идентифицират рисковите зони и да се планират целенасочени интервенции, а не само общонационални кампании;

3. Министерството на образованието и науката и Министерският съвет следва да включат темата за превенция и преодоляване на ранните бракове в работата на Механизма за съвместна работа на институциите по обхващане, включване и предотвратяване на отпадането от образователната система: по данни на институциите, ангажирани с изпълнението на Механизма между 2 и 3% от отпадащите са поради ранни бракове. Необходимо е междуинституционалните екипи за пълен обхват на национално и на местно ниво да включат като част от дейността си превенцията и преодоляването на ранните бракове.

4. Министерството на вътрешните работи и полицията следва да участват активно в дейностите за превенция и преодоляване на ранните бракове. Необходимо е полицията да реагира на всеки подаден сигнал за заплаха от ранен брак, да участва в дейността на екипите за обхват, да съдейства на училища, Детска педагогическа стая и други институции на национално и на местно ниво.

5. Прокуратурата следва да осъществява постоянна дейност за подвеждане под отговорност на извършителите на ранни/ детски бракове – включително на родители и други роднини, които инициират/ съдействат за това противоправно деяние. Прокуратурата трябва да съблюдава стриктно спазването на законовите положения в тази насока.

Препоръчваме Националната прокуратура и главният прокурор да инициират целенасочена информационна кампания, чрез която да информират широката общественост за законовите разпоредби, които се нарушават чрез инициране/ съдействие на ранните бракове. Специален акцент може да бъде поставен върху чл. 190, 191, 182, 143 от Наказателния кодекс и наказанията за тяхното нарушение.

Препоръчваме също така да бъде дискутирано с районните прокурори конкретните мерки, които следва да предприемат за превенция на и справяне с нарушенията на посочените текстове.

6. Управляващите органи на Програмата за развитие на човешките ресурси, Програма Образование, Швейцарско-Българската програма за сътрудничество, Програмата

на ЕИП и други аналогични следва да насочат специално внимание и ресурс за превенция и преодоляване на ранните бракове. Дейности в тази насока могат да бъдат включени по различни операции, както и като отделна операция.

Този тип интервенции не следва да се интерпретират като “икономически” и не следва да попадат под обхвата на държавна помощ/ де минимис.

Необходимо е държавният бюджет също да инвестира средства за борбата с ранните бракове.

7. Неправителствените организации, които работят в ромска общност и с други уязвими групи следва да бъдат подпомогнати за реализирането на кампании и други дейности за превенция и преодоляване на ранните бракове. Те могат да достигнат до най-уязвимите семейства и групи, като дейността им следва да бъде целенасочено подкрепена от институциите на местно и на национално ниво.

Насочването на финансов ресурс за подкрепа на НПО, работещи с уязвими групи следва да бъде направено, като покрие както оперативните разходи за кампании и други дейности срещу ранните бракове, така и за цялостната институционална устойчивост на тези организации.

8. Образователните и здравните медиатори следва да бъдат ангажирани активно в теренните дейности за превенция и преодоляване на ранните бракове. Особено важно е като такива да бъдат ангажирани представители на ромската общност и особено ромски жени.

МОН, МЗ, МФ следва да подсигурят ресурс за заплащане на труда на медиаторите на ниво над минималната работна заплата. Те следва също така да обезпечат институционалната устойчивост на тези професии и участието им в социалния диалог.

9. Общините следва да играят активна роля в борбата с ранните бракове: Те са на първа линия при работа с общностите, училищата, социалните услуги и местните лидери. И в много случаи именно общината е единствената институция, която може да работи превантивно, а не само реактивно. Общините може и следва да работят активно за превенция и преодоляване на ранните бракове чрез взаимодействие с училищата, Местните комисии за борба с противообществените прояви, отделите “Закрила на детето”, социалните услуги, НПО, местни религиозни лидери, неформални ромски лидери, медиатори и др.

Препоръчваме назначаването в общинската администрация на ромски жени и други представители на ромската общност, които да осъществяват непосредствен диалог с

местните общности. Необходимо е също така общините да намерят ресурс за назначаване на здравни и образователни медиатори, включително използвайки наличните възможности.

Препоръчваме общините с наличие на ранни бракове да инициират целенасочени дейности на общинско ниво за превенция и интервенция. В тях трябва да бъдат активно включени НПО, медиатори, ромски жени и други представители на ромската общност и другите уязвими групи.

ПРЕПОРЪКИ КЪМ СЕКТОРНИТЕ ПОЛИТИКИ

Образование

- Проактивна роля от образователните институции при идентифицирането на ученици в риск от отпадане поради ранни бракове. Това включва ранна диагностика на отсъствията, консултиране с родители и съвместна работа с местните отдели „Закрила на детето“;
- Разработване и въвеждане на програми за реинтеграция на младежи, които са напуснали училище поради брак или ранна бременност и желаят да се върнат в образователната система;
- Предвиждане на стипендии и програми за насърчаване на продължаването на образованието сред младежите от ромски произход, особено в гимназиален етап. Финансовата подкрепа, съчетана с менторски програми и позитивни ролеви модели (успешни представители от общността), доказано повишава мотивацията за учене.

Неправителственият сектор и местните общности

- Необходими са устойчиви общностни инициативи, които да изграждат доверие между училището, семействата и институциите. Това може да се постигне чрез родителски клубове, женски групи и младежки клубове, които съчетават дискусии за образование, семейни отношения и възможности за професионална реализация;
- В общностите, където социалните норми все още насърчават ранното съжителство, трябва да се развият програми за промяна на нагласите, използвайки метода на диалога, положителните примери и уважението към местната култура. Опитът на някои неправителствени организации показва, че устойчивите промени идват чрез вътрешна мотивация, а не чрез санкции;
- По-голяма видимост на успешни примери – ромски момичета, които са завършили образование и се реализират професионално, както и родители, подкрепили децата си да учат. Подобни истории имат доказан ефект върху промяната на обществените нагласи и са силен инструмент за превенция;
- За преодоляване на ранните бракове е необходимо проактивно поведение и нагласи от страна на представителите на ромската общност – промяна „от

вътре“. Превенцията на ранните бракове води до по-големи възможности за цялостната модернизация на ромската общност.⁵⁷

ОГРАНИЧЕНИЯ И БЪДЕЩИ СЪПКИ

Съществуват редица ограничения, които възпрепятстват ефективното прилагане на политики и програми в тази област. Първо, липсата на актуални данни по етническа принадлежност затруднява оценката на истинския мащаб на явлението. Официалната статистика не винаги обхваща случаите на съжителство без граждански брак, което прави проблема „невидим“ в националните доклади. Министерството на правосъдието, Националният статистически институт и Агенцията за социално подпомагане трябва да създадат механизъм за по-точно отчитане и анализ, който да обхваща както формалните, така и неформалните брачни съюзи.

Забелязва се и липсата на систематичен мониторинг и оценка на въздействието на вече реализираните програми. Много инициативи приключват с изтичането на проектното финансиране, без да се прави дългосрочен анализ на резултатите и устойчивостта на промените. Това ограничава възможността да се извлекат поуки и да се доразвият успешните модели. Препоръчително е в бъдеще всяка интервенция – независимо дали е държавна или неправителствена – да включва задължителен компонент за оценка на въздействието и обратна връзка от участниците.

Ранните бракове са тясно свързани с неравния достъп до образование, дискриминацията, бедността, поради което бъдещите политики трябва да се фокусират не само върху санкциониране или кампании, а върху намаляване на социалните неравенства и създаване на реални възможности за млади хора в риск. Това включва инвестиции в качествено образование, достъпни социални услуги и програми за професионална квалификация, насочени към момичета и млади жени от маргинализирани общности.

При бъдещи изследвания следва да се поставя акцент върху спецификите на отделните ромски групи и региони в България. Само чрез локализиран подход могат да се идентифицират факторите, които наистина влияят върху практиките на ранни бракове и да се предложат решения, чувствителни към контекста.

⁵⁷ ЦМЕДТ „Амалипе“ (2011) Превенция на ранните бракове, В. Търново, <https://amalipe.bg/wp-content/uploads/2022/08/Doklad-prevencia-ranni-brakove-bg.pdf>, посл. посетен на 16.07.2025 г.

Заклучение

Изследванията върху ранните бракове в ромските общности в България разкриват сложна и многостранна реалност, в която културните традиции, икономическата уязвимост и недостатъчният достъп до образование се преплитат. Преодоляването на този проблем изисква не само институционални мерки, но и продължителна работа с общностите, насочена към промяна на нагласите и укрепване на доверието между ромската общност и държавните институции. Ранните бракове трябва да се разглеждат не просто като културна практика, а като социално предизвикателство, чието решение изисква систематичен подход, който включва образование, социална подкрепа и междуинституционално сътрудничество. Само чрез обединяване на усилията на държавата, неправителствените организации и самите общности може да се постигне реален напредък към равенство, социална интеграция и защита на правата на всяко дете.

Абревиатури и съкращения

БАСП – Българска Асоциация по Семейно Планиране

ДАЗД – Държавна Агенция за Закрила на Детето

ЕС – Европейски съюз

КООНПД - Конвенция на ООН за правата на детето

КООНПФДЖ - Конвенция на ООН за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените

КСЕЗДССЕ - Конвенция на Съвета на Европа за закрита на децата срещу сексуална експлоатация и сексуално насилие

МОН – Министерство на образованието

НК – Наказателен кодекс

НКБТХ – Национална комисия за борба с трафика на хора

НМД – Национална мрежа за децата

НПО – неправителствена организация

НППНЗД - Национална програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца

НСИ – Национален статистически институт

ОЗД – Отдел „Закрила на детето“

ООН – Организация на обединените нации

РМС – Решение на Министерски съвет

ТКП – Тотален коефициент на плодовитост

УНИЦЕФ - Детски фонд на ООН

ЦОП – Център за обществена подкрепа